

SAYI:6

ISSN-1300-5642

EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

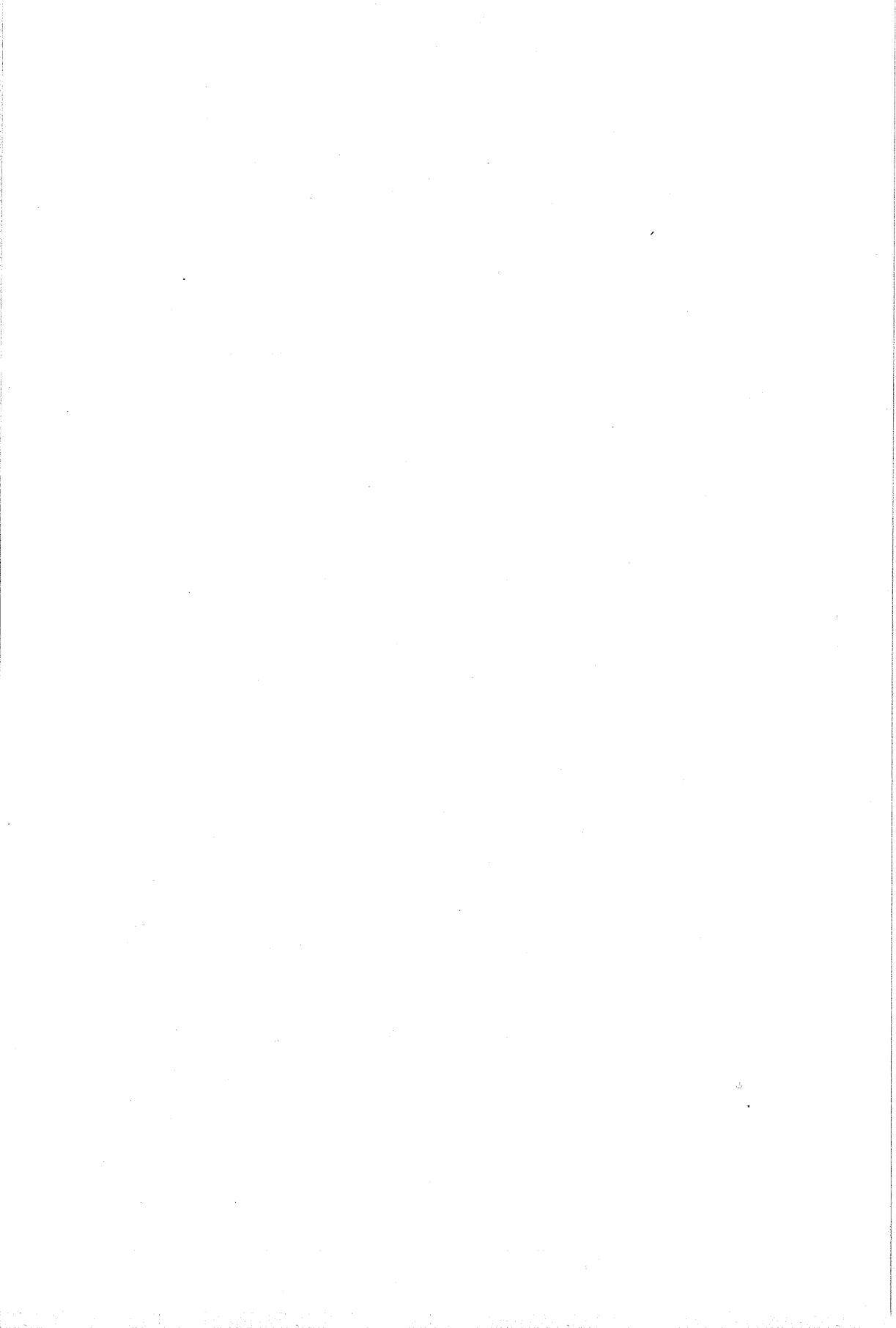
SOSYOLOJİ DERGİSİ

SOSYOLOJİ DERGİSİ

1998

YIL : 1998

SAYI : 6

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını

SOSYOLOJİ DERGİSİ

YIL : 1998

SAYI : 6

Ege Üniversitesi Basımevi
1998
İZMİR

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından yayınlanan Sosyoloji Dergisi, Sosyoloji alanındaki yazılardan oluşur. Yazılardaki görüşlerden yazarları sorumludur. Sosyoloji Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dışından gönderilecek yazılara açıktır. Gönderilen yazılar Yayın Kurulu'nun onayından sonra yayınlanabilir. Yazılar Macintosh Bilgisayarda Microsoft Word programıyla kurallara uygun olarak yazılarak Yayın Kurulu adresine gönderilebilir. Yayınlanmayan yazılar iade edilmez.

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına sahibi : Prof.Dr. Nuri BİLGİN,

Yayın Kurulu:

Prof.Dr. Ülgen OSKAY

Dr. Mümtaz PEKER

Yrd.Doç.Dr. Sevinç ÖZEN.

Adres:

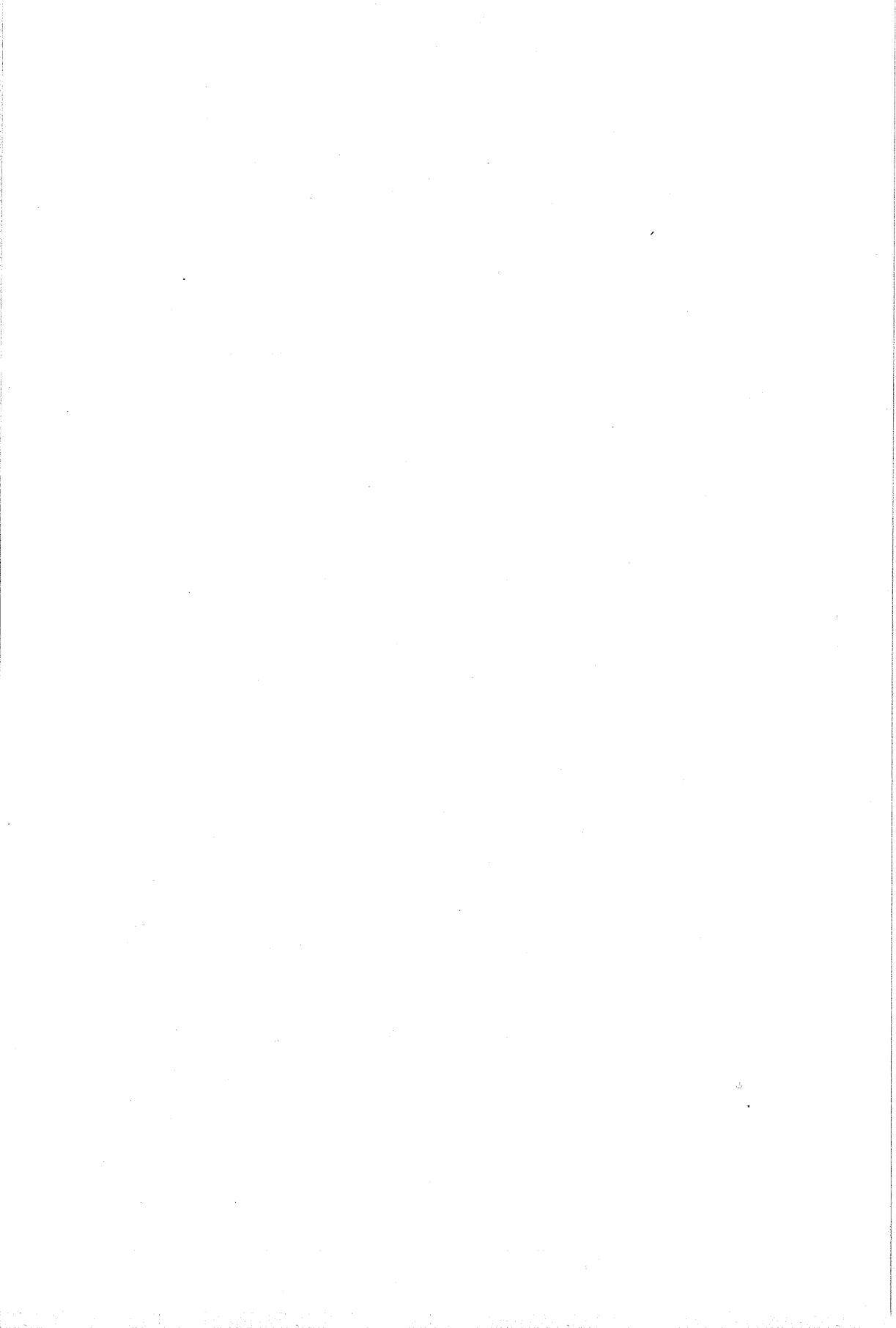
Ege Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Bornova-İZMİR

İÇİNDEKİLER

Mümtaz Peker;	Avrupa Topluluğu Eşiğinde Türkiye	1
Ercan Tatlıdil;	Türkiye'de Kentleşme, İstihdamı ve Eğitim İlişkisi	17
H. Neşe Özgen;	Küreselleşme, Üretim Teknikleri ve Organizasyonlarında Değişmeler	29
Önal Sayın;	Simgeler Dünyasının Ekranı Televizyon	39
Sevinç Özen;	Kültür Kavramı ve Analizi Konusunda Güncel Sosyolojik- Antropolojik Tartışmalar	47
Aylin Ok Nazlı;	Evli Kadın, Çalışma Yaşamı ve Normatif Öncelik Sorunu	55
Nuran Erol;	Bir Çözümleme Aracı Olarak Sosyolojik Kuramlar Öğretimi Üzerine Öneri ve Değerlendirmeler	65
Anthony Giddens (Çev.: Ümit Tatlıcan);	Parsons ve Evrim	75
William J. Hersey Jr. (Çev.: Hale Okçay);	Sosyal Çalışma	85
R. J. Holton (Çev.: Muharrem Yıldız);	Ekonomik Sosyoloji	99
Peter Hamilton (Çev.: Bekir Balkız);	Bilgi Sosyolojisine Fenomenolojik Sosyolojik Yaklaşımlar	119

AVRUPA TOPLULUĞU EŞİĞİNDE TÜRKiYE

Giriş:

Bu çalışmanın amacı, 14 Nisan 1987 tarihinde AET sözleőmesinin 237. maddesi, Avrupa Kömür ve elik Topluluğu Sözleşmesi'nin 98. maddesi ile Avrupa Nükleer Enerji Topluluğu Sözleşmesi'nin 205. maddesine dayanarak Topluluğa tam üyelik için başvuran Türkiye ile topluluk yesi ülkelerin nüfus yapıları ile bundan doğan sorunların kısa dönemdeki görünümlerini Topluluk ile Türkiye açısından tartıŐmaktır.

Türkiye'nin başvurusu üzerine konuyu inceleyen grubun taraflara sunduğu raporda dikkat çeken noktalardan ikisi; i) Türkiye'nin büyük bir nüfusa sahip olduğu ve gelecekte bunun daha da artacağı, ii) Genel gelişmişlik düzeyinin Topluluk ortalamasından büyük lde düşük bulunmasıdır (Komisyon Raporu, 1989, s.3). Söz konusu görüş bizi Türkiye'nin nüfus yapısı ile Topluluk yesi ülkelerin nüfus yapıları arasındaki farklılığın anlamlı olup olmadığı, aradaki gelişmişlik düzeyinin artma mı daralma mı yönünde olduğu tartıŐmasını yapmaya götürdü. Hiç Őüphesiz anlamlı farklılığı olan nüfus yapıları arasında kısa ve orta dönemde beklenilmeyen demografik olaylar ile ekonomik gelişmişlik açısından aranın açıldığı ülkeler arasında bir dizi sorunla karŐılaŐılması ya da bunların yaŐanması kaçınılmazdır.

Tartışmayı nüfus yapısı açısından tiplendirme yaparak baŐlatmak ve tarafların bu tiplerden birine uygunluk derecesini kısa dönem verileri ile sınamak ve önümüzdeki kısa dönem için tahmin yapmak bizi doğru sonuca götürebilir. Tiplendirme için bize yol gösterici ise nüfus geçiş kuramı ve doğurganlık farklılığı ile bu konudaki çalışmalar sonucu nüfus yapılarının görünümlerinin genel niteliğidir. Burada karşımıza "kararlı yapı" ile "genişleyen yapı" kavramları çıkıyor. Kararlı yapıya ulaşmış nüfusun düşük düzeyde olan doğurganlık, ölümlülük hızları farkı sıfır ya da buna çok yakındır. Böyle yapıya sahip ülkelerde demografik olaylardan ötürü yıllar ititbarıyla ek ekonomik sorunların gelmeyeceği açıktır. Ancak toplumda bireyselleŐmenin hız kazanması ile birlikte; kişisel zevk, değer, davranış ve tutum örüntüleri değişmektedir. Öte yandan gerek doğuştaki gerekse belirli yaŐlardaki beklenen yaşam süresi uzamaktadır. İŞte bu iki olgu sonucu hane halkı tasarruf ve tüketim oranlarında büyük değişmeler olmaktadır. Toplam hanehalkı tasarrufları görelilik olarak düşerken, tüketim harcamaları önemli artışlar göstermektedir. Benzer olgu kamu yatırım ve harcamalarında da görülmektedir. Nüfus artış hızının, sıfır büyümeye yaklaŐmasından ötürü demografik yatırımlara yeniden pay ayrılmamaktadır. Buna karşın nüfusun iki temel niteliği (sağlık ve eğitim) için yapılan harcamaların GSMH içindeki oranı görece artmaktadır. Kararlı yapıya sahip ülkelerde iç

göç olayı ya da nüfusun kırdan-kente göçü sifıra yakın bir düzeydedir. Benzer tanımlama yani kararlılık kent dokuları için de yapılabilir.

Hayati olayların (doğum ve ölüm göç) sonucu, doğal nüfus artışı çok düşük düzeyde gerçekleştiği için, kararlı yapıların nüfusunun ikiye katlanma süresi uzamıştır. Olayı örnekle açıkladığımızda: $P_t = P_0(1-r)^t$ dan hareketle, ikiye katlanmış nüfus yani $2P_0 = P_t$ olarak ele aldığımızda, $2P_0 = P_0(1-r)^t$ den kabaca $70/r$ ye ulaşırız. Nüfusun artış hızı (r), 0.5'ten küçük olduğunda, nüfusun ikiye katlanma süresi 140 yılın üzerine çıkacaktır. Beklenildiği gibi kararlı yapılarda nüfus artış hızı sifıra yakın olduğu için nüfusun ikiye katlanması uzun yıllar alacaktır.

Genişleyen nüfus yapısında ise günümüzde ölümlülük hızının ulaştığı düzey düşüktür. Buna karşılık doğurganlık yüksek olan düzeyini korumakta ve kararlı yapıların hiçbir zaman yaşamadıkları doğal nüfus artışını % 2-3 arasında yaşamaktadırlar. Her yıl nüfusa eklenen bu kişilerden ötürü tüketim örüntüsü hızla değişmekte, ekonomik yapı tahmin edilenden daha fazla sorunla karşılaşmaktadır. Yetersiz olan toplam tasarruflar bu kez kısa dönemde demografik harcama ve yatırımlara yönelmekte, sonuçta yatırım için ayrılan paylar azalmaktadır. Bu durumda genişleyen nüfus yapılı ülkeler dış tasarruflara yönelmek zorunda kalmaktadır. Dış tasarrufların hangi yatırımlara yöneleceği konusunda ise genç nüfusun tüketim örüntüsü ve beğenisi ile merkez ülkelerin iletişim ağı ile kamçıladıkları tüketim olgusu etkili olmaktadır.

Genişleyen yapılı ülkelerde özellikle kırsal yerleşmelerdeki nüfus artışının fazlalığı iç göçlerin temel nedenidir. Bunun sonucu olarak kentlerin özellikle metropol alanların yeniden oluşum süreci yaşanmakta (Kıray, 1982) ve metropolitan alanlar %5'in üzerindeki bir nüfus artışı sonucu dünyanın en kalabalık yerleşmeleri olmaktadır (Population and Development Review, 1989). İç göçlerin kısa sürede bu denli hızlı bir şekilde oluşması genişleyen yapılı ekonomilerin mekansal örgütlenme ve yapılanma harcamalarını en çoğa çıkarmaktadır.

Bu yapıya sahip ülkelerde nüfusun ikiye katlanması için gerekli süre 35 yılın altına düşmüştür. Başka bir deyişle ülke nüfusunun ikiye katlanması insan ömrü içinde gerçekleşmektedir. Bu tarihte görülmeyen bir olgudur.

Sorunun ikinci boyutu ise, kararlı yapıya sahip ülkelerin gelişme kalkınma sorunlarını çözmüş, ötekilerin ise bu sorunları çözememiş olmalarıdır. Bu bağlamda kararlı yapıya sahip ülkelerde gelişmişlik göstergelerinin yüksekliği ve bunların kısa dönem içinde artışları görülmektedir. Ne var ki genişleyen yapılı ülkelerde hem gelişmişlik göstergelerinin düşüklüğü hem de bunların kısa dönem içinde durağanlıkları sözkonusudur. Başka bir anlatımla, ekonomide görülen gelişmeler, hızlı nüfus artışından ötürü, çoğaltan etkisini tam olarak gösterememektedir.

Bu tiplene çerçevesinde, acaba Türkiye ile Topluluk üyesi ülkelerin konumu nedir? Kısa dönemde bunda ne gibi değişimler olabilir? Sözkonusu değişimler Türkiye'yi topluluk üyesi mi yoksa topluluktan uzaklaşma noktasına mı getirecektir?

I-Demografik Geçiş Uyumluluk

Topluluk üyesi ülkelerin doğurganlık ve ölümlülük örüntüleri demografik geçiş kuramına (kuram büyük ölçekte Kıta Avrupası deneyimine dayanır) uygundur. Topluluk üyesi ülkeler, tarımdan sanayiye doğru yapısal bir değişim gösterirken, doğum ve ölüm örüntüleri de değişmiştir. Başka bir anlatımla, tarım toplumu iken doğum ve ölüm hızlarının yüksek düzeyde olan dengesi, sanayi toplumuna geçişte hayati hızların düşmesi sonucu düşük düzeyde dengeye ulaştıkları görülür. Yüksek düzeyden, düşük düzeyde dengeye ulaşmada ölüm hızlarındaki düşüş, doğum hızlarından hem önce başlamış, hem de hızla gerçekleşmiştir. Bunun sonucu olarak, hayati hızlar arasındaki farklılık, yani doğal nüfus artışı sanayileşme süreci boyunca yüzde 1.0 ile 1.3 arasında gerçekleşmiştir. Avrupa'da sanayilesmenin nimetleri hanehalkları tarafından paylaşıldığı sürece, doğurganlık hızları da görece olarak düşmüş ve düşük düzeyde dengeye ulaşılmıştır. Bu süreçte Avrupa'nın lehine işleyen bir başka olgu da dış göçlerdir. Demografik geçiş sürecinin birinci aşamasından sonraki dönemde, Avrupa'dan yaklaşık 60 milyon insan Avrupa dışına göç etmiştir. Bu nedenle nüfusun ikiye katlanma süresi uzamış ve sonuçta Avrupa ülkeleri yüksek düzeyden-düşük düzeye geçerken uzun dönemde (yaklaşık 150 yıl) başlangıç nüfuslarının üç katını aşan nüfusa sahip olmuşlardır.

Demografik geçiş kuramının ikinci döneminde olan Türkiye'de ölümler 1940-1950 döneminde ülkenin tarım toplumundan, sanayi toplumuna geçişinden bağımsız olarak birden düşmüştür. Düşüşte, yaygın halk sağlığı uygulamaları ile dışardan alınan tıbbi teknoloji ürünlerinin kullanımının etkisi büyüktür. Sanayileşme sürecinin başında olan Türkiye'de ölümler birden düşmüş fakat doğumlar ise yüksek düzeyini korumuştur. 1950'den bu yana nüfus artış hızımız % 2.5 civarında gerçekleşmiş ve günümüzde başlangıç nüfusunun iki buçuk katı nüfusa kırk yılda ulaşılmıştır. Türkiye'nin bu süreçte Avrupa gibi dışarıya göç verme gibi bir seçeneği yoktur ve olmayacaktır.

Avrupa sanayileşme sürecinde nüfusun eğitim sorununu çözümlenmiş ve gelir artışı sonucu tasarruf ve tüketim örüntülerindeki değişimler ile doğum ve ölüm hızlarının düşmesini etkileyebilmiştir. Ayrıca kırdan-kente kaynak aktararak hem sermaye birikimine katkıda bulunmuş hem de kentsel alanlarda kent dokusunu bozmadan kentleşme sürecini zamana yaymıştır. Dünyada yapılan tüm çalışmalarda, eğitim ve gelir artışı ile doğum-ölüm hızları arasında ters yönde kuvvetli bir ilişki vardır. Türkiye'de de benzer ilişki sözkonusudur. Ancak doğurgan kuşaktaki nüfusun tümünün eğitim sorunu çözülemediği için, eğitimsiz çiftlerin yüksek olan doğurganlıklarının nedeni ile tamamlanmış doğurganlıkları 1990'lı yıllarda beş civarında gerçekleşmiştir. 1950'den bu yana kentsel hanehalkı gelirindeki artışlar kentsel tüketim ve tasarruf örüntüsünü değiştirdiği halde, kentsel doğumların tüm sosyal sınıf ve tabakalarda anlamlı biçimde düştüğünü ve düşük düzeyde dengeye ulaştığını söylemek güçtür. Burada en büyük engeli kente göçle gelen nüfusun kentleşme sürecindeki doğurganlığı oluşturmaktadır.

Ülkemizde yapılan göç çalışmalarının sonucuna göre, kaynak aktarımı önce, kentten kıra, daha sonra ise kırdan-kente doğru erozyona uğrayarak yapılmaktadır. Kentte gelen işgücü, kentsel ücretini kentte tüketmek ve değerlendirmek yerine, kırsal nüfusu beslemek ve kırsal olanaklarını arttırmakla değerlendirmiştir. Kente yerleşme kararını verdikten sonra, kırsal kaynaklarını erozyona uğratarak kırdan-kente aktarmıştır. Bunun kentsel sermaye birikimine ve gelir artışına olan etkisi ise sınırlı kalmıştır. Sonuçta eğitim sorununu çözememiş, kentsel hizmetlerde istihdam edilmeyen, kentle bütünleşmemiş, doğurganlığı yüksek ve kent nüfusu içindeki oranları kent doğumlarına göre yüksek olan bir nüfus oluşmuştur.

Demografik göstergelerin 1950'den günümüze kadar olan gelişmelerini inceleyerek ülkelerin hangi nüfus yapısına uyduklarını ve farklılıkların neler olduğunu görebiliriz.

i) Doğurganlık: Doğurganlık örüntüsü karşılaştırmasını toplam doğurganlık hızı ve kaba doğum hızından hareketle hesaplanan dönemsel nüfus artışı ile yapabiliriz. Toplam doğurganlık, evlilik içi toplam doğurganlıktaki düşüş evlilik oranlarındaki azalma ilk evlenme yaşının yükselmesinden etkilenir. Türkiye'de doğurganlık, Shorter'e göre "1940'lı yılların sonları ile 1950'lerin başlarındaki yüksek düzeyinden eldeki verilerle başlangıcın yıl olarak belirtilmesi mümkün olmayan bir tarihte düşmeye başlamıştır." (Shorter, 1983, s.18). Zaman içinde doğurganlığın isteyerek sınırlandırılmasının artışı ve özellikle 1983'ten sonra yasal düşüklerin serbest bırakılması sonucu toplam doğurganlık hızı ve evlilik içi doğurganlık hızı düşmüştür. Sosyal değişmeye bağlı olarak evlenme yaşının yükselmesinin de hızın düşmesine olan katkısı unutulmamalıdır (Çizelge 1).

1950'den günümüze Topluluk üyesi ülkelerin doğurganlık örüntüsünde ise ters ve yaygın (V) görünümü egemendir. 1950'lerde 2.5-3 arasında değişen toplam doğurganlık hızı, 1960-1965 döneminde tepe değerine ulaşmış ve bu noktadan sonra hızlı bir düşme göstermiştir. Türkiye ile Topluluk üyelerinin ortalama toplam doğurganlık hızı farkı anlamlı düzeyini korumaktadır.

Doğurganlık konusundaki ikinci karşılaştırmayı nüfusun dönemsel artışı ile yapabiliriz (Çizelge 2). Buna göre, Topluluk üyelerinden hiçbirinin 1950-1995 dönemindeki nüfus artış hızı (r) yüzde birin üzerinde olmamıştır. Topluluk üyelerinden yalnızca İrlanda'nın nüfus artışı birin üzerindedir. Buna karşılık nüfusu azalan Danimarka ve B. Almanya yanında öteki ülkelerin de nüfus artış hızları düşük düzeydedir. Türkiye'nin dönem başında 2.7 olan nüfus artışı, 1960'ta en yüksek düzeyine ulaşmıştır. İzleyen yıllarda uzun süre Avrupa'ya işçi göçü olmasına karşın, % 2'nin üzerinde bir nüfus artışı 1993'e kadar sürdürmüştür.

ii) Nüfusun Temel Nitelikleri: Günümüzde gelişmişliğin sosyal göstergeleri olarak nüfusun eğitimi, istihdamı, mekansal dağılımı yanısıra demografik olaylarda ele alınmaktadır (Çizelge 3). Gelişmişlik boyutunun ilk göstergesi olan nüfusun eğitim durumuna baktığımızda, Topluluk üyelerinde Portekiz, Yunanistan ve İspanya dışında sorunun çözümlendiğini görüyoruz. Buna karşılık günümüzde Türkiye'de temel eğitim

sorununun çözememiş erkeklerin oranı % 10, kadınların ise % 31'dir. Kaldı ki Toplulukta temel eğitim sekiz yıl ile sınırlandırılmakta ve nitelik sorunu önem kazanmaktadır. Bu bağlamda ülkemizin hala nicelik sorununu çözememiş olması ve nitelik konusunda ise bir hedef belirlememesi anlamlıdır.

Gelişmişlikte ikinci nokta çalışabilir nüfusun, büyük çoğunluğunun kentsel bir işte istihdamının sağlanmasıdır. Böylece kentte oturan nüfus artarken, kentsel istihdam toplam istihdamın %90'ına ulaşır. Topluluk üyesi ülkelerde kentli nüfusun tarımda istihdam edilen nüfusa oranı (balıkçılığın yaygın olduğu İrlanda dışta bırakılırsa) yine Portekiz, Yunanistan ve İspanya dışında yüksektir. Türkiye'de ise kentsel nüfusun oranı 1990'da %59 düzeyine (DİE, 1993) ulaşmasına karşın kentsel noktalarda yaşayanların kentleşme değerleri düşmüştür. Yapılan bir araştırmaya göre ülkemizde kent tanımını ancak nüfusu 20 000 ve üzerinde olan yerleşmeler için geçerli olabileceği, nüfusu bu sayının altındaki yerleşmelerin kentsel nitelik taşımadığı saptanmıştır (Çezik, 1983). Bunu doğrulayan veri setini ise 1985, 1990 Nüfus Sayımı sonuçları oluşturmaktadır.

Nüfusun kararlı yapıya ulaştığı durumlarda, genç yaştakilerin oranı (0-14 yaşları), genel nüfusun %20'si civarındadır. Genişleyen yapıda bu oran %40'a ulaşmaktadır. Çizelge 5'e baktığımızda, Topluluk üyelerinin İrlanda dışındaki tümü kararlı yapıya benzemektedir. Türkiye ise tipik genişleyen yapılu ülke konumundadır. Bilindiği gibi genç nüfusun yüksek oranı, bağımlı nüfusu arttırmakta ve demografik yatırımları belirlemektedir. Bu nedenle Türkiye'de hem bağımlılık oranları yüksek hem de demografik yatırımlar hızla artmak durumundadır.

Nüfusun yaş yapısındaki kararlılığın bir başka göstergesi, yaşlı nüfusun (65 ve yukarı yaşlar) oranının yükselmesi ve bu grupta kadın nüfusun erkek nüfusa göreceli fazlalığıdır. Topluluk üyesi ülkelerde bu oran %15'e yaklaşırken kadın nüfusun fazlalığı dikkatimizi çekmektedir. Ülkemizde ise yaşlı nüfusun oransal fazlalığı yanı sıra kadın nüfusun erkek nüfusa göre belirgin bir fazlalığı yoktur (Çizelge 5).

Doğustaki hayat beklentisi, nüfusun yaş yapısı, bebek ve yetişkin ölümlülüğü ile gelişmişlikten etkilenir. Topluluk üyesi ülkelerde, doğustaki hayat beklentisi görüldüğü gibi yüksektir. 1970'ten bu yana Topluluk üyesi ülkelerde sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinin artmasından ötürü her iki cins için doğustaki yaşam süresi 75 yaşın üzerine çıkmıştır. Öyle ki bu artış 1984'te, 1990 için yapılan Avrupa nüfus tahminlerini bile yanıltmıştır. Türkiye'de ise bebek ve çocuk ölümlerinin yüksek, yetişkin ölümlerinin ellili yaşlara yığılmasından ötürü doğustaki yaşam umudu 67'ye ancak ulaşabilmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bebek ve çocuk ölümlerinin düşüklüğü doğustaki ve beş yaşındaki yaşama umudunu arttırıyor. Çizelge 4'te görüldüğü gibi Topluluk üyesi ülkelerde bebek ölüm hızları yaklaşık yirmi yılda dört kat azalarak %10 düzeyine düşmüştür. Bebek ölümlerinin bu düzeye düşürülmesinde hem gelir artışı ve bunun dağılımı hem de toplam sağlık harcamalarının artışının katkısı önemlidir. Aynı çizelgede görüldüğü gibi Topluluk üyesi ülkelerin kişi başına GSMH'lerinin yüksekliği yanısıra,

bunun hane halkları arasındaki dağılımında, üst grup ile alt-orta ve alt grup arasındaki farklılık düşük düzeydedir.

1960-1993 döneminde Türkiye'de bebek ölümlerindeki düşüş büyük bir ivme kazanmış ve 90'lı yıllarda bin canlı doğumda %53 düzeyine inmiştir (Ergöçmen, Hancıoğlu ve Ünalın, 1995). Bundan sonraki düşüşlerde yukarıda değindiğimiz gibi kişi başına gelir artışı ve kamu sağlık harcamalarının, toplam harcamalar içindeki payının yüksekliği önemlidir. Ülkemizde bunların son on yıl içinde önemli bir artış göstermediği, düzeyini koruduğu ve son yıllarda görece olarak düştüğü görülmektedir (World Bank Report, 1995).

iii) Nüfus tahmini: Demografik örüntüler çerçevesinde 2000'li yıllar için basit bir tahmin yaptığımızda, çarpıcı olan nokta Türkiye'nin nüfus artışının dünyanın nüfus artışından "Üçüncü ülkesi" olan Topluluk ülkeleri nüfus artışından daha fazla olacaktır. Topluluk, 1988'de doğal artıştan 669 bin, göçlerden ise 608 bin nüfus kazanarak yıllık artışı 1.227 bine ulaşmıştır.(Eurostat, 1989). Topluluk'ta 2000'li yıllara kadar doğum ölüm örüntülerinin değişmeyeceğini kabul edebiliriz. Ancak göç örüntüsünün bu şekilde süreceğini söylemek güçtür. Çünkü Topluluk üyesi ülkelere değişik ülkelerden önümüzdeki on yılda göçlerin artacağı varsayılabilir. Buna göre benzer örüntünün devam edeceği varsayımı halinde 2000'li yıllarda Türkiye ile Topluluk nüfus oranları 1/5 düzeyine ulaşacaktır. Genel olarak Topluluk üyesi ülkeleri rahatsız eden nokta da budur.

Ekonomik Durum

i) Merkez ve çevre ülkelerin konumlarındaki gelişmeler: Avrupa Topluluğu üyesi ülkeler kendi etki alanlarındaki ülkeler ile olan dış ticaretlerini 1980'den bu yana hızla arttırmışlardır. Etki alanında olan Ortadoğu ülkeleri ile Afrika'nın birçok ülkesinin topluluk ile olan ticaretleri artmıştır (Eurostat, 1989, s. 276-277). Öyle ki bu ülkelerin çoğu dış ticaretlerinin %50'sinden fazlasını Topluluk üyesi ülkeler ile yapar duruma gelmişlerdir. Aynı yoğunlukta olmasa da Doğu Bloku ülkelerinin toplulukla olan ticaretinde önemli artışlar olmuştur. Bunun dışında ABD ve Japonya'nın etki alanındaki ülkeler ile ticaretlerinde de gelişmenin olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye dış alımlarının 1980'de %35'ini topluluktan yaparken, bu oran 1987'de %40'a çıkmıştır. Benzer şekilde dış satımının 1987'de yarıya yakın kısmını Topluluk üyesi ülkelere yapmıştır.

Toplam dış alım-satım değerlendirildiğinde, Türkiye'nin 1980-1987 döneminde Toplulukla olan ticareti sürekli açık vermiştir. 1980 temel yıl alındığında (1980=100), en yüksek açık 1985=177 ve 1986=149 olmuştur. Dış ticaretin kişi başına büyüklüğüne baktığımızda, Topluluk üyesi ülkelerde kişi başına 2.6 milyon Avrupa Topluluğu para birimi düşerken, Türkiye'de bu oran 0.2 milyona düşmektedir. Buna göre dış alım-satımda kişi başına Portekiz, İspanya ve Yunanistan'ın, Türkiye'ye göre fazlalığı beş kat iken, bu fazlalık Belçika için onbeş kata ulaşmaktadır (Eurostat, 1989, s. 257). Dış ticaretin bu şekilde oluşmasında endüstriyel üretimin yapısı belirleyici olmaktadır. Topluluk üyesi ülkelerde yatırım malları üretimi, tüm üretimin %41'ini oluştururken bu

oran Türkiye'de ancak %15'e ulaşmaktadır. Buna karşılık ara malı ve tüketim malı üretim oranları Topluluk üyesi ülkelere göre Türkiye'de daha yüksektir (DPT, 1986).

ii) GSMH'daki gelişmeler: Türkiye'nin 1980'li yıllarda, dış satımının hızla artması, yapısının çeşitlenmesi sonucu 1981-1994 döneminde GSMH'sı artmıştır. Bu dönemde Topluluk üyelerinin GSMH artışı %2 olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde ekonomik alt yapısında dünya ekonomik dalgalanmalarına bağlı olarak, haberleşme, elektronik yol ve sulama alanlarında iyileşmeler olmuştur. Ne varki bu bağlamda Türkiye, makro-ekonomik dengesizlikleri çözümleyememiş ve sistemin denge ögesi olan sosyal koruma harcamalarını arttıramamıştır.

Ülkemizde GSMH'nın 1981-1994 yılları arasındaki artışına karşın, bu dönemdeki nüfus artışının yüksekliğini koruması ve 1980 öncesi GSMH değerlerinin düşük olmasından ötürü dönem artışının kişi başına gelir göstergesi çok düşüktür. Çizelge 4'teki verilere göre Topluluk üyelerinde en yüksek ve en düşük GSMH'ya sahip olan ülkelerin kişi başına miktarları Türkiye'nin üç katı ile on katı arasında değişmektedir.

GSMH'daki değişimlere değişik ülkeler ve zaman açısından baktığımızda, Topluluk üyesi üç ülkenin gelecekte (2010 yılında) çok büyük bir ekonomik güce erişeceği görülmektedir. Türkiye ise, nüfusun bu örüntü ile artması halinde, 2010 yılında ancak İngiltere ve Fransa'nın 1970'li yıllardaki GSMH'na ulaşabilecektir (şekil 1).

Türkiye'nin bu dönemde sistemin denge unsuru olan sosyal harcamalarda başarılı bir politika izlediğini söylemek güçtür. Bilindiği gibi, kamunun, aile ve sosyal yardım programları, işsizlik sigortası ve gelir vergisi oranlarındaki indirimler ile hanehalkı harcanabilir gelirindeki artışlar sonucu, toplam tüketim eğilimini yükselterek sistem içinde dengeyi sağlama politikaları kısa dönemde yararlı sonuçlar vermektedir. Uzun dönemde ise, bunların mali fren etkisi göstermemesi için tam istihdam bütçesi ekonomik politikaları canlı tutulmaktadır. Topluluk üyesi ülkelerde (İspanya, Portekiz, ve Yunanistan dışında) toplam yurt içi hasılanın %24'ü ile 31'i sosyal harcamalara gitmektedir. Sosyal harcamaların 1970-1990 dönemindeki oranları Topluluk üyesi tüm ülkelerde bir artış göstermektedir. Örneğin 1970'lerde %13-19 arasında olan bu harcamaların oranı 1995'te %24 ile 31 düzeyine yükselmiştir.

Harcamaların yapısına baktığımızda en büyük kalemi aile yardımları ve sağlık harcamaları almaktadır. Demografik harcama olarak gördüğümüz konut yardımı ve işsizlik sigortası gibi yardımların bu harcamalar içinde önemli bir payı görülmemektedir (Eurostat, 1989, s.13). Türkiye ele alınan dönemde GSMH'nın ancak %4'ünü bu tür harcamalara ayırabilmiştir. Burada anımsanması gereken iki nokta, konut yardımı ve sağlık harcamalarıdır. Özellikle bu oran içinde görülmeyen konut yardımları dönemin ikinci yarısında artırılmıştır. Burada izlenen uygulamalar sonucu, sözkonusu yardımlar enflasyonla birlikte hızla erimiş ve bunların geri dönerek, yeniden yardım paketine katılma olanakları kalmamıştır. Bu alana yeni bir kaynak aktarılması durumunda Türkiye'de kentlerin görünümü kısa dönemde şantiye durumuna gelebilir ve konut sahibi

olma girişimleri ile ev sahibi-kiracı ilişkilerinde norm dışı uygulamalar -düzensizlikler-başlayabilir.

İkinci nokta ise toplulukta sağlık harcamalarının yüksekliği ve insana verilen değere karşın ülkemizde sağlık harcamalarının zaman içinde azalması ve sağlık hizmetlerinin piyasa sistemi içinde alınır satılır hale gelmesi ile insana verilen değer in aldığı durumdur. Türkiye'nin sağlık alanında sürekli sistem arayışı ve değişikliği bir noktada değer-tutum ve davranışlarda yeni örüntü ve normların oluşması insana verilen değeri piyasa ilişkilerine taşımaktadır.

iii) Yaşam düzeyi göstergeleri: Günümüzde kişinin örgütsel ilişkilerinin artması çağdaşlaşmanın bir boyutudur. Buna göre kişinin hizmet alımının artması ve hizmetlerin süreç içinde kesiksiz olarak devamı gerekir. Sözkonusu hizmetlerden ilki doğumda ve ölümden doktor denetimi ile hizmetten yararlanmanın bir sağlık kuruluşunda olmasıdır. Topluluk üyesi ülkelerde doğumda ve ölümden herhangi bir sağlık kuruluşunda doktor hizmetinden yararlananların oranı çok yüksektir. Ülkemizde ise günümüze ilişkin veriler yoksa da bu tür hizmetlerden yararlanabilenlerin oranı 1970'li yıllarda %60 civarındadır. Benzer şekilde bu tür hizmetlerin verildiği kurumlardaki yatak sayısı ülkemizde bin kişiye iki iken, Topluluk üyesi ülkelere göre bu sayı dokuza çıkmaktadır (Komisyon Raporu, 1989, s.86).

Türkiye'nin özellikle 1980 döneminde önemli yol aldığı haberleşme yatırımı sonucu bin kişi başına düşen telefon sayısı kırkbeşe yükselmiştir. Topluluğa sonradan giren ülkelerin sahipliği Türkiye'nin yedi katı Topluluğun öteki ülkelerinde ise on katını aşmaktadır (Komisyon Raporu, 1989, s.86). Benzer şekilde Türkiye bu dönemde yol yatırımlarına da ağırlık vermiştir. Ne var ki kent içi ulaşım bundan yararlanamamıştır. Topluluk üyesi ülkelere kentlerin nüfusu 500 000'i bulduğu dönemde kent içi ulaşım metro ile çözümlenmeye başlamıştır. Bugün Türkiye'de kentlerde oturan nüfusun yaklaşık %60'ının, nüfusu 500 000'in üzerinde olan kentlerde yaşamasına karşılık, bu yerleşmelerde metro ulaşımının başlamaması anlamlıdır. Bu bir noktada Türkiye'de kent içi ulaşımı bireysel çözüme bırakmaktadır. Türkiye'de kentsel nüfus başına düşen araba sayısının Topluluk üyesi ülkelere göre bire-on oranında olması yanısıra özellikle nüfusu 500 000'i aşan kentlerde toplu ulaşım gereken önem verilmediği için buralarda yaşayanların üretiminde büyük kayıplar doğmaktadır.

İletişim teknolojisinin hızla gelişimi sonucu, ülkemizde siyah-beyaz televizyondan renkliye geçiş beklenilenden çabuk gerçekleşmiştir. Bu nedenle aileler renkli televizyona sahip olduklarında siyah-beyaz televizyonlarını herhangi bir yolla satmışlardır. Sonuçta bugün Türkiye'de aile başında sahip olunan televizyon oranı ile Topluluk üyesi ülkelerin ailelerinin sahiplik oranı arasında anlamlı bir farklılık kalmamıştır.

Sonuç: Topluluk, dünyada üçüncü büyüklükteki nüfusa sahip olmasına karşılık kararlı yapıya ulaşmış gözükmektedir. Türkiye ise nüfusu artan ülkeler gibi genişleyen nüfus yapıya uymakla beraber, kararlı bir yapıya geçişe doğru gitmektedir. Ekonomik göstergelerde de Yunanistan, İspanya ve Portekiz dışındaki ülkelerin değerleri

ile Türkiye'nin değerleri arasındaki fark anlamlıdır. Topluluğa sonradan giren ülkeler ile Türkiye'nin değerleri arasında kapanmaz bir fark yoktur. Günümüzde tek dünya pazarına doğru gidişte Türkiye'nin nüfus ve ekonomik açıdan bazı tercihleri yeniden yapması ve bunları kısa dönemde gerçekleştirmesinde büyük yarar vardır.

Yapılan demografik çalışmalarda gerek ülkemizde gerekse Avrupa'da evli çiftlerin ideal buldukları ve sahip olmak istedikleri çocuk sayısı iki civarındadır. Küçük aile normunu benimseyen Türk toplumu bu konumu ile diğer gelişmekte olan ülkelerden farklıdır. Ne var ki Türkiye'de aileler sahip olmak istedikleri ve ideal buldukları sayının üzerinde çocuğa sahip olmaktadırlar. Avrupa'da ise bunun tersi bir olgu var. Sahip olunan çocuk sayısı, hiçbir zaman istenilen ve ideal bulunan sayıya ulaşmıyor. Kanımca Türkiye'nin kısa dönemde çözmesi gereken sorunlardan ilki burada yatıyor.

Toplumlarda değişme, açık bir sosyal tabakalaşma ve eskisinden daha kolay kazanılan bir servete doğru ise ilk olarak taşkın tüketim, yani servetin ekonomik olmayan bir şekilde tüketimi görülür. Nedeni ise, tabakalaşmada üste tırmananlar, kendilerini en kesin-en kısa yol olan gösterişçi tüketimde bulunarak göstermek isteyeceklerdir. İkinci boyutu ise sınırlı dünya görüşünü aşamamış, referans noktası olarak geldiği yeri ya da çevresindekileri alanların davranışlarında görülmektedir. Bunlarda ise güven arama eğilimi vardır. Güven bir önü ile sosyal güvence, bir önü ile kentte tutamak noktası olarak görülen konuta doğrudur. Bu süreçte her iki kesimde de insana yönelik yapılan harcamalar sınırlı kalmaktadır. Bir noktada insanların niteliği de yapılan gösterişçi tüketim ya da sahip olunan konutlar gibidir. İlginç olan nokta insanlar ne bu gösterişçi tüketimden vazgeçebiliyorlar ne de konut sahibi olma ve olduktan sonra bunu genişletme tutkusundan. İşte bu süreçte insana verilen değerle orantılı olarak istediklerinden fazla çocuğa sahip oluyorlar. Başka bir anlatımla, ailelerde temel amaç, nitelikli çocuğa sahip olacak ekonomik davranış değildir. Ancak kişilerin yaşam süreleri referans aldıkları kişileri geçtiğinde, ailedeki demografik değişim sonucu, sorun tüm ağırlığı ile hissedilmeye başlanmaktadır. Bugün Türkiye'de bu sorunu yaşayan ve yaşama eşiğinde olan ailelerin sayısı çoktur. Sorunu çözmek için, gerekli davranış değişikliğini yaratacak önlemler alınır ve politikalar uygulanırsa, küçük aileyi benimsemiş çiftler bu isteklerini gerçekleştirebilir. Çünkü Türkiye'de 1960'tan bu yana yapılan demografi çalışmalarında, hem küçük aile normunu benimseyenlerin oranı artmakta hem de küçük aile normunu sayı olarak iki civarında benimseyenlerin oranı artmaktadır. Çiftler bunu gerçekleştirmek için gerekli çabayı da göstermektedir. Örneğin gebelikten korunma yöntemlerinden herhangi birini kullanan çiftlerin oranı %63'e ulaşmıştır (Population Crisis Committee, 1990). Bu oran Topluluk üyesi ülkelerdeki kullanıma çok yakındır. Ancak kullanma başarısının düşükliğünden ötürü, isteyerek yapılan düşüklerin sayısı ve bunların canlı doğumlara oranı yüksektir (Peker, 1989). Bu gelişmeler sonucu ülkemizin doğurganlık örüntüsü hızla değişmeye başlayabilir. Önemli olan nokta, sağlık hizmeti bekleyen çiftlere gerekli sağlık hizmetinin kesiksiz olarak sunulmasıdır.

Kır-kent doğurganlık farklılığından ötürü içgöçlerin önümüzdeki on yıl içinde süreceği açıktır. Önümüzdeki on yılda oluşacak içgöçlerin büyük kentlerden çok, orta büyüklükteki kentlere, yaratılacak ve özendirilecek ekonomik önlemlerle yönlendirilmesi temel politika olarak benimsenmeli ve uygulanmalıdır.

Ekonomik göstergelerde görüldüğü gibi insana yapılan harcamalar Topluluk üyesi ülkelere göre düşüktür. Bunun için hanehalkı gelirini arttırmak ve özellikle toplam harcamalar içinde, sosyal harcamaların payını arttırmak "olmazsa olmaz" bir politika olarak benimsenmelidir.

Türkiye gerek sanayileşme gerekse çağdaşlaşma konusundaki istekleri ve seçiminde haklıdır. Ancak bu isteklerin gerçekleşmesini "emek-yoğun" üretim seçimi ile sağlayamaz. Çünkü kısa dönemde bu tür üretim ile dış pazarda rekabet şansımız olamaz. Öte yandan insana yapılacak yatırımlar sonucu, doğurganlığın azalması ile birlikte, ucuz emek dönemi kapanacaktır. Türkiye'nin model seçiminde, karşılaştırmalı üstünlükler kuramına göre rekabet şansı olan alanlarda teknoloji-yoğun üretimi dikkate alması gerekir.

*Çizelge 1: Avrupa Topluluğu Üyeleri ve Türkiye'nin 1950-1990 Dönemindeki Toplam Doğurganlık Hızları**

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1994 ^{***}
Belçika	2.3	2.4	2.6	2.7	2.3	1.7	1.6	1.5	1.7
Danimarka	2.6	2.5	2.5	2.6	1.9	1.7	1.4	1.4	1.7
B.Almanya	2.1	2.1	2.4	2.5	1.9	1.4	1.4	1.3	1.3
Fransa	2.9	2.7	2.7	2.9	2.4	1.8	1.9	1.8	1.7
Yunanistan	2.3	2.3	2.1	2.4	2.4	2.3	1.0	1.8	1.4
İspanya	2.5	2.5	2.8	3.0	2.8	2.7	2.0	1.6	1.2
İrlanda	3.2	3.5	3.8	4.1	3.8	3.2	3.1	2.5	2.1
İtalya	2.5	2.3	2.4	2.5	2.3	1.9	1.5	1.5	1.3
Hollanda	3.1	3.0	3.2	2.8	2.2	1.7	1.6	1.4	1.6
Portekiz	3.1	3.1	3.1	3.3	2.6	2.5	2.2	1.6	1.6
İngiltere	2.2	2.2	2.6	2.9	2.4	1.8	1.9	1.7	1.8
Türkiye**	6.9	6.9	6.5	6.1	5.6	5.1			
Türkiye***						5.9	6.1	4.3	
Türkiye****						4.33	4.05	3.04	2.7

Avrupa Topluluğu Eşiğinde Türkiye

Kaynaklar

- * R.E. Right: "The Easterlin Hypothesis and European Fertility Rates" **Population and Development Review**, Volume 15,n.1, 1989
- ** F.C. Shorter ve M. Macura: **Türkiye'de Nüfus Artışı (1935-1975)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1983
- *** Nüfus sayımlarından dolayı teknikle kendim tahmin ettim
- **** Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü: **1988 Turkish Population and Health Survey**, Ankara, 1989
- ***** Unicef: (1996) Dünya çocuklarının Durumu 1996, Ankara
Not: Unicef Türkiye değerini 3.3 olarak vermiştir. Bunlar ülke düzeyinde yapılan araştırmalara göre yüksektir

*Çizelge2: Avrupa Topluluğu Üyeleri ve Türkiye'nin 1950-1985 Dönemi Nüfusun Dönemsel Artışı**

	1950-55	1955-60	1960-65	1965-70	1970-75	1975-80	1980-85
Belçika	0.5	0.6	0.7	0.4	0.3	0.1	0.1
Danimarka	0.8	0.6	0.8	0.7	0.5	0.2	-0.1
B.Almanya	0.9	1.1	1.1	0.7	0.4	-0.1	-0.1
Yunanistan	1.0	0.9	0.5	0.6	0.6	1.3	0.9
İspanya	0.8	0.9	1.0	1.1	1.0	1.1	0.6
Fransa	0.8	1.0	1.3	0.8	0.8	0.4	0.5
İrlanda	-0.3	-0.6	0.3	0.5	1.5	1.4	1.2
İtalya	0.6	0.6	0.7	0.6	0.7	0.3	0.1
Luksemburg	0.6	0.6	1.1	0.5	1.1	0.3	0.1
Hollanda	1.2	1.3	1.4	1.2	0.9	0.7	0.5
Portekiz	0.6	0.8	0.2	0.2	0.8	0.9	0.4
İngiltere	0.3	0.5	0.7	0.4	0.2	0.0	0.0
Türkiye	2.7	3.1	2.5	2.3	2.6	2.4	2.2

* U.S. Department of Commere: **World Population 1983**, Washington D.C. 1983

Çizelge 3: Avrupa Topluluğu Üyeleri ve Türkiye'de Nüfusa İlişkin Temel Göstergeler

	Nüfusun Okur-Yazar Oranı			Doğum Hızı	Ölüm Hızı	Doğuştaki Hayat Beklentisi		Kentsel Nüfus Oranı	Tarımda Çalışan Nüfus Oranı	Nüfus Artışı	
	Erkek		Kadın			1970	1994			1994	1965-80
Beçika	--	99	--	11.9	11.2	71	76	97	3	0.3	0.2
Danimarka	--	99	--	10.8	11.3	73	76	85	8	0.5	0.1
B.Almanya	--	99	--	10.3	11.5	71	76	86	6	0.2	0.3
Yunanistan	94	--	79	11.3	9.2	72	76	65	31	0.8	0.6
İspanya	95	--	88	11.2	7.9	72	77	76	18	1.1	0.4
Fransa	--	99	--	14.1	9.9	72	78	73	8	0.7	0.5
İrlanda	--	98	--	17.3	9.5	71	75	57	19	1.1	0.3
İtalya	96	--	94	9.7	9.5	72	77	67	13	0.5	0.1
Lüksemburg	--	99	--	11.7	10.7	70	75	68	8	--	--
Hollanda	--	99	--	12.7	8.6	74	77	89	5	0.9	0.6
Portekiz	78	--	65	12.4	9.4	67	74	35	25	0.4	0.0
İngiltere	--	99	--	13.3	11.7	72	75	89	3	0.2	0.2
Türkiye	90	--	69	30.2	9.4	57	66	67	42	2.4	2.2

Kaynaklar

- * Eurostat: **Basic Statistics of the Community**, Luxemburg, 1994
** U.S. Department of Commerce: **World Population 1983**, 1983
*** World Bank: **The World Bank Atlas**, Washington D.C., 1983
**** Unicef: **Dünya Çocuklarının Durumu**, Ankara, 1996

Avrupa Topluluğu Eşiğinde Türkiye

Çizelge 4 Avrupa Topluluğu Üyeleri ve Türkiye'nin Bebek Ölümlerindeki Değişmeler ve GSMH'leri*

	Bebek ölüm hızı		GSMH (ABD doları olarak)	Aile gelirinin yüzde payı	
	1960	1994		1993	En düşük %40
Belçika	31	8	21650	22	36
Danimarka	22	6	26730	17	39
B. Almanya	34	6	23560	19	40
Yunanistan	53	8	7350	–	–
İspanya	46	8	13590	22	37
Fransa	29	7	22490	17	42
İrlanda	31	6	13000	20	39
İtalya	44	7	19840	19	41
Lüksemburg	37	7	28600	–	–
Hollanda	10	6	20550	21	37
Portekiz	81	9	9130	15	49
İngiltere	23	6	18060	15	44
Türkiye***	161	47	2970	12	57

Kaynaklar

- * UNICEF: Dünya Çocuklarının Durumu, 1996, Ankara
- ** World Bank: World Bank Atlas, 1995, Washington D.C.
- *** Sağlık Bakanlığı Ana-Çocuk Sağlığı/Aile Planlaması Genel Müdürlüğü diğerleri, 1995

Çizelge 5: Avrupa Topluluğu Üyeleri ve Türkiye'de Nüfusun Yaş Yapısı (oransal olarak)*

	0-14		15-64		65 ve yukarı yaşlar	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Belçika	9.5	8.9	33.8	33.6	5.5	8.6
Danimarka	9.2	8.9	33.7	32.9	6.3	8.9
B.Almanya	7.6	7.3	35.1	35.0	5.1	9.9
Yunanistan	10.6	9.9	32.7	33.3	5.9	7.6
İspanya	11.6	10.9	32.5	32.7	4.9	7.2
Fransa	10.7	10.2	32.9	33.0	5.1	8.1
İtalya	9.6	9.1	33.7	34.4	5.3	7.9
İrlanda	14.8	14.1	30.4	29.8	4.8	6.1
Lüksemburg	8.8	8.3	34.7	34.9	5.1	8.2
Hollanda	9.7	9.3	34.8	33.9	4.9	7.3
Potekiz	11.8	11.2	31.5	33.3	5.0	7.2
İngiltere	9.8	9.3	32.9	32.8	6.0	9.3
Türkiye**	19.3	19.2	29.5	29.0	1.9	2.1

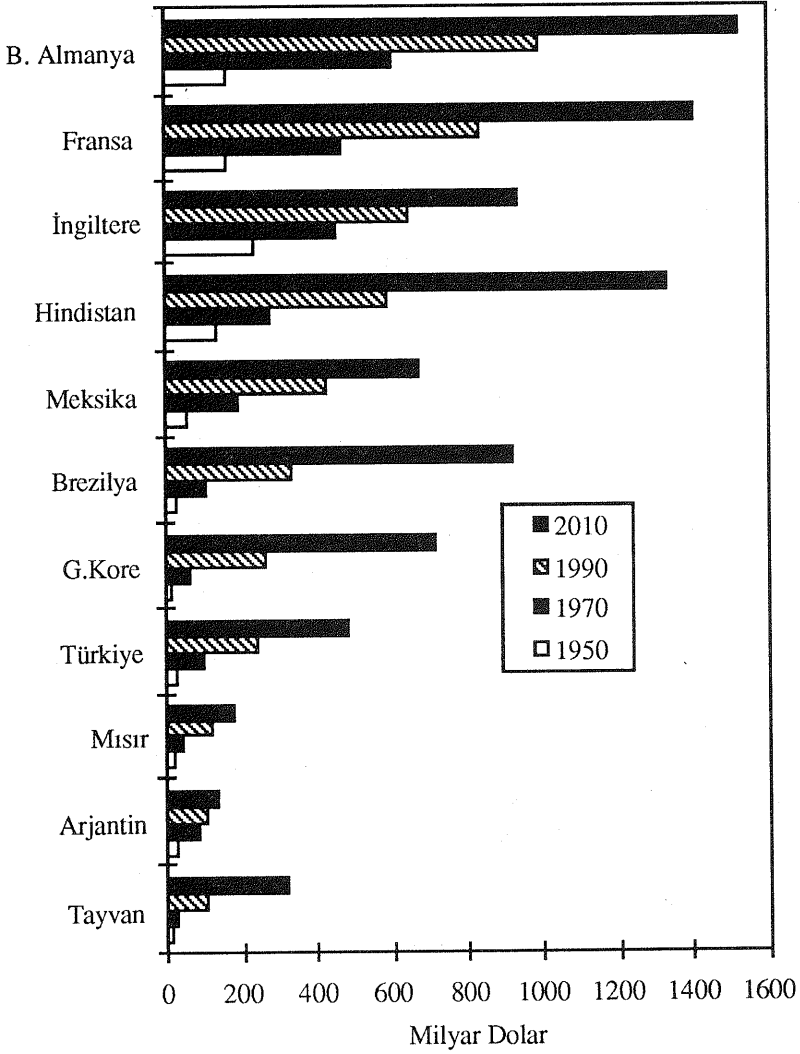
Kaynaklar

* Eurostat: Eurostat: **Basic Statistics of the Community**, Luxemburg, 1994

** Devlet İstatistik Enstitüsü: **Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, Ankara, 1992

Şekil 1: Değişik Ülkelerin GSMH'ları ve Gelecekteki Tahmini

Avrupa Topluluğu Eşiğinde Türkiye

* Population and Development Review: **Economic and Demographic Trends and International Security: A US Analysis**, Volume. 15, n.3,p.592 New York, 1989

KAYNAKÇA

- Çezik, A. (1983): *Kent Eşiği Araştırması*, DPT Yayını, Ankara
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1993): *Genel Nüfus Sayımı, nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Ankara
- Ergçöçmen B., Hancıoğlu A., Ünalın T. (1995): *Türkiye'de Doğurganlık, Aile Planlaması ve Çocuk Ölümlülüğündeki Değişmeler*, Sağlık Bakanlığı, Ana Çocuk Sağlığı/Aile Planlaması Genel Müdürlüğü ve Diğerleri
- Devlet Planlama Teşkilatı (19869: *Economic Report*, Ankara
- Eurostat (1989): *Rapid Reports, Populations and Social Conditions 1*, Luxembourg
- Eurostat (1989): *Rapid Reports, Populations and Social Conditions 2*, Luxembourg
- Eurostat (1994): *Basic Statistics of the Community*,
- Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (1989): *1988 Turkish Population and Health Survey*, Ankara
- Kıray M. (1982): "Azgelişmiş Ülkelerde Metopolitenleşme Süreçleri" *Türkiye Birinci Şehircilik Kongresi I. Kitap* içinde, Ankara
- Komisyon Raporu (1989): *Türkiye'nin Topluluğa Tam Üyelik Başvurusu Konusunda Komisyonun Görüşü*, Luxembourg
- Peker M. (1989): *1980 Sonrası Nüfusumuz ve Politikamız*, II. Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan tebliğ, Ankara
- Population and Development Review (19899: "Economic and Demografic Trends and International Security: A US Analysis" Document, *Population and Development Review* içinde, vol.15, No.3, New York
- Population Crisis Committee (1990): *1990 Report on Progress Towards Population Stabilization*, Washington D.C.
- Shorter F. C. ve Macura M. (1982): *Türkiye'de Nüfus Artışı (1935-1975)*, Yurt Yayınları, Ankara
- The World Bank, (1985): *The World Bank Atlas 1985*, Washington D.C.
- The World Bank, (1995): *World Development Report 1993*, Washington D.C.
- UNICEF (1996): *Dünya Çocuklarının Durumu 1996*, Ankara
- U.S. Department of Commerce, (1983): *World Population 1983*, Washington D.C.
- Wright R. E. (1989): "The Easterlin Hypothesis and European Fertility Rates" *Population and Development Review* içinde, vol.15, No.1, New York

TÜRKİYE'DE KENTLEŞME İSTİHDAMI VE EĞİTİM İLİŞKİSİ

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrası, ekonomileri tarıma dayalı ülkelerin bilgi ve teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşmasına bağlı olarak kırdan kente yönelik göçü yaşadıkları gözlemlenmektedir. Tarım sektöründen kopan işgücü kentsel alanlarda endüstri ve hizmetler sektöründe kendine yer aramaktadır. Ekonomik kaynaklı bu göçler toplumsal değişime ayrı bir özellik getirmektedir. Kendi doğal nüfus artışına hizmet sunmada iş ve konut üretmede yetersiz olan kentler nüfus artışının iki katına ulaşan göçmen nüfusda da olanaklarını paylaşmaktadır.

Sorunlar sadece kentsel sınırlar içinde kalmayıp kentleşme ve ekonomik değerler bağlamında ulusal yaşamı da etkilemektedir. Bu bildiride hızlı kentleşmenin eğitim politikaları üzerine etkileri ya da eğitim politikaları ile göçün yaratmış olduğu toplumsal sorunların nasıl çözülebileceği irdelenecektir.

Kentlerin Büyümesi

İnsanlık tarihinin yerleşim alanları incelendiğinde endüstri devrimi, özellikle de II. Dünya Savaşı sonrası nüfusun kentsel yerleşim alanlarında giderek artan boyutlarda toplandığı görülmektedir. Önemündeki on yıl içinde dünya nüfusunun yarısından fazlası yaklaşık 3.3 milyar insan kentsel alanlarda yaşayacaktır. Bu değişimin insanoğlunun refahı ve çevre koşulları üzerinde çok geniş etkisi olacağı düşünülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yıllık kentsel büyüme oranı % 3.5 iken , bu oran gelişmiş ülkelerde % 1.0' ın altında kalmaktadır. Bu nedenle uzmanlar nüfus hareketliliği ve yerleşim birimleri arasındaki dengesiz büyüme hareketliliğinin ekonomik, sosyal ve siyasal kurumlaşma sorunlarını yaşayan gelişmekte olan ülkelerde daha yoğun sorunlarla yaşanacağı ileri sürülmektedirler.

Türkiye dünya konjonktürü içinde nüfus hareketliliği açısından gelişmekte olan ülkeler kategorisinde Asya ve Latin Amerika grubu arasında yer almaktadır. 1995 yılına göre nüfusunun % 70 ve daha fazlası kentlerde yaşayan ülkeler grubunda Avrupa ve Kuzey Amerika yer almaktadır. Bu ülkelerde kentsel nüfus büyüme oranları geçen yıllara göre giderek düşmektedir. Bununla birlikte nüfus hareketliliği kentsel yerleşim alanları arasında oluşmaktadır. Özellikle sınırlı alanlarda sıkışmış kentlerden genişleyen ya da çok hızlı büyüyen metropollere akış görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında

Latin Amerika ve Karayipler en fazla kentleşen bölgelerdir. 1995 verilerine göre nüfuslarının % 70'inden fazlası kentsel alanlarda yaşamaktadır. Hızlı kentsel büyüme özellikle küçük ve orta büyüklükteki kentlerde oluşmaktadır. Afrika ve Asya ülkelerinde kentsel nüfus % 30 - 35 oranındadır. Yaklaşık % 4.0'lık yıllık büyüme oranlarıyla son 30-40 yıldır kentler yoğun nüfus baskısı altında kalmaktadır.

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin kentsel büyüme modelleri , bazı açılardan Kuzey Avrupa ve Amerika'nın geçen yüzyılda yaşadığı deneyimleri çağrıştırmaktadır. Tarım sektöründeki işlerden, kentsel alanlarda ekonomik fırsatlar yaratan endüstri ve hizmetler sektörüne geçişler, kentlerin daha anlamlı olarak sunduğu sosyal ve ekonomik kazançların kırsal alanlarda bulunmaması, göçün esasını oluşturmaktadır. Yüksek düzeyde yapılan sermaye yatırımları kentleşme ile birlikte sağlık ve sosyal faydayı da beraberinde getirmektedir. Aynı ekonomik ve sosyal faydanın kırsal alanlarda sağlanabilmesi çok daha büyük yatırımları öngörmektedir. (Kişi başına düşen yatırım maliyet açısından.)

Bu konuda yapılan araştırmalar özellikle içme suyu, kanalizasyon, sağlık hizmetleri ve eğitim fırsatları açısından kentlerin kırsal alanla kıyaslanmayacak düzeyde geliştiğini göstermektedir. Bunun sonucu olarak ortalama yaşam süresi kentlerde daha yüksek, çocuk ölümleri ise daha düşüktür. Kentlerin sunduğu olanakların sağladığı faydanın fakirlik sınırının altında olan grubu kapsamadığı Dünya Bankası uzmanları tarafından belirtilmektedir¹. Bunun nedenlerini kentleşme politikalarının irdelenmesi sürecinde ayrıntılı olarak dile getirmektedirler.

Orta büyüklükteki pek çok kent, giderek artan nüfus artışları ile büyüyerek büyük kentler haline gelmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin milyonu aşan nüfusları bünyesinde toplayarak büyüyen bu geniş kentler, yıllık %5.0'in üzerinde nüfus kazanmaktadır. Nüfusu 1-10 milyon arasında olan dünya kentlerinin sayısı 1990'da sadece 270 iken , 2015 yılında bu sayının 516'ya ulaşacağı tahmin edilmektedir².

Büyük kentlerin nüfusunun hızla artış göstermesinin en önemli nedenlerinden birisi göç yoluyla nüfus kazanması iken diğeri göç yoluyla kent nüfusuna katılanların genç ve doğurganlık döneminde olmalarıdır. Geleneksel değerlerin yoğun olarak yaşandığı kırsal kesimden gelenlerin çocuk sayısı kentli nüfusa göre çok daha yüksek görülmektedir.

Türkiye'de Nüfus Hareketliliği

73 yıllık Cumhuriyet tarihinde nüfusun sayısal artış oranları incelendiğinde büyük ölçüde doğurganlığa dayalı olarak nüfusun hızlı bir artış eğilimi içinde olduğu görülür. Nüfusun yerleşim birimlerine göre artış hızları farklılıklar ortaya koymaktadır. Özellikle 1950'lerden sonra tüm gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus hareketliliği

¹ World Resources Institute 1996-97., The Urban Environment, Hatibat II, *The U.N. Conference on Human Settlements*- June 1996, Oxford University Press, 1996, S.10.

² United Nations (U.N.) *Population Division, World Population Prospects: 1994 Revision*, U.N.,New York, 1995, S.12,14-17.

Avrupa Topluluğu Eşiğinde Türkiye

eğilimlerinin Türkiye'de kırdan kente yönelik göçlerle nüfus yoğunluğunda bölgeler arası ve kır-kent bağlamında dengesizlikler oluşturduğu dikkati çekmektedir. Kırsal kesimde doğurganlık oranlarının kentsel kesime göre daha yüksek olmasına karşın nüfus artış oranları kentlerde kırsal kesime göre çok daha yüksek olmaktadır. Nüfus artış eğilimleri görece olarak gelişmiş büyük kentlerde özellikle sermayenin kentsel sektörlerde yatırıma yöneldiği alanlarda oluşmaktadır. Bölgeler açısından bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusunda yer alan kırsal ve kentsel yerleşim birimlerinde nüfus kayıpları ortaya çıkmaktadır.

Tablo1 - Nüfus Gruplarına ve Sayım Yıllarına Göre Nüfus (000)

Nüfus Grup	955	%	1965	%	1975	%	1985	%	1990	%
- 2000	15888	66	17946	57	17827	44	18106	36	16474	30
2001 - 5000	1757	7	2669	9	4028	10	4401	9	5246	9
5001 - 10000	944	4	1433	5	1786	4	2267	4	2675	5
10001 - 25000	1298	5	1879	6	2887	7	3330	7	3853	7
25001 -100000	1693	7	2755	9	5012	12	5770	11	7235	13
100001-500000	1166	5	2060	7	4380	11	6307	12	7213	13
500001	1269	5	2649	8	4428	11	10483	21	13504	24
TOPLAM	24065	100	31391	100	40384	100	50664	100	56473	100

KAYNAK: DPT., *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: Nüfus ve Nüfusun Yapısı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT, Ankara, 1994, S.8-9.

Tablo 1'de görüldüğü gibi nüfus grupları itibariyle yerleşim birimlerinin nüfusu ele alınacak olursa: 1955 yılından 1990 yılına kadar 2000 'den az nüfuslu yerlerin toplam nüfustaki payı % 66'dan %30'a kadar düşmüştür. 500.000 ve daha fazla nüfuslu yerlerin payı da % 5'den % 24'e yükselmiştir. Diğer gruplarda ise en fazla artış nüfusu 25.000'den fazla olan yerleşim birimlerinde gerçekleşmiştir³.

Kırsal kesimde iş arzı sınırlılığı yüksek doğurganlık oranlarına bağlı nüfus artışı iş arzı yüksek büyük kentsel merkezlere yönelik göçü arttırmıştır. Göç nedeniyle yoğun nüfus kazanan bu kentlerin işsizlik, konutlaşma, altyapı ve sosyal hizmetler politikaları

³ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı; Nüfus ve Nüfusun Yapısı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT, Ankara, 1994, S.8-9.

üzerinde baskılar oluşmaktadır. Yerel yönetimler Türkiye'nin nüfus hareketliliği konusunda ulusal politikalara sahip olamamanın sıkıntısı içinde bulunmaktadır. Bu kentlerin doğal nüfus artışıyla artan nüfusun hizmet sunması zorlaşırken, göç yoluyla aldığı doğal nüfus artışının en az iki-üç katı oranındaki nüfusa da bu hizmetleri sağlama zorunda kalmaktadır. Bunun yetersizliği ise kentlerin çevresini bir kuşak gibi saran gecekonduların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Son onlu yıllarda görünüm çok daha ciddi boyutlara çıkmıştır. Tablo 2'de görüldüğü gibi, özellikle İstanbul ve İzmir gibi metropol alanlar iş yaratma kapasitelerini kentün mücavir alanları dışında taşımış olmaları nedeniyle kırsal kesimleri de çarpık kentleşmenin etkisi altına almaktadırlar. Özellikle göç yoluyla gelen nüfusun önemli bir kısmını kent merkezinin hinterlandına yerleştirmektedir. Tablo 2'de görüldüğü gibi başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerin kırsal alanları eksi nüfus artışına neden olmuştur. Kentle birleşen, kentsel hizmetler bekleyen bu hinterlandlar kentlerin kontrol edilemeyecek boyutlarda büyümesine neden olmaktadır. Kent merkezlerine bağlı olarak yerleşime açılan bu alanlar sıkça kent merkezlerinin sınırlarının da değişmesini gündeme getirmektedir.

Tablo 2- Kırsal ve Kentsel Kesimde Yıllık Nüfus Artış Hızı (Binde)

		1980-19985			1985-1990		
		TOPLAM	KENT	KIR	TOPLAM	KENT	KIR
TÜRKİYE	T	24.88	62.61	-10.58	21.71	43.10	-5.56
	E	24.65	62.08	-12.66	21.65	41.57	-5.24
	K	25.13	63.18	-8.57	21.77	44.75	-5.86
ANKARA	T	29.38	40.18	-15.74	21.28	24.31	1.00
	E	29.87	39.70	-13.78	19.82	22.14	3.52
	K	28.85	40.71	-17.62	22.82	26.64	-1.44
İSTANBUL	T	41.76	129.56	-374.24	44.78	38.87	135.45
	E	40.66	129.44	-367.42	44.44	38.18	135.34
	K	42.96	129.69	-382.23	45.14	39.62	135.58
İZMİR	T	31.83	106.15	-114.73	30.14	34.03	15.95
	E	31.82	108.29	-120.05	28.21	31.56	15.75
	K	31.85	103.85	-109.12	32.17	36.67	16.15

KAYNAK :DİE Nüfus Sayımları ve Basılmamış tablolar

Bu bildiri de nüfustaki dengesiz büyümenin işgücü ve eğitim üzerine etkilerini tartıştığımızda, kentlerdeki gelişmelerin olumsuz boyutları gündeme gelmektedir.

Tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de 1950'li, 1960'lı yıllarda köyden kente yönelik yoğun göç olayı yaşanırken, hükümet politikaları yönlendirici olmaktan uzak ve kalkınmanın doğal bir süreci olarak algılanmıştır. İş arzı ve işgücü talebinin koşullandığı bir süreç olarak görülen hızlı ve yoğun kentleşme kısa sürede az sayıdaki büyük kentlerin çözemediği problemleri ortaya çıkarmıştır.

1994 yılına gelindiğinde kentleşme oranının % 59.3'e yükseleceği, kentleşme hızının da %4.4 olacağı tahmin edilmektedir. 1990-94 döneminde İstanbul'un nüfus artış hızı %5.3 ile Türkiye ortalamasını aşmaktadır. İstanbul metropolitan alan nüfusunun, ise %24.4' ünü oluşturacağı tahminlenmiştir. 1 milyondan yukarı nüfuslu Ankara, İzmir, Adana ve Bursa ile birlikte büyük kentler nüfusu; Türkiye nüfusunun %26.7'sini, toplam kent nüfusunun ise %44.9 'unu oluşturmaktadır⁴.

Başta büyük kentler olmak üzere nüfusu 500.000'in üzerinde olan kentlerde yaşanan hızlı ve yoğun nüfus artışı sağlıksız kent yapılanması nedeniyle doğal kaynakların kullanımında sınırlılıklar getirdiği gibi, kent kültürünün geliştiği bir toplumsal işleyişin varlığını da tehdit etmektedir. Çalışma koşullarındaki aymazlıklar, sosyal hizmet ve sosyal güvenlik sistemlerindeki yetersizlikler, eğitim kurumunun işleyişindeki sınırlılıklar bu kentlerin ulusal yaşam felsefesi içinde bütünleşmesini engellemektedir. 1979'daki Dünya Kalkınma Raporunda (World Bank: World Development Report 1979) önerilen göçün dengeli büyüme politikaları içinde daha az göç alan ya da göç veren yerleşim birimlerine yönlendirilmesi konusundaki önerilerine Türk Hükümet Politikalarında yer verilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu konuda zamanın çok iyi kullanılması gerekmektedir.

Kentleşme ve Kentli Kimliği

Yoğun bir nüfusu bünyesinde toplayan kentler, yeni bir örgütlenme içinde yer almaktadır. Kırsal yaşam deneyiminin dışında oluşan ve gelişen kent toplulukları, evrensel değere ve normlara ayrıcalıklı bir konum tanımışlardır. Yalnızca içinde buldukları toplumun standartlarına değil, aynı zamanda kentsel yaşam biçiminin ürünü olan standartlaşmış evrensel bilgi ve deneyim birikimlerine yönelmişlerdir⁵.

Kentlerde uzmanlaşan alanlarda çalışan bireylerin yoğunlaşması, kentsel mekanların kullanımında farklılaşarak genişlemeler yaratmıştır. Farklı çalışma ve yaşam koşulları içinde, farklı alt kültürlerin ortaya çıkışı, bireylerin kent alanlarında birbirine benzemeyen özelliklerinin doğmasına neden olmuştur. Demokratik işleyiş erdeminin ortaya çıktığı savlanan kentler, birbirine benzemeyen bireylerin birlikte yaşamalarına olanak tanımaktadır. Alt kültürlerin çeşitliliği, kentler için bir zenginlik ifadesi olarak ele alınır. Bu yaklaşım içinde "kentleşme" kavramı kentsel yaşam deneyimi içinde elde edilen bir kültür birikimidir. Kent yaşamına uyumdur.

⁴ DPT, 1995 Yılı Geçiş Programı Destek Çalışmaları Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, Ekim 1994, S.250.

⁵ E.TATLIDİL., *Kentleşme ve Gecekondu*, E.Ü.Ed.Fak.Yayımları No.47, İzmir 1989, S.4-5.

Kent yaşam biçimi açısından kentler arasında ortak özellikler bulunmasına karşın, kentlerin kendi tarihsel gelişim sürecinde oluşturdukları farklılıklar da bulunmaktadır. Sosyal, ekonomik ve politik etkinlikler, kentlerin kendilerine özgü "kimlik" in oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Kentsel mekanların kullanımından kentler arası ilişkilerde belirlenen hiyerarşik konumlara kadar bu etkinlikler kentlere özellikler sağlar. kent kültürü bu kapsam içinde ele alındığında evrensel değerleri içerdiği gibi, kentlerin doğal, sosyal ve ekonomik çevrelerinin yarattığı değerleri de kapsamaktadır.

Kentsel kesimde çalışma koşulları nedeniyle, çalışanlardan istenen bilgi ve beceri birikimi tarım sektörü ile diğer sektörler arasında önemli farklılıklar gösterir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, tarım sektörünün insan-doğa etkileşimi merkezinde yoğunlaşan, üretim ilişkisinde uzmanlaşmadan ziyade emek-yoğun üretime daha fazla yer vermesidir. Tarım dışı sektörlerde ise uzmanlaşan işgücü kapital-yoğun üretim biçimine yönelmektedir. Modern üretim girdilerinin yoğun olarak kullanıldığı endüstri ve hizmetler sektörü, çalışanlardan endüstri toplum kültürünün disiplini ile birlikte asgari düzeyde de olsa teknolojiyi kullanacak bilgi ve beceriyi öngörmektedir. Hızla değişen teknolojinin üretimle bütünleşmesi bu ekonomik faaliyet kolunda çalışan kişilerin süratle uyum sağlamasına bağlıdır. Kent yaşam biçimi bu nedenle değişmeye ve gelişmeye daha açıktır. Eğitim yalnız okul sistemi ile değil, kent ortamında yaratılan ilişkiler sisteminde de ele alınmaktadır. İnsanların çalışma öncesi işe hazırlanma aktivitelerinin yanında, iş yaşamında da kendilerini geliştirmelerine olanak sağlar⁶. Kent alanlarının düzenlenmesinde kentsel ilişkiler sistemi içinde farklı sosyal kesim ve alt kültür gruplarına yönelmiştir. Zorunlu faaliyetlerin dışında kalan boş zaman dilimleri, bireylerin içinde yaşadıkları sosyal ve fiziki çevre içinde kendilerini geliştirmelerine olanak sağlar. Bu olanakların sağlanmasının temelinde kent yaşamına anlam veren kent kültürünün zorunluluğu yatmaktadır.

Kentleşme ve Eğitim

Geleneksel toplumlarda bireyler, yetişkin rollerini başarıyla yerine getirmede gereken bilgi ve beceriyi örgün eğitim kurumları olmaksızın kazanabilmektedir. Toplumlar mal ve hizmet üretimini gerçekleştiren endüstri ve hizmetler sektörünü geliştirdikçe, kent toplumu olma özelliğini taşıdikça, okul sistemi her bir bireyin sosyalleşmesi için zorunlu hale gelmiştir. Özel mesleki rolleri gerçekleştirmede teknik eğitim ve uzmanlaşmaya talep de giderek artmaktadır. Diğer bir deyişle toplumsal ve ekonomik gelişmeyle birlikte nitelikli işgücüne ihtiyaç artmaktadır. Bu yüzden günümüz çağdaş örgütlü toplumlarında ebeveynler, erişkinliklerinde ihtiyaç duyacakları bilgi ve beceriyi yeni kuşağa aktarmada yetersiz kalmaktadır⁷. Çocuğun sosyalleşme süreci okul sistemine bırakılırken, aile sadece çocuğun sosyalleşmesinde okul sistemine yardımcı konumda kalabilmektedir.

⁶ E.TATLIDIL., *Toplum, Eğitim ve Öğretmen*, E.Ü.Ed.Fak.Yayımları, No.71, İzmir, 1993, S.39.

"İnsan kapitali" veya "insana yatırım" gibi kavramlarla literatürde genel eğitim ve mesleki eğitime ayrı bir önem verilmektedir. Bu yaklaşımda üretim kapasitesinin artırılmasında işlenmiş insan ve fiziksel kapitallerin eğitime yapılacak harcamalarla sağlanacağı ileri sürülmektedir. Bir ülkenin gelişmişliği yapısal bir dönüşümün gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu nedenle günümüzde gelişmişliğin bir kriteri olarak işgücünün niteliği ön plana çıkmaktadır. Tüm gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlar, insan gücü kaynağını zenginleştirmek için okul sistemini genişletmeye çalışmaktadır. Genişleyen bu okul sistemi içinde nüfusun okulda kalma yılları da uzamaktadır.

Türkiye gibi hızlı kentleşen gelişmekte olan ülkelerde zorunlu temel eğitim sonrası okullaşma oranları hızla yükselmektedir. Bu artışın temel nedenlerinden biri de tarım sektöründen tarım dışı sektörlerle yönelik işgücü transferinin etkisi olmaktadır. Örneğin, 1950'lerden sonra kırdan kente göçün yaşandığı Türkiye'de kentleşme ve kentleşme süreci, okula duyulan talebi artırmaktadır. Son sekiz yıl içinde mesleki ve teknik ortaokul öğrenci sayısı %73.0, genel lise öğrenci sayısı %58.0, mesleki ve teknik lise öğrenci sayısı %73.0 oranında artmıştır⁸. Kentsel sektör olarak da adlandırılan endüstri ve hizmetler sektörü örgütsel ve teknolojik değişim ile birlikte nitelikli işgücüne duyulan talebi artırmaktadır. Okul sistemi içinde elde edilen bilgi ve beceriler kentsel değerlerin kaçınılmaz ön koşulu olarak ortaya çıkmaktadır. Nüfusun kentsel alanlarda toplanmasıyla birlikte okul sisteminde verilen sertifikalar giderek önem kazanmaya başlamıştır. Kentsel iş tutmanın ön koşulu olan eğitim sertifikaları okullaşmaya yönelik eğilimi de hızlandırmıştır.

Kentleşen Türkiye'de Eğitim Anlayışı

Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de kentlerin hızlı büyüme süresi içinde kentler, genç nüfusu bünyesinde barındırmaktadır. Kente gelenlerin genç yaş kuşağında olmaları, geleneksel değerler içinde çocuk edinme eğilimleri, özellikle gecekondu bölgelerinde çocuk oranlarını yükseltmektedir. Gecekondu yaşam koşulları sadece mekansal sorunlardan değil, fakat aynı zamanda toplumsal özellikler bağlamında da kentleşme süreci içinde mahrumiyetlerini ortaya çıkartmaktadır.

Gecekondularda altyapının yetersizliği, konutların kalabalıklığı, çocukların sosyalleşme sürecinde "Kentli" kimliğini taşımalarında olumsuz faktörler iken, aile içi etkileşimde yaşanan kuşaklar arası çatışma ve okullaşma oranlarındaki düşüklülük de bir diğer önemli engeli oluşturmaktadır. Kentsel değerlerin içselleştirilememesi uzun dönemde kent yaşamında uyumsuzluklar yaratabilmektedir.

Sosyologlar ve ekonomistlerin yapmış oldukları çalışmalar, gençlerin ekonomik koşullar ile suç oranları arasında bir ilişkinin var olduğunu; özellikle işsizlik ile suçla

⁷ S.VAGO., *Social Change*, Englewood Cliffs, New Jersey, 1989, S.175.

⁸ E.TATLIDİL, N.SAYILI., "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Eğitim", Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği Sürecinde Sektörlerimiz, *İzmir Ticaret Odası*, Yayın No.13, İzmir, 1995, S.82.

yönelik davranışlar arasında tutuklanma sayısı açısından da pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır⁹.

Günümüz kent toplamlarında eğitim, sosyal ve ekonomik bağlamda hızlı bir değişim içinde olan kentsel yaşama "uyum"a ve kentsel değişimin yarattığı ekonomik koşullarda "üretken" insana yönelmiştir. Özellikle göç yoluyla yoğun nüfus kazanan kentlerin, kentleşme sorunlarını çözebilmede eğitime ayrıcalıklı bir konum tanınmaktadır. Kentsel alanlarda yaratılan iş arzına karşın hızlı ve yüksek oranlarda alınan göçler, kentsel alanlarda işsizlik oranlarının artmasına neden olmaktadır. Kırsal alanlarda iş elde edemeyen nüfusun iş bulma umuduyla büyük kentlere göçü kentlerin istihdam kapasitesinin üzerinde yer almaktadır. Özellikle kentsel sektörün belirlediği niteliklere uyum sağlayamayan eğitim düzeyi düşük, niteliksiz kırsal işgücünün işsiz kalmasına yol açmaktadır. İşsiz nüfusun olumsuz etkisi iki şekilde sınıflandırılmaktadır.

a) İşsizliğin bir sonucu olarak ulusal ekonomiler üretim kaybına uğrarlar. İşsiz nüfusun ihtiyaç mallarının yaratılması da ulusal kaynaklarla birleşerek finansal maliyeti yükseltir. Makro düzeyde ise toplumun refahına olumsuz baskı yaratır.

b) İşsizlerin bizzat kendileri işsizlikten doğrudan etkilenmenin güçlüklerini yaşarlar. Gelirlerin kaybı sonucu yaşam standartları düşer. İşsizlik düzenli sosyal ilişkilerin bozulmasında "etken neden" olur. Özellikle 1970'lerden sonra yapılan araştırmaların sonuçlarına göre işsizlik sosyal yalnızlık, ruh ve beden hastalıklarını da ortaya çıkırmaktadır¹⁰.

Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri bilgi ve teknolojiadaki gelişmeler sonucunda sektörler arası işçi transferlerini yaşamaktadırlar. İş kollarındaki çeşitlenme mal ve hizmet alanlarındaki genişleme işgücü örgütlenmelerini yeniden yapılanmaya yöneltmiştir. Bazı iş kolları işçi sayılarını azaltırken, ekonomide ortaya çıkan yeni iş alanları da işgücü talebinde bulunmaktadır. Özellikle 1970'li ve 1980'li yıllarda sektörler arası işçi hareketliliğinin ve organizasyonunun yapılması sürecinde işsizlik oranlarında artışlar görülmüştür. Üretimdeki verimliliğin yükselmesi sonucunda çalışan işçi sayısındaki azalmalar işsizlik oranlarını yükseltirken, yeni iş alanları iş taleplerini karşılamada sıkıntı çekmişlerdir. Başta Avrupa Birliği (AB) olmak üzere gelişmiş endüstri toplumları işe yönelik politikalarını eğitim politikaları ile desteklemeye yönelmişlerdir. 1990'ların ikinci yarısına girerken akademik ve mesleki öğrenimde ve çıraklık eğitiminde ortaya koydukları yeni eğitim politikaları ile işçi hareketliliğini pazar ekonomisinin koşullarına göre düzenlemeye başlamışlardır. Bunun sonucunda işsizlik oranları düşerken, mal ve hizmetlerde çeşitlenme ve dünya pazarlarında rekabet edebilme şanslarını devam ettirdikleri görülmektedir. Mal, hizmet ve emeğin serbest dolaşımında eğitimin rolünün etkinliğini politikalarına yansıtmışlardır.

⁹ C.L.BRITT., "Crime and Unemployment Among Youths in the United States, 1958-1990", *American Journal of Economics and Sociology*, Vol.53., No.1, Ocak 1994, S.99-107.

¹⁰ E.TATLIDIL., "Avrupa Topluluğunda ve Türkiye'de Çıraklık Eğitimi ve Genç İşsizliği", *Sosyoloji Dergisi*, E.Ü. Ed.Fak.Yay., Sayı. 2, İzmir 1990, S.19.

Gelişmekte olan ülkelerin kentleşme ve kentlileşme problemleri bağlamında sorun irdelendiğinde, eğitim politikalarının toplumsal değişme sürecine ayak uydurmada yetersiz kaldığı görülmektedir. Özellikle kırsal kesimde ve tarım sektörü çalışma deneyiminden kentlere gelen işgücünün ve göçmen ailelerin çocuklarının kentin sosyal ve ekonomik yaşamının öngördüğü niteliklere kavuşturulmasında okul sisteminde dikkate değer yapısal dönüşümlerin sağlanmadığı anlaşılmaktadır. Halen imalat sanayine ve örgütlü hizmetler sektörüne yönelik mesleki ve çıraklık eğitiminin okul sisteminin dışında kaldığı görülmektedir. 1977 ve 1986 yıllarında çıkarılan Çıraklık Ve Mesleki Eğitim Kanununun geleneksel çıraklık eğitimi yöntemini değiştirememiştir. Örgütlü eğitim dışında kalan gençlerin sosyal ve ekonomik gelişimleri Türk eğitim politikalarının belirlediği standartları taşımamaktadır. Uzun dönemli ekonomik yatırım politikalarına göre insana yönelik yatırım anlayışları paralellik göstermemektedir.

Endüstri toplum kültüründe eğitim, toplumsal yaşamın düzenlenmesinde vazgeçilemez bir sektör olarak algılanmaktadır. Ekonomik büyüme politikaları, yerleşim, yatırım, insan kaynağını geliştirme ve refah düzeyini yükseltme politikaları ile eşgüdüm içinde ele alınmaktadır. Bunun sonucunda da işsizlik sorunları, sektörler arası işgücü dolaşımı, eğitim politikalarındaki yeni uygulamalarla kontrol edilebilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye'de ise dengesiz büyüme politikaları, güncel sorunları orta ve uzun dönemli programların dışında çözüme eğilimindedir. Kentleşme sorunlarında olduğu gibi eğitim sorunlarında da çözümler uzun dönemli politikalarla ele alınmadığından çözümler yetersiz kalmaktadır. Avrupa Birliğine tam üye ülkelerin genç işsizlik sorunlarının çözümünde sektörler arasındaki transferleri kolaylaştıracak, işgücünü yeni iş koşullarında istihdam etmek üzere hazırlamak amacıyla eğitim çalışmalarını hızlandırdıkları dikkati çekmektedir. AB'nin çıraklık eğitimi programları incelendiğinde temel teorik bilgi ve becerilerin ağırlık kazandığı, buna karşın kısa süreli kurslarla bir iş kolundan diğerine transfer edilebilecek esnek programlara yer verildiği gözlenmektedir. Türkiye'de ise çıraklık eğitime katılan çocukların büyük kısmının, çıraklık kurslarına katılımlarının, eğitime devam etmekten ziyade ekonomik anlamda aile bütçelerine katkıda bulunmak amacıyla çalışmaları görüşü daha ağır basmaktadır¹¹.

Kentsel alanlarda nüfus artışı ekonominin doğal gelişimi ortamında iş arzının iş talebini karşılamada yetersiz kalmasıdır. Özellikle Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün raporlarına göre eğitilmiş işgücünün işsizlik problemi, iş beklentileri ile geleneksel eğitim iş arzı arasındaki olumsuz ilişki dikkati çekmektedir. Kenya Raporu'na göre yeni açılan işler eğitime dayalı niteliği gerektirmektedir. Bununla birlikte eğitim sistemindeki değişmeler de ekonomideki iş olanaklarının sayısını değiştirmeyecektir. Eğitim düzeyi ve işsizlik arasındaki ilişkinin grafiği verilecek olursa; daha fazla eğitim ile iş şansının yükselmesinin ortaya çıkması arasında negatif bir

¹¹ E.TATLIDİL ve N.SAYILI, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Eğitim", Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği Sürecinde Sektörlerimiz, *İzmir Ticaret Odası*, Yayın No.13, İzmir, 1995, S.86.

ilişki vardır.Daha fazla eğitimin daha az çalışabilir kişiyi ortaya çıkarmasında ise pozitif ilişki vardır.Diğer bir deyişle eğitim düzeyinin yükselmesi, iş bulma şansını arttırmamakta,yani istihdamı genişletmemektedir.Bu faktörlerin benzeri bir oluşumu olarak yüksek eğitim düzeyi ile işsizlik paydasının artmasından dolayı işsizlik oranlarının eğitim düzeyini düşürmesi eğiliminin ortaya çıkması beklenmektedir¹². AB tam üyesi ülkeler de hızlı yükselen işsizlik sorununun çözümünde eğitimi önemli bir güç olarak görürken,işgücüne duyulan talebi çıraklık eğitim sistemi içinde harcama yolunu öngörmektedir. AB'de genel öğretime devam eden öğrencilerin oranı %40 iken mesleki ve teknik eğitime devam edenlerin oranı %60 dır.Türkiye'de ise bu oranlar tam tersidir. Bunun sonucu olarak da Türkiye'de genel öğrenimden (lise) yararlananların mesleki ve teknik eğitimden yararlananlara göre iş bulma şansları daha az olmaktadır.Dünyanın globalleşme kapsamında tek pazara yöneldiği günümüzde,özellikle Türkiye gibi hızlı kentleşen ülkelerin mal,hizmet,sermaye dolaşımı ile birlikte emek dolaşımını da gözönüne alması gerekmektedir. Eğitim politikaları pazarın beklediği nitelikli işgücünü hazırlamada esnek bir zemine oturtulmalıdır.Ayrıca kentleşmenin kentlileşme süreci içinde örgütlenmesinde okul sisteminin yeniden yapılanmasına özen gösterilmelidir.

KADININ EKONOMİK ETKİNLİĞİ VE EĞİTİM

Türkiye'de çalışan kadınların sektörel bazdaki dağılımı ile çalıştırılan işdeki konumları incelendiğinde, ücretli işçi statüsünde çalışan kadınların oranı dünyanın gelişmiş diğer ülkelerine göre oldukça düşüktür. Özellikle Türkiye'de çalışan kadınların yaptıkları işden ücret alanlarının oranları sadece %14'dür. Bu oran Japonya'da çalışan kadınların %64'ü, İngiltere'de %96'si, Danimarka'da %91'i Almanya'da %85'i ve ABD'de %96'sıdır(6). Bunun ön önemli nedeni, çalışan nüfusun yaklaşık yarısının tarım sektöründe istihdam edildiği Türkiye'de, tarım sektöründe çalışan kadınların oranının %80 civarında olmasıdır. Küçük aile işletmesi niteliğinde olan geleneksel değer ve normlar çerçevesinde üretim yapılan aile işletmelerinde kadınlar yaptıkları işden ücret talep etmezler. Ancak Türkiye'de kent sektörü içinde başka bir anlatımla aile ve gelir elde edilen işletmenin ayrıldığı çalışma koşullarında kadınlar yaptıkları işden ücret almaktadırlar.

Tarım sektöründe geleneksel üretim ilişkileri kadının yaptığı işin ev işinin bir uzantısı olarak görülmesine neden olmaktadır. Üretimde ve tüketimde karar alma sürecine katılamayan kadınlar sadece ücretsiz aile işçisi statüsünde emeklerini sunarlar. Uzmanlık gerektirmeyen kas gücüne dayalı olarak yapılan geleneksel işler bilgi ve beceriyi gerektirmemektedir.

Gerek sosyal gerekse çalışma yaşamına etkin olarak katılamayan kadın, sosyalleşme sürecinde de eğitim sisteminden yeterince yararlanamamaktadır.Özellikle Türkiye'nin kırsal yerleşim birimlerinde yaşayan kadın nüfusun erkek nüfusa göre

¹² Ibid.

Avrupa Topluluğu Eşiğinde Türkiye

okullaşma oranı fevkalade düşüktür. Zorunlu temel eğitim sonrası okullaşma oranları incelendiğinde eğitimde fırsat eşitliğinin cinsiyete dayalı olarak zedelendiği görülmektedir. Avrupa Birliği ve gelişmiş ülkelerde eğitimde fırsat eşitliğinin cinsiyete dayalı olarak farklılaşmadığı görülmektedir.

Kadın istihdamı konusundaki sorunu irdelerken, kırdan kente yönelik göçün vurgulanması gerekmektedir. Kırdan kente göç ile birlikte kadının sektörler arasındaki dağılımının değişmesi beklendiği kadar hızlı olamamaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre¹³ 1955-65 döneminde kadınların %95'i tarım sektöründe istihdam edilirken, bu oran sanayi sektöründe %2.5, hizmetler sektöründe %2 dir. 1970-80 döneminde ise tarım sektöründe %86, sanayide %5 ve hizmetler sektöründe %8 dir. Oransal olarak kadınların artış hızı yüksek görünmesine karşın sektörler arası dağılım genel işgücü açısından değerlendirildiğinde, kadınların kentsel sektör dediğimiz sanayi ve hizmetler sektöründe yeterince temsil edilmediğin anlaşılmaktadır. Nüfusun %57'sinin kentlerde yaşadığı Türkiye'de, çalışan kadın oranının kent sektöründe fevkalade düşük olduğu görülmektedir.

Tablo-2 :15 Yaş Üzeri Nüfusun 1970-90 Arası İşgücüne Katılım Oranı (%)

Ülke	Kadın		Erkek		Yıllık Büyüme		Kadın Olarak Toplam Nüfus
	1970	1990	1970	1990	(19970-1990)		
Türkiye	54	45	80	84	1.7	2.4	34
İsrail	33	37	77	75	3.2	2.3	34
Ürdün	6	9	83	77	5.2	2.6	10
Irak	6	21	83	77	10.3	3.3	21
Brezilya	23	30	85	81	4.3	2.6	28
Almanya	39	41	79	75	0.6	0.4	37
İngiltere	41	46	82	77	0.8	0.2	39
ABD	42	50	78	77	2.4	1.3	41
Portekiz	24	40	87	80	3.9	0.9	37
İspanya	18	22	82	73	2.2	0.7	24
Yunanistan	25	25	78	73	0.9	0.6	27

KAYNAK: U.N., *The World's Women 1970-1990 Trends and Statistics*, New York, 1991, s.104-105

¹³ DIE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1989.

Kentleşmenin yoğun olarak yaşandığı Türkiye'de, kadının çalışma yaşamına katılımının kent iş pazarında yeteri kadar teşvik edilmediği ileri sürülebilir. Özellikle kadının okullaşma düzeyinin düşük olması, hizmet öncesi ve hizmet içi mesleki kurslarda yer almaması, iş pazarında emeğini sunacak niteliğe sahip olmasını engellemektedir. Diğer bir engel ise kültürel değerler içinde kadın çalışma yaşamına kent ortamındaki yaklaşımıdır.

Yapılan araştırmalara göre kente göç yoluyla gelen kadınların çalışması ilk yıllarda yok denecek kadar sınırlıdır. Kentte kalış süresi uzadıkça, kentsel yaşam ile bütünleştikçe, başka bir deyimle "Kentlileşme" oluştuğunda kadının çalışma eğilimlerinde de artış olmaktadır.

SONUÇ:

Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler bağlamında dünya iki kutuba ayrılmış görülmektedir. Hızlı toplumsal değişme ve değişmeye uyum sorunlarının, evrensel nitelik kazanmış demokratikleşme ilkelerinin, bilim ve teknolojiyi kullanabilme ve eğitim sistemine aktarabilme başarısıyla çözümlenebileceği anlayışı kabul görmektedir. Bu nedenle toplumsal sorunların irdelenmesinde bilimsel yöntem ve teknikler kullanılırken, sorunların çözümünde "beşeri kapital" olarak insan kaynağının bilimsel veriler çerçevesinde yeniden yapılandırılmasına özen gösterilmektedir. Gelişmiş endüstri toplum kültüründe eğitim sistemi felsefesi, amaçları ve ilkeleri açısından dinamik bir yapı sergilemektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu dinamik işleyişin beklendiği kadar başarılı olmadığı gözlemlenmektedir. Bunun sonucu olarak toplumsal yapılanmada özellikle kentlerin nüfus artışının getirdiği sorunların çözümünde sınırlılıklar görülmektedir.

KÜRESELLEŞME, ÜRETİM TEKNİKLERİ VE ORGANİZASYONLARINDA DEĞİŞMELER

Bugünlerde dil ve iletişimin yaşamımızda çok önemli bir yeri var, salt dilin iletebildiği alan değil, dilin kurguladığı alan da sorgulanıyor. 1980'den bu yana işçi sınıfı politikaları da bu türden bir sorgulama ihtiyacı içindeler, zira bu grup liberal politikaların dil-söylem bombardımanına en çok maruz kalan gruplardan bir tanesi.

1970'lerde başlayan ve 1980'lerde giderek derinleşen krizden çıkış politikaları, esneklik, küreselleşme ve yeniden yapılanma kavramları çerçevesinde kurulmaya çalışılıyor ve bu kavramlar aynı zamanda neo-liberal söylemin de ideolojik kurgusunu en çok taşıyan kavramlar olmakta. Bu anlamda sorgulamayı "Dili ne belirler?" önermesinden artık kurtarıp, "Dil neyi belirler?" önermesine de taşımak gerekiyor.

Bilindiği gibi kapitalizmin ikinci krizi, kendisini öncelikle kapitalist ekonomilerdeki üretim ve üretkenlik artış oranlarındaki düşmelerde gösterdi. 1970'lerden bu yana ise alınan önlemler krizi çözmek yerine daha da derinleştirdi. Bu krizin diğerlerinden çok önemli bir farkı vardı: üretim artış oranlarındaki, hatta üretimin kendisindeki artışlara rağmen fiyatlar bir türlü düşmüyordu. Durgunluk (stagnasyon), genel ve sürekli fiyat artışlarıyla (enflasyon) birleşince yeni bir kavram daha geliştirildi: stagflasyon.

1930'larda büyük bunalımdan çıkış Keynesian refah devleti politikaları sayesinde olmuştu. 1970'lerde üretilen politika ise "Esnek Üretim ve Küreselleşme" şeklinde özetlenebilir. Kitlesele üretimin bir merkezi düzenleme sorunu olarak özetlenebilecek olan krizden çıkış politikaları arasında "esnek üretim", çağımızın gördüğü en büyük kapitalizm krizini aşmaya ne kadar yardımcı olabilecek? Bu soruyu yanıtlayabilmenin tek yolu esnek üretim kavramını sorgulamak ve esnek üretimi, üretim tekniği ve organizasyonlarındaki kurgulanmış yerini sorgulamakla mümkün.

ESNEK ÜRETİM VE ESNEK BİRİKİM TİPLERİ: GENEL BİR BAKIŞ:

1973-1975 bunalımından sonra kapitalist ekonomiler, yüksek işsizlik, düşük büyüme oranları ve enflasyon ve ABD'nin egemenliğinin kırılması ile belirlenmiş bir yeniden denge kurma zorunluluğu ile karşılaştılar. Yeniden uyarlanma ihtiyacı ile damgalanan bu süreçte, şirketler üretim tekniklerinin yeniden organizasyonu (sipariş üretimi ve stoksuz üretim), üretimde teknoloji yoğunluğunun artışı (robotik, bilgisayarlı üretim), ürün teknolojisindeki artış ve finansal yeniden yapılanma (hisselerin geniş tabana yayılması zorunluluğu) ile özetlenebilecek bir döneme girdiler.

Bu süreçte değişimi hızlandıran diğer ögeler; Taşıma ve pazarlamada uluslararası ağların artışı ve yaygınlaşması, coğrafi sınırların silinmesi ve en küçük ülkelerin dahi rekabete açık hale getirilmesi ve pazar olarak yeniden düzenlenmesi ve tüm bunların bir sonucu olarak da işgücü pazarında, iş hacminde ve iş ve çalışma koşullarında bazı reformların dayatılmasıdır.

"Örneğin üretimin az gelişmiş bölge ve gelişmekte olan dünyaya hızla dağılması, politik görüşleri ulus-devletle kuşatılmış olan sendikalara karşı pazarlık dönemlerinde şirketlerin, coğrafi hareketliliklerini bir tehdit (daha az para ve kötü çalışma koşullarını kabul edin yoksa Güney Kore'ye gideriz) aracı olarak kullanabilmelerini sağladı. Dahası ulusal hükümetler uluslararası sermaye akışını gittikçe kontrol edememeye başladılar ve siyasi yaklaşımları ne olursa olsun çokuluslu yatırımları çekebilmek için emeği gitgide daha çok disipline olmaya zorladılar. Ayrıca ulus-devlet içindeki sınıf savaşımı keskinleşti ve hem hükümetlerin, hem de işçi sınıfı hareketlerinin manevra alanı daraldı." ¹ Tüm bu süreçler içinde özellikle kıta Avrupası kökenli çalışmalar, dünyada mevcut üretim organizasyonlarındaki değişimlere dikkat çekerek, Fordist birikim rejiminden post-Fordist birikim rejimine geçildiğini ileri sürdüler.

Fordism ve post-Fordism terimleri, büyük durgunluk ve kriz kesintileri nedeniyle uzun periyodlarla sarsılan, kapitalist endüstri toplumlarında ekonomik gelişme ve organizasyonların özel biçimlerine tekabül eder. 1930-1970 dönemi Fordist periyod olarak adlandırılır ve bant tipi ve kitlesel üretim ve tüketim, büyük ve yatay olarak entegre firma tipi, Keynesian refah devleti ve kitlesel sendikacılık ile karakterize edilir. 1970'lerden itibaren Fordist rejimin krizi ile krize çözüm olarak yeni bir tür organizasyon önerisi gündeme gelmiştir. Ekonomik kurumlarda yeni bir yapılanma anlamına gelen bu yeni oluşum, post-Fordism; kısa dönem stoksuz ve sipariş üzerine üretimi, küçük ve desantralize firma tipi, refah devletinde kısmi özelleştirme ve küçülmeler ve işçi sendikalarının üyelik ve politik gücünün azalması ile tanımlanmaktadır.

"Birikim rejimi", "esnek birikim" ve "esnek uzmanlaşma" deyimleri ile de anılan post-Fordist rejimin doğası esneklik düşüncesine yakınlaşma eğilimindedir. Aşağıdaki tabloda Fordist ve post-Fordist üretim organizasyonlarındaki farklılıklar görülebilir:

T.1. Fordist ve Post-Fordist üretim organizasyonlarındaki farklılıklar²

<i>Fordism</i>	<i>post-Fordism</i>
<i>Kitle tüketimi</i>	<i>kolay vazgeçer/zor beğenir tüketici</i>
<i>Bir ürünün üretiminde uzmanlaşmış teknoloji</i>	<i>Genel esnek makineler</i>

¹ Harvey, D.,1993, "Esneklik: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", *Toplum ve Bilim*, 56-61, s.85.

² Bagguley, P., (1994) "Prisoners in the Beveridge Dream?", (içinde) *Towards a Post-Fordist Welfare State?*, R. Burrows & ?. Loader (eds), s. 74.

Küreselleşme, Üretim Teknikleri ve Organizasyonlarında Değişmeler

<i>Kitlesel, bant tipi üretim</i>	<i>Kısa dönem sipariş üretimi</i>
<i>Yarı kalifiye işgücü</i>	<i>Çoklu kalifiye(multiskilled)işgücü</i>
<i>Taylorist yönetim stratejisi</i>	<i>"İnsan İlişkileri" yönetim stratejisi</i>
<i>Genellendüstriyel sendikalar</i>	<i>Sendikasızlık/firma sendikaları</i> <i>/Grev-yok anlaşması</i>
<i>Merkezleşmiş ulusal satış sözleşmesi</i>	<i>Desantralize yerel veya ürün düzeyinde satış sözleşmesi</i>
<i>Coğrafi olarak dağılmış , merkezleşmiş branş üretimi</i>	<i>Coğrafi olarak yeni endüstriyel bölgeler, esnek uzmanlaşmış topluluklar</i>

Esneklik, esnek üretim dört farklı tipe ya da seviyeye ayrılabilir:

1)Emek süreciyle ilgili olarak ortaya çıkan esneklik. Yani işgücünün esnek kullanımı, esnekliğin kavramlaştırılması ve yeni örgütsel biçim ve amaçlar için kullanılan esneklik; bir işçinin çok sayıda görevinin olması ya da aynı anda çok sayıda süreci denetleyebilen işçi örneğinde olduğu gibi. Bu tip kavramlaştırmada asıl sorun otorite anlayışı ile ilgilidir. Örneğin Japon sanayi sisteminde işçinin denetimi çok sıkı olduğu halde, kooperatif çalışmadaki esneklik bu tipte aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu düzeyde kavramlaştırma, fabrika içi esnek çalışmayı neredeyse zanaatkarlıkla bir tutan bir anlayışa da yol açabilmektedir. Burada bir diğer önemli nokta, emeğin bu tür esnek kullanımının kapital birikimini yoğunlaştırıcı ve emek hızını artırıcı özellikler taşımasıdır. Bu noktada sendikaların eski örgütlenme ve hak talebi biçimlerinde de değişiklik yapmaları gerekmektedir.

2)İşgücü piyasalarındaki esneklik: Esneklik aynı zamanda işgücünün merkez ve çevresel olarak firma içi ve firmalar arası dolanımı ile de belirmektedir. Taşeron veya part-time çalışmalar, mevsimlik ve sektörel dalgalanmalar; stoksuz üretime uygun bir çalışma yöntemi olmasına rağmen; aslında işgücünün büyük bir kesimi için sendika, fazla mesai ve sigorta sistemlerinde aksamalar anlamına gelmektedir. Kitlesel sendikacılığın en sancılı olduğu ve esneklik anlamında alınan tüm süreçlere en fazla karşı çıkılan nokta bu tip işgücü esnekliğidir. Özellikle coğrafi sınırların silindiği ve yatırımların uluslararası nitelik kazandığı dünyada, işgücünün

sektörlerarası ve bölgeler arası dalgalanmaları, eski sendikacılık politikalarında da yeniden düzenlemelere gidilmesini zorunlu kılmaktadır.

3)Esnekliğin merkezinde devlet politikaları sorunu vardır. Yani devletin kurum ve kuruluşlarının verdiği desteğin azaltılması, devletin 'küçültülmesi', özelleştirme ve düzenleme politikalarında azalmalar (deregulation), hem sermayenin bir sektörden diğerine akışını hızlandırabilir, hem de sermayenin girişimci kapasitesini daha özgürce kullanmasına yardımcı olabilir.³ Bu tarz esneklik anlayışında devletin Keynesian refah devleti anlayışını terketmesi ve sorumluluklarından uzaklaşması, şirketlere de hem çalışanlarına hem de içinde buldukları topluluğa karşı sorumluluklarını ihmal edebilme şansını sağlamaktadır. Yeni sendikal hareketin en önemli sorumluluklarından birisi de burada, denetleyici aygıtların ve denetleme politikalarının geliştirilmesi olacaktır.

4)Bölgesel olan ve coğrafi hareketlilikle atbaşı giden esneklik. Bu düzeyde evde çalışma, büro tipi örgütlenmenin ortadan kalkması ve bölgelerarası işgücü akışının artışı sayılabilir. Yine bu düzeyde sermayenin hiper hareketliliği de sayılmalıdır. "Eve iş alma, evden çalışma ya da büro işlerinin ve kırtasiyenin azaltılması" olarak adlandırılan süreç ülkemizde de özellikle hizmetler ve kısmen de satış sektörlerinde yaygınlaştırılmaktadır. Bu süreçte aile bireylerinin tümünün işgücünün iş için kullanılması, iş saatlerinin belirsizleşmesi, aile ve özel hayatın giderek kaybolması ve hatta evin nitelik ve kolaylıklarının tümünün işin emrine verilmesi sözkonusu olmaktadır. Bu tip içinde kadın ve gençlerin esnek çalışma organizasyonları içinde daha çok yer aldıklarını da görmekteyiz.

Bu kısımda sözü edilecek bir diğer esneklik, üretimin bölgesel olandan neredeyse dünya yüzeyine dek yayılması ile birlikte gelen süreçtir. Ürünün çeşitli parçalarının bunlara uygun olan yerlerde üretilmeye geçmesiyle (işgücünün ucuz olduğu yerlerde emek yoğun teknoloji yatırımlar kısmının, teknik beceri gerektiren yerlerde teknoloji yoğun yatırımların ve pazarlama ağlarının da merkez ülkelerde yapılması gibi), işgücünün coğrafi hareketliliği hızlanmakta, buna ek olarak da sermayenin denetlenmesi şansı hızla azalmaktadır. Yeni bir sendikal yapı arayışında öncelikle dikkate alınması gereken esneklik süreçlerinden birisi de bu olacaktır.

Görüldüğü gibi esneklik ve esnek üretim politikaları, bir yönetim ve üretim teknolojisi tartışması içerisinde cereyan ediyor görünmesine rağmen, üretim organizasyonundaki tüm süreçlerde bir altüst oluş ve giderek üretimin kendisini de kapsayan bir yeniden biçimlemeyi de beraberinde getirmektedir.

Üretim sistemi içinden ortaya çıkan post-Fordist gelişmeler bir yandan küçük ve istikrarsız pazarlara ve değişken talebi karşılamaya, diğer yandan verimlilik ve kârı artırmaya öncelikle yöneliktir. "Diğer bir deyişle yeni koşullara uyum ve yeni

³ Harvey, 1993, age, s.88.

verimlilik/kârlılık artışı arayışı, yani değişmemek için değişmemek arayışıdır"⁴. Ancak bu elbette ortaya çıkan değişimlerin ciddiyetini ve önemini ihmal edebileceğimiz anlamına gelemez. Özellikle yeni yapılanma politikalarının küreselleşme olarak adlandırılan genişlemesinin Almanya, ABD ve Japonya merkezli olacağı gözönüne alınırsa bu ülkelerde ortaya çıkan ekonomik-politik ve ideolojik dengenin II.Dünya Savaşı sonrası kadar kapsayıcı olamayacağı ve pek çok Güney ülkesinin bu dengenin dışında kalacağı kuvvetle muhtemeldir. Özellikle son 15 yılda ciddi bir birikim kaçağı olan bir ülke olarak Türkiye'nin de bu yeni yapılanma içinde nerede yer alacağı hayati bir sorudur.

Bu konumda çıkaracağımız stratejik sonuçlar, diğerlerinin önemini koruduğu bir alanda post-Fordizmi sermayenin yalnızca bir ideal-tipik seçeneği olarak mı kavramsallaştıracağımıza, yoksa bütün politik düzlemi post-fordist terimler çerçevesinde mi okuyacağımıza bağlı olacaktır. "*Kuşkusuz, kapitalizmin merkezi dinamik gücü, küresel bir düzlemde sermaye birikim stratejileri olarak kalmaktadır. Yıkıcı etkilerini sınırlamak için bu gücün nasıl dönüştürüleceği, ihtiyaç, eşitlik ve toplumsal ilişki değerlerini destekleyen karşı güçlerin nasıl oluşturulacağı, ve özel mülkiyetin eşitsiz güçleri karşısında demokratik katılımcı kurumların iddialarının nasıl ilerletilebileceği, sosyalizmin geniş gündeminde de bulunmalıdır*".⁵

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE "ESNEK ÜRETİM"İN MALİYETİ VE SENDİKAL YENİDEN YAPILANMANIN GELECEĞİ

Esnek uzmanlaşma ve esnek üretim adı verilen bu yapılar Kuzey İtalya'da "üçüncü İtalya" adı verilen bölge ve Almanya'da Baden-Württemberg örnek gösterilmektedir. Bu bölgelerde yoğunlaşan küçük ve orta ölçekli işletmeler birbirlerine taşeronluk yaparken, aynı zamanda üretim bilgilerini de paylaşmakta ve tüm faaliyetler ortaklaşa yürütülmektedir. Rekabetçi işbirliği adı ile simgeleşen bu yapılanmada küçük ve orta ölçekli işletmeler kendi otorite ve denetimlerini kendileri kurmakta ve bütünüyle esnek olan-işgücü, üretim ve teknoloji olarak- bu firmalar değişken piyasa koşullarına uyum sağlamada büyük ve bant tipi kitlesel üretim yapan firmalardan çok daha fazla başarılı olmakta, daha yüksek kar sağlamaktadırlar. Bu tarz bir örgütlenme ve firmalarda küçülme giderek gelişmekte olan dünyaya da önerilen yeni bir kalkınma modeli haline gelmiş ve hem dünya ekonomisi ile eklemlenmede yeni bir fırsat olarak hem de işgücünün yeniden yapılanmasında daha insani bir boyut olarak (bedensel işlerde azalma ve işgücüne daha eğitimli olma şansının verilmesi anlamında) sunulmaya başlamıştır.

Yeni-Liberalizmin tüm çabalarına ve esnek üretime ilişkin politikaların yaygınlaştırılma gayretlerine rağmen, esnek üretim kavramı bazı handikaplar içermektedir; bunlardan en önemlisi de esneklik kavramının bölgelere göre de

⁴ Yentürk,N.,1993, "Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği", *Toplum ve Bilim*, 56-61, s.47.

⁵ Rustin, 1995."Yeni Zamanlara Yönelik Eleştiriler", (içinde) *Yeni Zamanlar*, S.Hall & M.Rustin(der) s. 240.

farklılaştırılmış olmasıdır: Sayısal esneklik ve fonksiyonel esneklik olarak adlandırılan iki farklı esneklik tipi, üretim tekniklerinin biçimiyle birlikte dünya işbölümü sürecinde bir yeni yapılanmanın da hem habercisi hem de hazırlayıcısı olarak belirmektedir⁶.

Sayısal esneklik kavramı daha çok işgücünün niteliği ve niceliği ile birlikte kullanılan esneklik kavramıdır. Kısa dönem kontratlı çalışma, fason ve taşeronlaşmada artış, dışarı iş yapma ve ev tipi üretim olarak da tanımlanan sayısal esneklik, özellikle gelişmiş ülkelerde tüketim maddeleri ve ana yatırım malları grubunda (Gıda, konfeksiyon, deri, kundura, ağaç işleri ve mobilya ile makina aksamı, elektrik ve elektronik sanayinde) ve hizmetler ve satış sektörlerinde artarken⁷; gelişmekte olan ülkelerde bu tip esneklik içine tüm sektörlerde küçük ve orta ölçekli işyerlerindeki sayısal artışlar da dahil edilmekte ve bu durum firma niteliğine bakılmaksızın arzulanan bir sonuç olarak addedilmektedir⁸. Dünyanın daha az gelişmiş bölgelerinde ise bu tip esnekliğe tarımsal işgücünden bir kopuş şansı olarak bakılmakta ve kapsamına da kırsal alanda kadınların evhalkı için yaptıkları malzemeleri pazara çıkarmasından, hanehalkı geliriyle açılan mikro ölçekli işyerlerine kadar (hatta mahalle bakkalları ve evdeki dokuma/trikotaj makinaları gibi) pek çok ekonomik aktivite de alınmaktadır.

Dünyadaki yeni pazar arayışları ve daha karlı üretim için yeni alanlar açma arayışları çerçevesinde değerlendirilebilecek bu tip esnekliğin, farklı ülkeler ve bölgeler için farklı stratejilerle karşılık bulması zorunluluğu da buradan doğmaktadır.

Yeni dünya pazarı sisteminde gelişmekte olan ya da eski deyişle yarı çevre olarak adlandırılan ülkeler, sayısal esneklikteki bu yeni tanımlamayla birlikte kendi birikimlerini oluşturma şansını kaybetmiş görünmektedirler. Kitlesel üretim aşamasından yani rekabetin fiyat üzerine kurulu olduğu ve böylece de ucuz işgücünün gerçek bir rekabet şansı yarattığı Fordist birikim rejiminden kopuşla birlikte, bu ülkelerde özellikle düşük nitelikli işgücünün istihdam şansı azalmaktadır. Bu azalma sadece yeni teknolojik gelişmeler ve niteliksiz emeğe ihtiyactaki azalmadan kaynaklanmamakta aynı zamanda rekabet şansı yaratabilecek olan yüksek teknoloji ürünlerinin bu henüz gelişmekte olan bölgelerde üretilememesi, dolayısı ile yeni teknolojinin sürekli dışardan talep edilmesiyle de katmerlenmektedir. Bu durum, her türüne esnek adı verilerek yüceltilmeye çalışan küçük işletmelerdeki artışlarla da kanıtlanmaktadır. Nitekim Türkiye ekonomisinin son dönem istihdam ve üretim verilerine baktığımızda, özelleştirme politikalarıyla kıyaslanamayacak bir hızda istihdam kaybı ve küçük işletmelerdeki artışlara tanık olmaktadır.

⁶ bkz. Pollert, A., 1991, "Change and Continuity in Work and Employment", (içinde) *Farewell To Flexibility*, A. Pollert, s: 3-8.

⁷ AMIN, Ash, "Flexible Specialization and Small Firms in Italy", (içinde) *Farewell To Flexibility*, A. Pollert, (ed), 1991; CASEY, B., Survey Evidents on Trends in 'Non-Standart' Employment, (içinde) *Farewell To Flexibility*, Pollert, A. (ed), 1991.

⁸ Hadjimichalis, C & Vaiou, D., "Flexible Labor Markets and Regional Development in Northern Greece", *International Journal of Markets and Regional Research*, 1990, v: 40, No:1.

T.2. Karşılaştırmalı İstihdam İstatistikleri (1985-1994)⁹

	Sanayi istihdamı/ toplam istihdam * %	Sanayi/katma değer içindeki payı * %	İstihdam artış oranı % **	İstihdam artış oranı % ***	İşgücüne katılım oranı E-% ****	İşgücüne katılım oranı K-% ****	Toplam faktör verimliliği % ****
1985	14.3	27.8	1.8	35.1	53.7	28.9	11.9
1990	15.3	28.4	0.8	13.4	53.2	32.2	21.0
1994	15.6	26.5	-7.8	10.7	51.1	33.4	0.7

*DİE , Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, 1994.

** 25 ve üzeri işçi çalıştıran işyerleri alınmıştır, DİE,1994.

*** 10-24 işçi çalıştıran işyerleri alınmıştır, DİE, 1994.

**** TÜSİAD, The Turkish Economy, 94.

Tabloda da görüldüğü üzere, Türkiye ekonomisindeki son 10 yıllık dönemde, sanayinin toplam istihdam içinde aldığı pay sadece 1.3 oranında artarken, katma değer içindeki payı 1.3 düşmüştür. Eğer neo-liberal politikaların önerdikleri gibi, yüksek teknolojili ve yüksek verimlilikte işgücü çalıştıran bir sanayi politikası uygulanmakta olsaydı, bu takdirde istihdamdaki azalışa karşın, katma değerde ve toplam faktör verimliliğinde ciddi artışlar olması gerekecekti. Toplam faktör verimliliğindeki bir önceki döneme oranla 0.7'lik gerileme; Türkiye'nin hem ciddi bir verimlilik hem de istihdam problemi olduğunun çok önemli bir göstergesidir. Öte yandan 25 ve üzeri işçi çalıştıran işyeri sayısındaki -7.8'lik gerilemenin 10-24 arasında işçi çalıştıran işyerleri sayısındaki 10.7'lik artışla birlikte gitmesi de son derece dikkat çekicidir. Görünen odur ki orta ve büyük işyerlerindeki işçi çıkarmaları, kendi işini kurmaya çalışan ve mikro ölçekli olarak adlandırılan işletmeler açan yeni bir grup yaratmıştır ve bu grubun toplam katma değere pek bir faydası olmadığı da görülmektedir.

Diğer yandan sanayi krizi dönemlerinde kadın işgücünün nispeten daha pahalı olan erkek işgücünden boşalan yerlere yerleştirildiği ve kriz sonunda bu grubun tekrar evlerine çekildiği bilinen bir gerçektir. Tablo.2. de erkek işgücünün yıllar itibarı ile katılım oranlarındaki azalmanın kadın işgücü tarafından dolduruluyor olması şaşırtıcı bir sonuç değildir. Bu durum her ne kadar neo-liberaller tarafından kadının meslek ve iş hakkını edinmesi olarak değerlendirilse de, istatistiklerin yorumlanmasından çıkan sonuç; doğrudan iş sahibi olabilecek mesleklere sahip kadın oranında yıllar itibarıyla çok

⁹ Artışlar ve azalışlar bir önceki yıla oranla hesaplanmıştır.

anlamli bir artiş olmadığı ve bunun tersine kadınların yine domestik işlerde istihdamı ve yanısıra erkeklerin boşalttıkları işlerden düşük statülü ve düşük ücretli olanların doldurulmasında kullanıldığıdır.

Öte yandan gelişmekte olan ülkelerde hantal ve kirletici sanayinin veya eski teknoloji ve bant tipi üretim yapan sanayilerin varlığını hala yoğun bir biçimde sürdürmekte olduğunu da görmekteyiz. Dünya işbölümü çerçevesinde güney pazarının taleplerine karşılık verebilecek sıra işi üretimin sürdürülmesi görevi bu tür ülkelere düşmektedir. Bu nedenle bu ülkelerde henüz tasfiye olmamış eski sanayi birimleri, zanaatkar üretim, geleneksel üretim faktörleri ve dünya pazarı ile bütünleşmeye çalışan gerçek esnek üretim grupları birlikte ve kendi pazar payları dahilinde işlerlik göstermektedir. Zira dünya çapında tanımlanan esnek üretim ve birikimin gerçekleşebilmesi için, öncelikle üretim organizasyonunda baskın olarak Fordist yapılanmanın gerçekleşmiş olması gerekmektedir.

Bu durumda bu tür ülkelerde büyük ölçekli işletmelerde çalışan, halen çalışan veya işini kaybetmiş olan ve Fordist yapıların bütün eski biçimlerinin sorunlarını da taşıyan ücretli işçilerle, taşeron ve fason çalışan ve özellikle bazı sektörlerde yoğunlaşmış ücretliler grubu; aynı zamanda pazara yönelik ve küçük ölçekli olmakla birlikte üretim organizasyonu açısından zanaatkar öğeler taşıyan geleneksel bir kesim ve geçici ve mevsimlik çalışan ücretli gruplarıyla kendi aile işinde ücretli/ücretsiz çalışan kesimler aynı anda varlıklarını sürdürmektedirler.

Diğer tür esneklik türü ise fonksiyonel esnekliktir. Bu tür esneklik yüksek ve avantajlı gelişkin teknolojilerle ve nitelikli bir çekirdek işgücü grubu ile birlikte işleyen bir esneklik olarak tanımlanmaktadır¹⁰. Silikon vadisi ya da Japon esnek sistemi olarak örnekleme yapılan bu grup esneklikte en önemli iki unsur, son derece yüksek niteliklere ve dolayısı ile yüksek ücrete sahip bir çekirdek işgücü; yanısıra sürekli kendisini yenileyen bir teknolojiye ve farklı üretim alanlarında üretme kapasitesine ya da hiç değilse sektörünü ve makina parkına esnek bir biçimde çabucak yenileme becerisine sahip, dolayısı ile finansal esnekliği de olan küçük ölçekli bir firmanın varlığıdır. Bu tür küçük ve esnek firmaların ağ tipi ve bilgi ve eleman aktarımı yoluyla örgütlenmelerine; geleceğin devletsiz toplumunun ilk nüveleri gözüyle bakılmaktadır. Bu tür bir esnek organizasyonun yapısı şöyledir:

¹⁰ Elger, T., "Task Flexibility and the Intensification of Labour Force in UK Manufacturing in the 1980s", *Farewell to Flexibility*, A. Pollert, (ed) 1991.

T.3. Fonksiyonel Esnek Üretim Firması ¹¹

Kendi işinde çalışanlar

ÇEVRE GRUBU 1

İkincil işgücü pazarı

Nitelik ihtiyacı nedeniyle esneklik

GEÇİCİ İŞGÜCÜ

FASON BAĞLANTILAR

ÇEKİRDEK İŞGÜCÜ

Fayda nedeniyle esneklik

Ç E V R E G R U B U 2

Kısa dönem
kontratları

Kamuda eğitilmiş
işgücü

İşi
paylaşanlar

Part-time
çalışanlar

KAPSAM DIŞI İŞGÜCÜ

Bu tür esnek firmalarda çekirdek grup olarak adlandırılan grup 7-9 işçiden oluşmaktadır ve işletmenin ana işgücünü teşkil etmektedir ve son zamanlarda sözü edilen toplam kalite çemberi ya da üretime etkin katılım adı verilen üretim organizasyonları bu grup için sözkonusu gözükmemektedir. Ancak bu grup dışında çok geniş bir işgücü grubu zaman zaman kontratlı ya da kontratsız olarak işletmeye dahil edilmektedir. Bu son durum niteliksiz ve ancak bu tür işler çıktığında çalışabilecek olan yedek işgücü ordusunu, özellikle iş güvencesi ve sendikal haklar konusunda son derece çaresiz bir konumda bırakmaktadır.

Öte yandan çekirdek grup için de sendikal örgütlenme (işyeri bazında ya da sektörel bazda olsun) yine zordur. Yüksek ücret alıyor olmalarına rağmen sayıca az olan bu grup da aslında, yaşlandıkça ve teknolojinin esnekliği nedeniyle her an işsiz kalma olasılığı veya bunu bertaraf edebilmek için sürekli hizmet için eğitimden geçme zorunluluğu ile karşı karşıyadır.

Gerek üretim organizasyonundaki son değişmeler ve gerekse bu değişmelerin olabildiğince pejoratif yorumuyla karşı karşıya kalmış günümüz sendikacılığı için neler

¹¹ Penn, R., "Flexibility in Britain During the 1980s: Recent Empirical Evidence", (içinde) *Fordism and Flexibility*, Gilbert, N. (ed), 1992

önerilebilir? Kuşkusuz sendikaların ekonomik değişmeye gösterdikleri uyum, sadece pazarlık düzeyinin fonksiyonu değildir. Ülkenin büyüklüğü, dış dinamiklere karşı koyabilme gücü ve hedefleri de sendikal yapılanma için önemli birer veridir. Ancak özellikle son 15 yıldır dünyada ve benzer olarak ülkemizde de görülen sendikal kan kaybı hem politik hem de ekonomik bir yeniden yapılanma sürecinin gerekliliğinden söz etmeyi gerektirmektedir. Son yıllarda dünya sendikacılık deneyimlerinden çıkan sonuçlara göre :

1) Sendikaları birer ideolojik mücadele aracı olarak gören ideolojik sendikacılığın daha çok üye kaybına uğradığı- hisse senetleri ve aynı para aktarımına yoluyla mülkiyetin yaygınlaştığına olan inanç nedeniyle kitle tipi ya da Latin Amerika tipi sendikacılık anlayışları eskisi kadar rağbet görmemektedir,

2) Faaliyetlerini toplu pazarlık yoluyla ücretlerini artırmada yoğunlaştıran sendikalar daha çok üye kaybetmektedir. Amerikan tarzı sendikacılık anlayışı da son yıllarda üye kaybına uğramıştır. Özellikle ücret artışlarının artık eskisi kadar rağbette olmadığını görmekteyiz. Bir çok işletme rekabet şansını artırmak için üye çıkarma yoluna gitmiş, hatta çalışanların gönüllü ücretsiz izinliliğini talep etmiştir. Bunlar ise sendikalara olan güveni sarsmış ve sendikalarda kan kaybına yol açmıştır.

3) İşletme düzeyinde emek-sermaye ilişkilerinin kurumsallaştığı, sanayi demokrasinin işlerlik kazandığı ülkelerde sendikalar ciddi üye kaybına uğramamıştır. burada bir diğer önemli nokta sendikal demokrasinin de kurumlaşmış olması gerektiğidir.

4) Faaliyetlerini çeşitlendirebilen, üyelerine özel hizmetler sunan sendikalar ise üye sayılarını artırmışlardır. Ücret pazarlığı dışında kooperatifçilik yoluyla ekonomik olanakları artırmaya yönelik girişimlerde bulunan, sosyal ve kültürel tesisler aracılığı ile üyelerini destekleyen ve hizmet içi eğitim ile beceri artırmayı ya da genç ve kadınlara yeni nitelik olanakları sunan kurslar açmayı başarabilen sendikalar üye sayılarını artırmışlardır.¹²

Sonuç olarak; her krizin yeni bir başlangıç için yeni bir fırsat olduğunu söylemeliyiz. Eski dengelerin altüst oluşu, işçi sınıfına yeni bir dönem için yeni denge ve fırsatlar sağlamakta. Krizin derinleşen boyutları bir yandan karşı çıkışları da güçlendiriyor. Bir yandan işsizleştirme ve refah sistemlerinde somut azaltmalarla atbaşı giden bir dönem diğer yandan işçi sınıfının resmi ideolojilerle bu denli yoğun bir propogandaya tabii tutulması, aslında kapitalizmin durumunun son derece zayıf olduğunu da göstergesi. Sendikaların bu dönemden eski yapılarındaki hantallıkları atarak ve yeni aşamalar kazanarak çıkabilme şansları belki de hiç bir zaman olmadığı kadar var.

¹² Kutsal, M. & Dereli T., "Ekonomik Kriz ve Dünyada Sendika Hareketi", Pertol-İş 1993-94 Yıllığı, 1995, s. 568-569.

SİMGELER DÜNYASININ EKRANI TELEVİZYON

Simgeler dünyası denince, insanın zihinsel yaratıcı gücünün ürünü olan bir evren akla gelir. Zihinsel yaratıcı gücün ürünlerinin maddesi yoktur. Bu nedenle simgeler, hayal dünyasına aittir. Bu simgeler, ya somut varlıkları temsil eder, ya da somutlaştırılarak varlık bulurlar. Bununla birlikte, bazı simgeler somutlaştırılmazlar ve her zaman simge olarak kalırlar. Biz kültürü, bir toplumun yaşam biçimi olarak kabul edelim. Bu yaşam biçimiyle ilgili olan tüm tinsel ve özdeksel öğelere de kültür varlıkları adını verelim. İnsanlık tarihi boyunca, bu kültürün kuşaktan kuşağa aktarılması simgeler aracılığıyla olmuştur. İnsanlığın ilk aşamalarında, kültür, sözel bir biçimde aktarılmıştır. Bu dönemde kültür, genellikle insanların belleklerinde saklanmıştır. Bu kültür, insanların yüz yüze ilişkileriyle bir insan belleğinden diğerine aktarılmıştır. Bu nedenle, insanlığın bu ilk aşamasındaki kültüre, "sözel kültür" adı verilmiştir. Bu sözel kültürün tarihsel bir boyutu bulunmaktadır. Toplumdaki yaşlılar, bu kültürün canlı taşıyıcılarıdır. Belki de, ilksel toplumlarda insanların yaşlılara saygı duymaları, atalara tapmaları, bundan ileri gelmektedir.

Yazının bulunması ve daha sonra da matbaanın icadı, sözel kültürün yerini yazı temeline dayanan bir kültürün almasına yol açtı. Bu olaylar, kültürün gelişmesine ve daha kolay bir biçimde saklanmasına olanak sağladı. Yazı kültürü, toplumdaki insanlar arasında farklılaşmalara ve ayrışmalara yol açtı. Kültürün taşıyıcısı olan simgelere ulaşabilenler, toplumda ayrıcalıklı konumlar elde etmeye başladılar. Kültürün simgesel bir biçimde saklandığı kütüphanelere ulaşmak, okuma-yazma bilmekle olanaklıydı. XIII. yüzyıldan sonra, Avrupa'da üniversitelerin kurulması din, felsefe ve bilim alanında seçkinlerin doğmasına yol açtı. Yazılı kültürün gelişmesi ve yaygınlaşması burjuvazinin doğuşuna da yol açtı. Yazılı kültürün dinin ve kilisenin tekelinden kurtulması; dinden bilim, felsefe, edebiyat ve sanat alanlarına sıçraması; Batı'da reform ve rönesansın gerçekleştirilmesini doğurdu. Yazılı kültür birikimi, sanayi toplumunu yarattı. Sanayi toplumunun simgeleri olan büyük kentler, aynı zamanda hem sanayi komplekslerinin kurulduğu ve hem de entelektüel etkinliklerin yapıldığı birer merkez konumuna geldi. Burjuva yaşamının odaklaştığı sanayi kentlerinde, büyük kütüphanelerin, üniversitelerin, sinema ve tiyatro salonlarının, büyük sanat galerilerinin toplandığı görüldü. Burjuvayı, aristokrattan ayıran birinci özellik, birincisinin sermaye ikincisinin toprağa sahip olmasıysa; ikincisi de yeni egemenlerin entelektüel niteliğe sahip olmasıydı. Burjuva, çocuğuna en arınmış bir kültürü aktarma çabasına girmişti. Böylece burjuvazi, geleneksel veya feodal toplumdan tamamen farklı bir dünya yarattı.

XX. yüzyılın son yıllarını yaşadığımız bu günlerde, dünyamızın hızlı bir değişim ve dönüşüm içinde olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu hızlı değişimi televizyonun küçük ekranında, bütün insanlık seyretmektedir. Bu insanlar sadece seyirci, pasif varlıklar olarak görülmemelidir. Bu toplumsal aktörler, çeşitli derecelerde bu değişimi aynı zamanda da

yaşamaktadırlar. Bundan böyle yazılı kültür, imge biçimindeki simgelerle geniş kitlelere kolaylıkla aktarılabilmektedir. Televizyon ekranında basit kitle kültürünün aktarıldığı, geniş kitlelerin daha kolay bir biçimde pasifize edildiği biçimindeki eleştirilene katılmamak olanaksızdır. Fakat bununla birlikte, yine basit bir televizyon ekranı aracılığıyla, dünyadaki değişimleri görme olanağı veya bir bilgisayar yardımıyla dünyanın öbür ucunda bulunan bir kütüphanede olsa bile en yeni kültürel ürünlere ulaşma olanağı bulunmaktadır.

Şimdi ele alacağımız bu yeni kültür dünyası görsel ve işitsel bir temele dayanmaktadır. 1970 yıllarında, ABD, sanayi toplumundan, bilgi toplumu dediğimiz bir aşamaya geçti. İlk televizyon gösterisi, ABD'nde 1939 yılında New York fuarında gerçekleştirildi. 1960'da TV, ABD'ni ele geçirdi, evlerin %88'inde televizyon vardı. 1962 yılında Nasa, ilk iletişim uydusunu fırlattı. 1969 yılında, Ay'dan canlı olarak yapılan röportaj, TV'nin zafer saati oldu¹.

Günümüzde televizyonun altı önemli işlevinden söz edilmektedir: 1. Bilgilendirmek, 2. Çevreyi gözlemek, 3. Açıkoturumlar düzenlemek, 4. Kültürel mirası aktarmak, 5. Eğlendirmek, 6. Sattırmak. Bu altı işlev çeşitli düzeylerde gerçekleşmektedir. Bu nedenle televizyonu hitap ettiği kitleye göre ikiye ayırabiliriz: 1. Seçkinlere hitap eden programlar, 2. Sıradan halk kitlelerine hitap eden programlar. Televizyon çeşitli ülkelerde, önce kamu hizmeti olarak başladı. Başlangıçta sadece devlet televizyonları vardı. Yukardaki önemli işlevleri nedeniyle, zamanla özel televizyon yayınları başladı. Daha fazla seyirciyi çekmek ve daha fazla rating yapabilmek için, televizyon ekranlarını şiddet ve komik programlar istila etmeye başladı. Bu şekildeki programlar, başlangıçta hayret uyandıran televizyonun, tartışma konusu haline gelmesine yol açtı.

Televizyonun olumlu işlevlerinin ve etkilerinin yanında, olumsuz yönlerinin de olduğu görüldü. Şu anda, çeşitli ülkelerde, farklı derecelerde, televizyon programlarının denetlenmesi tartışılmaktadır. Televizyonun belli başlı olumsuz etkilerini şöylece belirtebiliriz: 1. Ulusal güvenliği tehlikeye sokmak, 2. Edebe aykırılık: Toplumsal değerlerden yoksun erotik eserlerin sansürü sorunu, kadınların ve çocukların istismarı sorunu, 3. Bireysel hakların korunması: Basın ve ifade özgürlüğünün kötüye kullanılması yoluyla, bireylerin karalanması ve lekelenmesi, bireylerin özel yaşamına müdahale edilmesi, 4. Televizyon yayınlarındaki tröstleşme yoluyla, çoğulcu demokrasi koşullarının bozulması, 5. Televizyonun gün geçtikçe basit kitle kültürüne yönelmesi ve böyle büyük halk kitlelerinin rafine kültürden yoksun bırakılması, 6. Televizyon programlarının halkı bilinçlendirme yerine, onları aptallaştırması ve pasifleştirilmesi, 7. Televizyonun geniş halk kitlelerinin sinema, tiyatro, bale, konferans, kütüphane, müze, sanat galerileri gibi kültürel etkinliklerin yapıldığı yerlere daha az gitmelerine yol açması, 8. Öğrencilerin daha az ders çalışmalarına ve kitap okumalarına neden olması, 9. Televizyonun toplumsal ilişkileri zayıflatması ve bireysel soyutlamaları desteklemesi.

¹ BERTRAND, Claude Jean, "Les Médias Aux Etats-unis" , que sais-je, Paris, 1987, s.23

10. Televizyonun insanları gerçeklerden uzaklaştırması, anlık hayali zevklerle avundurması, 11. Televizyonun, insanın düşünme ve yaratıcı gücünü zayıflatması, 12. Televizyonun, kısa vadeli izleyici kitlesini artırma kaygısıyla, doğru bilgidan çok, sansasyonel olaylara yönelmesi, 13. Televizyonun, nedenden, bağlamdan ve sonuçtan yoksun, sonuçta olaylar çöplüğüne atılacak bireysel eylem ve sözlere çok fazla yer vermesi.

Televizyonun yukarda saydığımız olumlu ve olumsuz yönlerine yeni eklemeler yapılabilir. Televizyonla ilgili bu genel bilgileri verdikten sonra, televizyonun bizzat kendisini ele alalım. Televizyon, resim ile telgrafın aynı araçta bir araya gelmesiyle gerçekleşti. Resim görseli, telgraf ise işitseli temsil ediyordu. Televizyon ise aynı zamanda görsel ve işitsel olan bir araçtır. Televizyon, XX. yüzyılın ikinci yarısında görünmeye başlayan görsel ve işitsel bir temele dayanan, bilgi toplumunun kültürünün en temel öğelerinden biridir.

Görsel ve işitsel temele dayanan kültürü daha iyi anlamak için, yakın geçmişimizdeki yazı kültürüyle karşılaştırmamız gerekmektedir. Yazı kültürü, tarihsel bir boyuta dayanıyordu. Başka bir ifadeyle söylersek, yazı kültürü geçmişi aktarıyordu. Örneğin, bir kitabı okurken, hep geçmişi yeniden yaşamış olmaktadır. İşitsel ve görsel kültür ise ana, şimdiki zaman boyutuna dayanmaktadır. Görüntülerin ve sesin ışık hızıyla aktarılması nedeniyle, ekranı izleyenler, olayı yaşayanlarla aynı anı paylaşabilmektedirler. Örneğin, Körfez Savaşını yaşayan müttefik ve Iraklı askerlerin yaşadığı anı, dünyanın dörtbir yanında televizyon ekranını izleyenler de paylaştılar. Yazı kültürü "Yorumlama Çağı"nın ürünü iken, görsel ve işitsel kültür "Gösteri Çağı"nın ürünü oldu. Yazı kültüründe anlatma, yorumlama söz konusudur. Buna karşılık görsel-işitsel kültürde ise göstermek esastır.

Salomon'un söylediğine göre, fotoğraf dünyayı nesne olarak, dil ise fikir olarak sunar. Fotoğraf evrendeki sonsuz çeşitliliğin özgül yanlarını belgeleyip öne çıkarır. Dil ise onları kavranır hale getirir. Fotoğrafta bir sentaks da yoktur².

Yazı kültüründe, gerçekler kitaplarda saklıdır. Bu konuda en önemli kaynaklar, yazılı kutsal kitaplardır. Skolastik Ortaçağ Felsefesi'nde, gördüğüne değil, kutsal kitapta yazılına inan düşüncesi egemendi. Görsel-işitsel kültürde ise, inanmanın temeli okumak değil, görmektir. Televizyon ekranında olaylar gösterilmektedir. İzleyiciler, olayları televizyonda bilfiil gördükleri için, genellikle onlardan kuşku duymamaktadırlar.

Görsel-işitsel kültürün aygıtı televizyon, görüntü aracılığıyla gerçeği yansıttığı düşüncesini doğurabilir. Gerçek, gösterilenin tam tersi olabilir. Yazı kültürünün doruğa ulaştığı aydınlanma çağı, temele akli ve mantığı koymuştu. Gerçeğin anlatımı ve yorumu, insan aklına, mantığına uymak zorundaydı. Ussal olmayanın hiçbir değeri yoktu. Ortaçağda çok güçlü olan dinlerin, "Aydınlanma Çağı"yla birlikte önemlerini yitirmesinin nedenlerinden biri de, insan aklıyla ters düşmeleri idi. "Aydınlanma Çağı"nın başlangıcında felsefenin gelişmesinin nedenini, dinsel düşüncelere getirmiş

² NEİL, Postman, çev. Akınhay, Osman, "Televizyon Öldüren Eğlence", *Ayrıntı*, İstanbul, 1994, s.84

olduğu eleştirilerde arıyabiliriz. Sanayi Devrimi'yle birlikte, belki de felsefenin tarihsel görevini yapması nedeniyle, ikinci plana itildiğini ve çeşitli bilim dallarının geliştiğini ileri sürebiliriz. Bilimin gelişmesi, kendisini teknolojide somutlaştırmasından kaynaklandı. Teknoloji, insan yaşamına büyük kolaylıklar sağladı. Bunun sonucunda, gelişmiş ülkeler üniversitelerin, yüksek okulların kurulmasını teşvik etti. Bu toplumlarda, bilim adamının statüsü, toplumsal hiyerarşik yapının üst noktalarında yer almaya başladı. Toplumların refah ve gelişmişlik ölçüsü, sanayileşme düzeyine göre değerlendirilmeye başlandı. Batı uygarlığı ve kültürü gözle görülüp, elle tutulan gerçeklik (réalité) üzerine kurulduğundan, hayal ürünü olan mitlere, ütopyalara ve duygulara yeterince yer verilmesini önledi. Belki de fizik, kimya gibi teknolojiye hizmet eden bilimlerin hızla gelişmesi, bu anlayışın ürünü oldu. Sanayi toplumunda, doğruluğundan şüphe edilmeyen aklın ve mantığın kuralları doğrultusunda oluşturulan evren anlayışının dışındaki fikirlere rağbet edilmedi. Yirminci yüzyılın son çeyreğine geldiğimizde, sanayi toplumlarının yapısal dönüşümler sonucu, yeni bir biçim ve içerik kazandığını görüyoruz. Günümüz toplumlarının temel özelliği, insanın yaratıcı hayal gücünün ürünü olan düşüncelerin, onun sistematik hale gelmiş biçimi olan bilgilerin, ona damgasını vurmasıdır. Biz bu toplumlara, sanayi toplumu değil, bilgi toplumu adını veriyoruz. Bu toplum televizyon ekranında açık bir biçimde yansımaktadır. Televizyon ekranını biraz daha geniş bir anlamda ele alıyoruz. Televizyonu, internet, faks, ekranlı telefon, tele-text kısaca tüm simge ve imgelerin geçtiği ekran anlamında kullanıyoruz. Sonuç olarak, iletişimin ve görüntünün özdeşleştiği ekrandan söz ediyoruz.

Bilgi toplumunda, sanayi toplumunda temel olan gerçeklikten, imge aşamasına geçilmektedir. İmgeleri, her zaman gerçeklikte aramanın bir anlamı yoktur. Bu nedenle, gerçeklikte zorunlu olarak var olan neden sonuç ilişkisi, parçalar arasındaki bağımlılıklar, imgeler dünyasında ortadan kalkabilmektedir. Bilgi toplumu aynı zamanda ideolijiler çağıdır. Her ideoloji, kendini oluşturan bilgileri sistematik bir görünüm altında sunma özelliğine sahiptir. İdeolojilerin kendilerini sistematik bir görünüm altında sunmalarının nedeni, hitap ettiği kitleyi ikna etme amacını taşımasındandır. Ekranla, özellikle televizyon ekranıyla, belirli bir ideolojiyi, en temel gerçekler, doğrular olarak sunmak oldukça kolaydır. Televizyonda gösterilen olguları, somut koşullardan, tarihsel boyutundan, diğer olaylarla olan bağlamından soyutlayarak verme olanağı bulunmaktadır. Günümüz insanı, çok defa doğrularını televizyon ekranında bulduğuna inanmaktadır.

Televizyon "üst araç" (meta-medium) statüsüne, yalnız dünyaya ilişkin bilgimizi değil, aynı zamanda bilme yollarına ilişkin bilgimizi de yönlendiren bir araç statüsüne yükselmiştir. Televizyon kültürü şekillendirir mi, yoksa yansır mı? Bu soru günümüzde anlamını yitirmiştir. Bunun nedeni, televizyonun bizim kültürümüz haline gelmeye başlamasıdır³.

³ Neil, Postman, *age.*, s.84

Televizyon zamanla sadece bilgi vermekle kalmıyor, aynı zamanda düşünme biçimimizi de yönlendiriyor. Sonuçta televizyon aracılığıyla yönlendirilmiş insan kümeleri söz konusu oluyor. Televizyon programları belirli bir ideolojiye uygun olarak, sınırlı bir aydınlar grubu aracılığıyla hazırlanmaktadır. Bu programlar, insanda zamanla belirli beklentileri doğurmaktadır. Program yapımcıları da, bu beklentilere uygun seneryolar hazırlayarak seyircilere sunmaktadırlar. Böylece televizyon izleyicileri, anlık dahi olsa, belirli bir mutluluğa ulaşmaktadırlar. Bazı diziler, müptelalarını doğurmaktadır. Bu müptelaların sayısı bazen o denli artmaktadır ki, dizinin televizyonda gösterildiği saatlerde, sokaklarda nerdeyse insana rastlanmamaktadır. Dizinin bitiminden sonra, insanların gruplar halinde sokaklara çıktıkları gözlenmektedir. Televizyon, insanları hayal dünyasına taşımaktadır. Bu hayal dünyasında, daha önceden uyarılmış duygular ve istemler tatmin edilmektedir. İnsanın öldürmek istediği kötü ruhlu bir katilin, televizyon ekranında öldürüldüğünü, mutlu kılmak istediği iyi, hayırsever bir kişinin de mutluluğa ulaştığını görmesi, onu anlık rahatlamaya, boşalmaya, tatmin olmaya götürmektedir.

Televizyon mutluluk aracı haline gelmiştir. İnsanın bazen kendi kendisine, "ben mi televizyona bakıyorum, yoksa televizyon mu bana bakıyor" diye soracağı geliyor. Mutluluk kutusunu bütün aile üyelerinin önünde açtıktan sonra, onu kapama hiçbirimizin aklına gelmiyor!..

Fransa'da yapılan bir araştırmaya göre, 4-10 yaşındaki çocuklar 1 saat 45 dakika, 11-14 yaşındaki çocuklar ise 2 saat 1 dakika zamanlarını televizyon ekranı önünde geçirmektedirler⁴. ABD'nde yapılan diğer bir araştırmaya göre ise, orta öğretimde okuyan çocukların, 12 bin saat okulda, 15 bin saat TV önünde geçirdiklerini ortaya koydu⁵. Lisans bitirme tezi çerçevesinde, 1996 yılında, İzmir'de, "Televizyonda Şiddet İçeren Filmlerin İlkokul Öğrencileri Üzerindeki Etkileri" konusunda yaptığımız bir çalışmada, araştırma yaptığımız tüm ailelerde bir, %30 lara varan kesimlerde de iki veya daha fazla televizyon olduğunu saptadık. Alt toplumsal kesimlerin oturduğu semtlerde, çocukların denetimsiz bir biçimde televizyon izledikleri, orta toplumsal kesimlerin oturduğu semtlerde ise sınırlı da olsa, ebeveynlerin çocuklarının seyrettiği programları kontrol ettikleri ortaya çıktı. Sınırlı bir çalışma olmasına karşın, bu araştırmada da çocuklarımızın büyük bir çoğunluğunun sınırsız ve kontrolsüz bir biçimde, etkileri ve sonuçları bilinmeden televizyon izledikleri ortaya çıktı.

Çok katlı kentlerdeki yaşam biçimi, çocukları daha fazla ekran başına çekmektedir. Bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde, büyük kentlerde parkların, çocuk bahçelerinin çok sınırlı sayıda oluşu, sadece çocukların değil, yetişkinlerin de boş zamanlarını televizyon önünde geçirmelerine yol açmaktadır. Her gün biraz daha artan bir biçimde, ekonomik koşulların ağırlaşması orta ve alt toplumsal kesimlerin tiyatro, sinema, konser, kütüphane, müze gibi alanlardan uzaklaşmalarına, televizyon ekranına

⁴ *L'évenement*, no.535,8 şubat 1995

⁵ BERTRAND, Claud Jean, *age*.,s103

mahkum olmalarına yol açmaktadır. Bugün artık birçok insan için, televizyonsuz yaşam düşünülmektedir.

İnsanların akşam seyrettikleri programların konuları, gündüzleri de okullarda, işyerlerinde ve kafelerde sohbetleri oluşturmaktadır. Bunun sonucunda, toplumdan soyutlanmak istemeyen insanlar, zorunlu olarak arkadaşlarının seyrettikleri programları izlemek zorunda kalmaktadırlar. Böylece televizyon insanların sadece akşam değil, gündüz zamanlarını da yönlendirmiş olmaktadır. Böylece insanlar gece televizyonda seyrettiklerini, gündüz ezbere tekrar etmektedirler. Bütün toplum üyeleri bir koro gibi aynı şeyleri ezberleyip, hep bir ağızdan tekrarlamaktadırlar. Bu durum toplumda, belirli bir konsensüsün (consensus) doğmasına da yol açmaktadır. Belirli konuları, fikirleri konuşan toplum üyeleri, bazı ortak değerleri paylaştıkları hissine kapılmaktadırlar. Durkheim'in arayıp da bulamadığı araç, toplumsal düzenin, toplumsal dengenin gerçekleştiricisi, mutluluk kutusu olarak adlandırılan televizyon ekranı olmasın!...

Nasıl ki toplumun gündemini televizyon belirliyorsa, kamuoyunun biçimlenişini ve yönlendirilmesini de o sağlamaktadır. Kamuoyunun biçimlendirilmesini, en iyi bir biçimde seçimlerde gözlüyoruz. Kimlerin seçileceği konusunda televizyonun yönlendirmesi, seçimlerden sonra da devam etmektedir. Televizyon seçilenlerle, seçenler arasındaki bağların sürmesine yardımcı olmaktadır. Hem iktidarın ve hem de muhalefetin televizyona gereksinmesi vardır. Hem iktidar ve hem de muhalefet, televizyon aracılığıyla, kendi düşünceleri, fikirleri ve ideolojileri doğrultusunda kamuoyunu ve seçmenleri yönlendirmeye çalışır.

Televizyonun toplumsal düzenin sağlanmasında en önemli araçlardan biri olduğunu açık bir biçimde ortaya koyduktan sonra, uluslararası boyuta geçebiliriz. Televizyon uluslararası boyutta küreselleşmeyi sağlayan en etkin bir olanaktır. Küreselleşme aynı zamanda kültürel emperyalizmin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Kültürel emperyalizmi, en kısa biçimde belirli bir kültürün, diğer tüm kültürleri ortadan kaldırmaya çalışarak, tek başına dünyaya egemen olması biçiminde tanımlanabilir. Dolayısıyla kültürel emperyalizm, kültürel merkezizetçilik (ethno-centrisme) anlamına da gelmektedir. Şu anda bir olgu olarak, dünyaya Amerikan kültürünün egemen olmaya çalıştığını görüyoruz. Amerikan kültürel merkezizetçiliğinin egemenliğini sağlayan en güçlü silahın da, televizyon ekranının olduğunu görüyoruz. Japonya'dan İspanya'ya, Güney Afrika Cumhuriyeti'nden Tunus'a, Brezilya'dan Kanada'ya kadar, dünya'nın tüm ülkelerinin ekranlarında Amerikan filimlerinin, dizilerinin izlendiğini gözlüyoruz. Bunun sonucunda, dünyanın her yerinde insanların Amerikan aktörleri gibi giyip, Amerikan şarkılarını mırıldandıklarına şahit oluyoruz. Böyle devam ederse, dünyanın tek biçimli bir kültüre doğru süratle yol aldığını söyleyebilir miyiz?

Dünyaya egemen olan Amerikan kültürünün sahnelendiği merkez, serbest piyasa ekonomisinin gerçekleştiği pazardır. Arz ve talebin serbestçe somutlaştığı pazar da, televizyondan nasibini almaktadır. Televizyon, reklamlar aracılığıyla en fazla arz yaratan bir araç haline gelmiştir. Reklamcılar ve gazeteciler resmin yalnızca sözcüklerden yüz

kat daha değerli olduğunu değil, satışlar söz konusu olduğunda onlardan daha çok işe yaradığını da keşfetmiş durumdaydılar. Amerikalı işadamları malların kalitesi ile kullanışlılığının, sunuşlarındaki ustalıktan daha geri planda kaldığını hepimizden çok önce keşfetmişlerdir⁶. Bu çerçeve de konuya baktığımızda, Adam Smith'in tasarladığı serbest piyasa ekonomisi, televizyon aracılığıyla güdümlenen bir ekonomi haline gelmiştir. Reklamlar aracılığıyla teşhir edilen bir malın, kalitesi ne olursa olsun, satın alındığı gözlenmektedir. Pepsi-cola ve Coca-cola dünyada en fazla satılan içeceklerdir. İnsan sağlığı, besleyiciliği açısından, bu içeceklerin niteliği halen de tartışma konusudur. Görüldüğü gibi televizyon, ussal düşünme yollarının temellerini yok edici gücünü tüketiciler üzerinde uygulamaktadır.

Televizyon akıldan çok duygulara hitap ederek, seyirci sayısını artırmaktadır. Duyguların biçimlenmesinde, bazı temel içgüdülerin rolünü görmemezlikten gelemeyiz. Bu içgüdülerin en önemlilerinden biri, insan türünün devamını sağlayan cinsel içgüdüdür. İkincisi de insanın kendi öz varlığını korumasıdır. İnsan, kendi öz varlığını korumak için, çevresine ve çevresindekilere egemen olmak ister. Egemen olma, beraberinde kaçınılmaz olarak şiddeti de taşır. Bu nedenle televizyon programlarının büyük bir bölümü, cinsel arzulara ve şiddete yönelik olmaktadır. Kan, ayrılmış organlar, acıdan bağırma, şiddet doksanıncı yılların televizyondaki yeni pornografisidir. ABD'inde yapılan bir araştırmaya göre, bir Amerikalı televizyonda 10 binle 20 bin arasında öldürme olayını görür⁷. ABD'inde yapılan diğer bir araştırmada, programların %70'inde şiddet saptandı... Ekrandaki cinayetlerin sayısı, gerçek dünyadakinden on kat daha fazlaydı⁸.

Cinselliği içeren filmlerin televizyonda oldukça ağırlıklı bir yer kapsadığını gözlüyoruz. Özellikle cinsel gereksinimleri yeterince tatmin etme olanağını bulamayan, cinsel konularda acı olan, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, cinsel konuları içeren filimler, daha fazla seyirci çekmektedir. İzlenme oranlarını (rating) artırmak isteyen kanalların, cinsellik içeren filmlere daha fazla ağırlık verdiklerini biliyoruz. Cinsellik TV için tabuydu. Yetmişlerin başında, cinsellik konusu ciddi bir biçimde ele alındı. Kısa süre sonra şiddetin yerini aldı. Seksenli yıllarda şiddet ve seks filmlerinin sansürden geçirilmesi değil, fakat haber verilmesi ve geç saatlerde oynatılması istendi⁹. Bu arada, cinsel bir obje olarak gösterilen kadının istismarından sıkça söz edildiğine de değinmek gerekir. Aynı şekilde, en büyük tüketim birimi olarak görülen aileye hitap eden reklamların büyük bir bölümünde kadın ve çocuk imgesi sıkça kullanılmaktadır. Bir çok kadınlar ve kadın dernekleri, grevlerle, gösterilerle, davalarla ve bazen de paralel yayımlarla, kadın istismarını engelleme konusunda büyük başarılar elde ettiler¹⁰.

Ne denli eleştiresek de, bir olgu olarak televizyonun kültürümüzün bir parçası olduğunu inkar edemeyiz. Geniş kitlelerin boş zamanlarının büyük bir bölümü,

⁶ NEİL, Postman, age, s.87

⁷ L'évenement, age

⁸ BERTRAND, Claude Jean, age, s.104

⁹ BERTRAND, Claude Jean, age, s.104-105

¹⁰ BARTRAND, Claude Jean, age, s.102

televizyon ekranının önünde geçmektedir. Televizyon ekranı, bu kitleleri gerçek dünyadan alıp, geçici mutlulukların yaşandığı evrenlere götürmektedir. İnsanlar, kendilerini düşünme sıkıntısına sokmadan, kendilerini televizyonun cazibesine terk etmektedirler. Çalışma yaşamında insanlar, hergün artan bir oranda, aşırı biçimde uzmanlaşmış işleri yerine getirmektedirler. Dünyayı ahtapot gibi saran çok uluslu şirketlerin işyerlerinde çalışan bu toplumsal aktörler, kendilerine verilmiş basit parçacık işleri yaparlar. Çalıştığı şirketlerin sınırlarını, işleyişini, neye ve kime hizmet ettiğini tasarlama olanağına bile sahip olmadan, bu toplumsal aktörler, duyarsız ve tepkisiz birer varlıklar gibi uslu uslu görevlerini yerine getirirler. Büyük bir bölümünün basit tekrara dayanan, büro işlerini yapan bu yeni orta sınıf üyeleri, yaratıcı ve eleştirel akıllarını pek fazla kullanma gereksinmesi duymazlar. Akşam eve döndüklerinde, çalışma yaşantısının bir uzantısı gibi, televizyon ekranında kendilerine sunulan programları izlerler. Programlar ne denli keyifli olursa, izleyicileri de, o denli mutlu olurlar. Televizyon kumandasını eline alan bu orta sınıf üyesi, eğlence programları açısından birbirleriyle yarışan kanallar arasında gidip gelirler. Anlık mutluluklarla avunan bu toplumsal aktörler, bir süre sonra, beyinlerinin uyuşmuş, içlerinin boşalmış olduğunu hissederek ve artık uyuma saatlerinin geldiğine karar verirler. Bu yeni dünyanın, bu yeni insan tipleri, düşünmeye bile gerek duymazlar, hem iş yaşamında ve hem de boş zamanlarında kendilerine geçici zevkler sağlayan fırsatların peşinde koşarlar. Bu toplumsal aktörlerin en büyük endişeleri, maaşlarının biraz daha yükselmesi , arabalarının modelini değiştirmeleri , daha iyi bir tatil olanağı bulmalarıdır.

Huxley, insanların başına gelen belaların, bu insanların düşünmek yerine gülmelerinden değil, neye güldüklerini ve düşünmeyi niçin bıraktıklarını bilmemelerinden kaynaklandığını anlatmaya çalışıyordu¹¹. Hedonist bir anlayış mı dünyaya egemen oluyor? Yaşamın anlamı eğlenmek mi oluyor? Aklın egemen olduğu bir dünya değil de, zevk veren duyguların egemen olduğu bir dünyada mı yaşıyoruz? Bu eğlence dünyamız, başkalarının şiddete maruz kalmasından, acı çekmesinden zevk almaya kadar mı uzanıyor? Duygularımız mı aklımıza egemen oldu? Tüm bu sorunların yanıtı, günümüz dünyasını anlamak için kaçınılmazdır. İnsanlık tarihi boyunca, insanların yarattıkları kültürler ve uygarlıklar, önce içgüdülere daha sonra da duygulara egemen olarak, uygar insanı yaratmaya çalıştı. Günümüzde olay tersine dönmüş gibi görünüyor. Düşünmeyen, duygularının ve içgüdülerinin egemenliğine girmiş insanlar türetilmektedir. "Düşünüyorum, o halde varım" diyen Decartes'le başlayan, ussal dünyanın sonu gelmiş gibi görünüyor." "Gülüyorum o halde varım dünyası" mı başlıyor acaba!...

¹¹ NEIL,POSTMAN,*age*.,s.169

KÜLTÜR KAVRAMI ve ANALİZİ KONUSUNDA GÜNCEL SOSYOLOJİK-ANTROPOLOJİK TARTIŞMALAR

Çağımızda gerek bilim felsefesinde, gerek sosyolojide, gerek sosyal antropolojide giderek önem kazanmaya başlayan kültür kavramı, bu kavram etrafındaki tartışmalar ve kavramın çeşitli açılımları bu çalışmanın konusunu oluşturacaktır.

Kültür olgusu, sosyal bilimlerin en fazla konu edindiği, buna karşın üzerinde en fazla anlaşılamadığı olgulardan biridir. Kültür sosyolojisinin en önemli kuruluş sorunu da, kültür kavramının açık-seçik tanımlanmasındaki zorluktan ileri gelmektedir.

İstisnai bir karmaşıklığı olan bu kavramın tarihi ve kullanımı, Kroeber ve Kluckhohn eserlerinde görülebilir. Bir işleme sürecinin adı olarak başlayıp ürün yetiştirimi (cultivation) ya da hayvan yetiştirimi (çobanlık ve besicilik) ve zihin yetiştirimine (etkin cultivation'a) doğru anlamını genişleterek özellikle Almanca ve İngilizce'de 17. yüzyılın sonlarında belirli bir halkın "bütün bir yaşam biçimi" demek olan bir "tin" konfigürasyonunun ya da genellemesinin adı oldu. Daha sonra, 18. yüzyılda antropolojinin gelişmesiyle çoğulcu bir kavram olarak; bütüncül ve ayrı bir yaşam biçimini ifade etme özelliğini sürdürmüştür¹.

Malinowski ise kültürün biyolojik temellerini ortaya koymaya çalışmış, kültürü insan doğasının ve gereksinmelerinin yarattığı bir ürün olarak tanımlamıştır. Bütün insanlar beslenmek, solumak, uyumak, üremek ve organizmalarından yararsız maddeleri atmak zorundadırlar ve bu durum insanlar nerede yaşarlarsa yaşasınlar, hangi uygarlık tipi içinde olurlarsa olsunlar değişmez. Malinowski'nin insan doğası derken anlatmak istediği budur. Gereksinmeler, bireyin ve grubun yaşamda kalabilmeleri için yerine getirilmesi gerekli çevresel ve biyolojik koşullar olarak tanımlanmaktadır².

Malinowski, her toplumda doğal ve biyolojik gereksinmelerin var olduğunu, fakat bu gereksinmelerin tatmini çerçevesinde geliştirilen sosyo-kültürel kurumların farklılaştığını, kültürler arasındaki farklılığın nedeninin de bu şekilde açıklanabileceğini belirtmektedir.

G.P. Murdock ise, herhangi bir toplumda insan etkinliklerinin ancak pek küçük bir oranının doğrudan doğruya temel gereksinmeler dürtüsü ile yapıldığını belirtmekte ve bunu şu örnekle ifade etmektedir. Örneğin bazı gıda maddelerine duyulan iştah öğrenilen

¹ Raymond Williams, *Kültür*, İmge Kitabevi, 1993, sf. 8-9.

² B. Malinowski, *İnsan ve Kültür*, V Yayınları, Ankara 1990, sf. 73.

bir şeydir. Açlığın yarattığı tepkiyi iştah, belirli gıda maddelerine doğru yöneltir. Buna paralel olarak bazı gıda maddeleriyle ilgili yasaklar, tabular açlık dürtüsünün karşısında dururlar. O halde sırf biyolojik gereksinimler dürtüsü ile meydana gelen kültür, pek de kabul edilir bir şey değildir³.

Dolayısıyla kültürün kökeninde, hem biyolojik gereksinimler hem de öğrenme yoluyla ortaya çıkan gereksinimler yer almaktadır. İnsanoğlu dünyaya ebeveynlerden aktarılan çeşitli potansiyelle yüklü olarak gelir ve içine doğduğu çevre bu potansiyeli şekillendirir.

İnsanın öğrenme ve öğrendiklerini simgesel biçimlerde örgütleme, bu öğrendiklerini toplumun diğer üyelerine bilgi olarak iletme ve öğrendiklerini ya da kazandığı bilgileri temel olarak davranışlarına sergileyebilme gücü, tüm kültürel olgunun kaynağını oluşturur⁴.

Latince bir fiil olan "colere" (öğretmek)den türeyen kültür sözcüğü, isim olarak cultus yani eğitim-öğretim anlamında kullanılmaktaydı. Geniş anlamda kültür, öğretilen, öğrenilen davranışlar yani kuşaktan kuşağa geçirilen, yığılmış deneyimler ve insanın öğrendiği, yarattığı ve yaptığı her şeydir.

Toplumların kültürlerinin farklı oluşu her toplumun geçmişteki deneyimlerine, tarihlerine ve fiziksel coğrafi koşullarına bağlıdır. Coğrafi çevre, ırk ve soy özellikleri, inançlar ve dil etkeni, kültürel farklılıklara neden olabilmektedir⁵. Dolayısıyla, her bir kültür, kendi anlam, değer ve normlar dizgesi içinde anlaşılabilir. Kültürdeki her bir nesne ya da herhangi bir davranış örüntüsü, o kültürde yaşayan insanların maddi ya da duygusal gereksinimleri ile belli bir ölçüde ilintilidir.

Bu konuda ileride de belirtileceği gibi, kültürün ilkeliliği, uygarlığın sözkonusu edilemeyeceği, her toplumun kültürünün kendi özgün koşulları içinde değerlendirilmesi gerektiği, başka kültürleri kendi ölçütlerimize göre yargılamamız gerektiği, "kültürel görelilik" adı verilen ilkeyi sürekli aklımızda tutmamız gerektiği belirtilmelidir. Bu bağlamda, kültürü konu edinen antropoloji de her bir kültürel "nitelik" ya da "öge"yi kendi bağlamı içinde görmeye, işlevini topluluk yaşamında, kültürün toplam örüntüleri ve bütüncül çerçevesi içinde anlamaya çalışır⁶.

Son yıllarda, sosyolojinin uluslararasılaşması sürecinde, evrenselcilik, ulusal sosyoloji, uluslararasılaşma, yerellik, globalleşme kavramlarının tartışılması kültür analizlerinde de tartışmalara yol açmıştır. Burada iki karşıt görüş sözkonusudur. Klasik pozitivist bakış açısının modernleşmeci, evrenselci bakış açısı ve modernizm sonrası yerellik, yerli kültürün incelenmesi, kültürlerin çeşitliliği anlayışı. İkinci model, üçüncü dünyanın tepkisiydi, birinci dünya için ve burada geliştirilen metodlara ve

³ Nephan Saran, *Antropoloji*, İnkılap Kitabevi, İst., 1993, sf. 266.

⁴ Ercan Tatlıdil, "Kent Sosyolojisi Kuram ve Kavramlar", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 3, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak.Yayı, İzmir, 1992, sf. 30.

⁵ Cihat Özönder, "Kültür Bütünleşmesi ve Alt Kültür Grupları Hakkında Düşünceler", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara, 1984, sf. 132-141.

⁶ Calvin Wells, *Sosyal Antropolojik Açısından İnsan ve Dünyası*, Remzi Kitabevi, İst. 1984, sf. 44-45.

terminolojiye, kesin bir karşıtlığı içeriyordu. Ulusal kültürel geleneklere ve sosyolojideki yeni yönelimlere önem veriyordu. S. C. Dube'nin 1979'da belirttiği gibi, üçüncü Dünya'nın kendini Batı'nın gözleriyle görmesi trajiktir⁷.

Bu tartışmalara göre kültürlerin çeşitliliği sözkonusudur. Doğa bilimlerinde, bireysel araştırmacıların izlenimlerinden bağımsız bir dünya tanımı olanaklıdır. Oysa, sosyolojide beşeri deneyimin subjektif yanını gözardı etmek mümkün değildir ve doğanın birliği, tekliline karşı kültürlerin çeşitliliği sözkonusudur ve tek bir anlam çerçevesinde incelenemez⁸.

Bilimin evrenselliği ile kültürün yerelliği bağlamında gerçekleştirilen bir tartışmada sunulan örneklerden biri de sosyal antropolojideki önemli bir etik tartışma ile yakından ilgilidir⁹.

Evrensel tıp biliminin koyduğu zihniyet ve uygulamalar çerçevesinde hareket eden bir kuruluş olan Dünya Sağlık Teşkilatı, Afrika'da "çevre sağlığı, aile sağlığı" konularını araştırırken kadın sünneti uygulamasıyla karşılaşmış, bilimin evrenselliği ile o kültürün yapısal özelliklerine müdahale etme düşüncesinin çatışmaya girdiği görülmüştür.

Sosyolojide iki farklı bilgi biçiminin de bu noktada ortaya çıktığı belirtilebilir. Evrensel bilgi anlayışını modernleşmenin bir ürünü olarak kabul edersek, görelilik esasından hareket eden yerli bilgi epistemolojisini de postmodernitenin bir ürünü olarak düşünmek mümkündür¹⁰.

Burada yerli kültürün değerlerini evrensel bilgi anlayışına göre değerlendirmek sosyal bilimlerin etik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. (Kadın sünneti, namus değerleri, kan davaları, linç olayları, kültüre saygı ve insan hakları çerçevesinde nasıl değerlendirilecektir?)

Bunun yanısıra, özgül olduğu iddia edilen yerli kültür, birkaç yüz yıldır yayılma içinde olan küresel yapıların müdahalesine uğramış, etkileşime girmiş ve onlarla çeşitli düzeylerde bütünleşmiştir, bir başka deyişle yerli kültür otantikliğini çoktan yitirmiş ve tarihsel süreç içinde eşit olmayan küresel egemenlik ilişkilerinin entegre bir parçası olmuştur¹¹.

Ekonomik antropolojide yapılan çalışmalarda ilkel ekonominin bir sefalet ekonomisi olduğu, ilkelerin kâr olgusunu bilmediği gibi iddialara M. Sahlins'in getirdiği yanıt, bu tür bir bakış açısının ürünüdür. İkel insan bir yatırımcı gibi davranmıyorsa, bunun sebebi kâr etmenin onu ilgilendirmemesidir, bilgiçlerin deyimiyle

⁷ Martin Albrow-Elizabeth King, *Globalization, Knowledge and Society*, Sage, 1990, sf. 7.

⁸ M. Albrow-E. King, a.g.e., sf. 8.

⁹ Yapı Kredi Kültür Merkezi, Salı Toplantıları, "Bilimin Evrenselliği, Kültürün Yerelliğine Karşı mı?", *Teorinin Aynasından Görünen Pratik Sosyal Bilimler*, YKY, İst. 1995, sf. 229-255.

¹⁰ Yakın Ertük, "Evrenselcilikten Göreliliğe Geri Kalmışlığın Yeni Tuzağı", *Ulusal Sosyoloji Kongresi*, İzmir, 1994, Cilt 1, sf. 448-454.

¹¹ Yakın Ertürk, a.g.e., sf. 453.

"ranta" çalışmıyorsa, beceremediğinden değil, istemediğindendir"¹². M. Sahlins'in bu sonuca, sözü edilen Avustralya ve G. Afrika toplumlarının kültürlerinin önemli bir ögesi olan ekonomik ilişkilerini, o toplumun özgün yapısal özelliklerini inceleyerek ulaştığı belirtilebilir.

Kısaca, kültürü bir inceleme konusu olarak ele alan sosyolojinin ve sosyal antropolojinin görevi, ne Samoa adası halkı uyguladığı için cinsel özgürlüğü övmek, ne de Manu topluluğu bu konuda çekingen ve tutucu olduğu için, bu kez de yermektedir. Antropolojinin görevi, kültürleri, kendi nedensellik ilişkileri çerçevesinde değerlendirmektedir¹³.

Kültürün yapısı içinde, birbirine karşı görünen özellikler sözkonusudur. Kültür, insanlık dünyasında evrenselidir. Fakat kültürün yerel ya da bölgesel belirtisi kendine has olup benzersizdir, tektir. Kültür, kararlı ve durağandır, fakat aynı zamanda dinamikdir ve değişir. Kültür, büyük oranda hayatımızı ve yaşama tarzımızı belirler. Ancak, biz ender olarak bu özelliği bilinçli bir şekilde algılarız¹⁴.

Kültürün bir başka özelliği, birlik içinde çokluk niteliği göstermesidir. Ulusal boyutta da ele alınsa, toplumların kültürleri daha dar kapsamlı bir takım kültürlerden oluşmaktadır. Ulusal kültür bütünü oluşturulan bu basamak ya da dilimlere, bakış açılarına göre kimi kez alt kültürler, sınıf kültürleri ya da bölgesel, yöresel kültürler denilmektedir¹⁵.

Alt kültürler, bazı kültürel özellikleriyle birbirlerinden ayrılırlar; farklı sentezlere yönelirler. Kalkınma ve modernleşme çabaları, ulusal sınırlar içindeki farklı alt kültürleri (kültür bölgelerini) milli bir senteze doğru götürürken; kalkınmanın sebep olduğu nüfus hareketleri, kentleşme, endüstrileşme, tabakalaşma ve sınıflaşma eğilimleri kültürel birimlerin sınırlarını sürekli olarak değiştirir, birleştirir ve ayırır¹⁶.

Kültür arasındaki veya alt kültürler arasındaki farklılıkları açıklarken, kültürler evrenseller ve seçenklere de sözetmek gerekmektedir.

Kültürün bazı öğeleri, toplumun olağan tüm üyelerince paylaşılan davranışları içerir. Bizim için giyimli olmak, kaşık kullanmak, örtünerek uyumak bu türden örneklerdir. Bu tür davranışlar "evrensel özellikler" olarak bilinir. Ancak her kültür,

¹²Pierre Clastres (Çev. A. Türker-M. Sert), *Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu, Siyasal Antropoloji Araştırmaları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1992, sf. 131.

¹³ Bu tartışma, antropolojide olduğu kadar sosyolojide de oldukça fazla yer almakta, tipik örneğine Durkheim-Weber karşıtlığında rastlanmaktadır. Felsefe tarihinde ise Herder'in farklı bir perspektiften sorunu ele aldığı, geçmişi bugünün bakış açısıyla değerlendiremeyeceğimizi belirttiği; Dilthey'in ise doğa bilimleri ile kültür bilimlerini anlama kavramı çerçevesinde irdelediği, kültür bilimlerinin konusu olan insan, toplum ve kültürü yine kültürel bir gözlükle anlayabileceğimizi belirttiği görülebilir. Bkz: Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1986, sf. 313-560. Herder ve Dilthey için bkz: Doğan Özlem, "Tinsel Bilimlere Giriş'in Yüzüncü Yılı ve Dilthey", *Seminer*, Sayı 263, E.ü. Ed. Fak. Yayını, İzmir, 1994, sf. 33-68.

¹⁴ Nephân Saran, a.g.e., sf. 267.

¹⁵ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, sf.23.

¹⁶ Bozkurt Güvenç, *insan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İst., 1974, sf. 116.

neyin olağan davranış sayılacağından yana oldukça geniş seçeneklere sahiptir. Bunlar, alt kültürler arasındaki farklılıkları da açıklar¹⁷.

Kültürel Süreçler

Kültürel süreçler, kültürel değişmeyi saptamada kullanılan en önemli araçlardır. Kültürleme, kültürleşme, kültür şoku, kültürel asimilasyon, kültür emperyalizmi, kültürel yayılma gibi çeşitli kültürel değişme süreçleri eleştirel bir gözle irdelenecek olursa, bu konudaki tartışmaların bir toplum ölçeğinden çıkıp, dünya ölçeğinde ortaya çıkan süreçlerle ilgilendiği görülebilecektir.

Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın batılılaşması hareketinin başladığı belirtilen son çalışmalarda¹⁸, artık coğrafi bir kavram olmaktan çıkıp, ideolojik bir kavram haline gelen Batı'nın, yeni araçlarla (bilim, teknik, ekonomi ve çeşitli kültürel araçlar) bütün ülkelerin merkezi konumuna geldiği belirtilmektedir.

Tek yönlü "kültürel" hamleler merkez ülkelerinden (sanayileşmiş ileri ülkeler) yola çıkar ve gezegeni kuşatır; görüntüler, sözcükler, ahlâki değerler, tüzel biçimler, siyasal yasalar, kitle iletişim araçlarıyla bunları yaratan birimlerden üçüncü dünya ülkelerine doğru akar. Dünya "göstergeler" üretiminin önemli bölümü Kuzey'de yoğunlaşmakta ya da onun normlarına ve tarzlarına göre onun denetlediği yerlerde üretilmektedir. Dünya haberlerinin % 65'i ABD kaynaklıdır. Televizyon yayınlarının % 30-% 70'i Orta Avrupa'dan alınmaktadır. Bu kültürel istila, düş gücünün standartlaşmasının karşı konulmaz unsurlarını oluşturur¹⁹.

Kültür, insan topluluklarının kendi toplumsal varlıkları sorununa getirdikleri bir yanıt olarak da değerlendirildiğinde ve kültür kavramının çeşitli kullanımları incelendiğinde, temelde iki farklı anlamının olduğu ve bu iki anlamın çoğu kez birinin yerine kullanıldığı görülebilir. İnsanın kendi yaşamına, somut deneyimlerine anlam vermesini sağlayan tasarımlar ve simgeler bütünü olarak kültür ve kültürlü insanın kültürü. İkel bir toplumda birisi için kültürlü demenin bir anlamı yoktur. Bu, geleneksel toplumlar için de büyük ölçüde geçerlidir. Konumu ne olursa olsun, topluluğun her üyesi, çeşitli etkinlikleriyle (beslenme, tapınma, oyun) grubunun deneyimine anlam veren simgesel sistemlerde bütünleşir. Söylenceleri ve törenleri, dansları ve müzikleri bilmesi, onun topluluğa ait olduğunun ve kabul edildiğinin sonucu ve işaretidir. Özellikle bu sonuncusu isteğe bağlı bir eğitim değildir. İnsan, eğitimsiz ama kültürlü olabilir. Modern toplumda ise, sanatlar, bilim, teknik bilgi ve diğer düşünsel ürünler, kimilerince edinilir, kimileri de ondan yoksun kalabilir. İşte, Batılılaşma, modern öncesi kültürlerin modern kültürler tarafından bir örnekleştirilmesi olarak tanımlanabilir²⁰.

¹⁷ Calvin Wells, a.g.e., sf. 51-52.

¹⁸ Bkz. Serge Latouche, (çev. Temel Keşoğlu), *Dünyanın Batılılaşması*, Ayrıntı, İstanbul, 1993, Samir Amin, *Avrupa Merkezilik*, Ayrıntı, İstanbul, 1993.

¹⁹ Serge Latouche, a.g.e., sf. 34-35.

²⁰ Serge Latouche, a.g.e., sf. 54-57.

Kültürel bir süreç olarak, kültürleşme terimi²¹, kültürler arası temasa gösterilen olumlu tepkiyi anlatmak için kullanılmaktadır. İki kültür, birbirleriyle temasa girdiğinde, değiş tokuş içinde olan kültürel çizgiler birbirini dengeliyor ve yabancı öğelerin bütünleşmesinden ve özümsemesinden sonra her kültür kendi kimliğini ve kendi dinamizmini koruyorsa, başarılı bir kültürleşmeden söz edilir. Tersine, temas dengeli bir değişimle ortaya çıkmıyor, ama kütleli olarak tek yönlü bir akışla oluyorsa, alıcı kültür istilaya uğramıştır, bu, kültürsüzleşme olarak ele alınabilir²².

Dolayısıyla, kültür çözümlerinde, kültürel süreçleri, kültürlerarası ilişkilerdeki gelişmeleri gözönüne alarak irdelemek gerekmektedir.

Bu konudaki görüşlerin, sosyolojinin çeşitli alt dallarında (örn. kent sosyolojisinde), kuram olarak etkili olduğunu görmek mümkündür.

1960'lı yılların sonuna kadar pek çok yazar tarafından benimsenen kültürel içerikli kent çalışmalarında kentlerin gelişimi "Avrupa Merkez" gelişim modeline göre ele alınmıştır. Az gelişmiş ülkeler, batı tipi deneyimi izleyerek kaçınılmaz olarak gelişeceklerdir. Bu ülkelerdeki gelişme yolu, kentler için de geçerlidir. Kentler, geleneksellikten hareketle modernleşmeye geçeceklerdir. Modernleşme süreci boyunca da bireysellik karakterini kaybedeceklerdir. Oysa, özel bir bölgede, kentin büyümesinde ve biçimlenmesinde kültürel içerik dikkate alındığı zaman, bölgelerin tarihsel deneyimlerinin yarattığı özel biçimlerin anlaşılması mümkün olabilir. Örn. bir Afrika kentinin ya da Uzak Doğu Asya kentinin bir Avrupa ya da Amerika kenti gibi gelişmesine ihtiyaç duyduğu ileri sürülemez. Kentlerin kendi tarih ve yaşam deneyimlerinden oluşan birikimlerin anlaşılması ve değerlendirilmesi, kültürel içerik analiziyle daha kolay anlaşılabilir²³.

Kültür ve Uygarlık

Çoğu kez, kültür ve uygarlık sözcüklerinin birarada ya da eşanlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bilindiği gibi, uygarlık anlamında Batı Avrupa dillerinde kullanılan sözcük civilisation, doğu İslâm dünyasında ise medeniyet'tir. Latince civilis yurttaşlara ilişkin haklar, ayrıcalıklar anlamında olup, bundan türeyen civiliser deyimini, "barbarlık" durumundan çıkmayı belirliyor, toplumun genel özelliklerini ifade ediyordu. Arapça olan medeniyet, bir medeniyet, bir Medine'de yani kentte oturanların yaşam biçimlerini ve düzeyini belirten bir sözcüktür²⁴.

Uygarlık kentseldir (sivil, medeni, burjuva, uygar) ve doğal olarak görgü ve kibarlık da ancak kentlerde gelişir. Nezaket (politesse), siyaset (politique), polis (police) hep kent kökünden polisten gelmektedir. Ülkelerin köklerinin dışında doğmuş "uygarlık"

²¹ Kültürleşme için bkz. Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İst., 1974, sf. 131.

²² S. Latouche, a.g.e., sf. 73.

²³ Ercan Tatlıdil, a.g.m. sf. 25-45.

²⁴ Şerafettin Turan, a.g.e., sf. 14.

projesi, modernliğin projesidir. Evrenselcidir, değerleri bilim, teknik, gelişmedir²⁵. Bu görüşe göre uygarlık ile kültür arasında evrenselcilik ve yerelcilik ile belirlenen bir farklılık vardır.

Uygarlık ve kültür kavramlarını, medeniyet ve hars kavramlarını kullanarak açıklayan Ziya Gökalp'e göre, bir medeniyet çeşitli milletlerin müşterek malıdır. Çünkü her medeniyeti, sahipleri olan çeşitli milletler, müşterek bir hayat yaşayarak vücuda getirmişlerdir. Bu sebeple, her medeniyet mutlaka beynelmileldir (uluslararasıdır). Fakat bir medeniyetin her millette aldığı hususi şekiller vardır ki bunlara hars (kültür) adı verilir²⁶.

Görüldüğü gibi, Ziya Gökalp, kültür ile uygarlığı birbirinden oldukça farklı kavramlar olarak ele almaktadır. Fakat, günümüzde bu kavramların ışığında toplumsal çözümlenmeler yapılırken, iki kavram arasındaki ilişki eleştirel bir gözle değerlendirilmelidir. Uygarlık ve evrenselcilik adına, kültürlerin özgünlüğünün ortadan kaldırılması, kültürel köksüzleşme ve giderek kültürsüzleşme, haberleşme uyduları ve bilgisayarlarla anında evrenselleşme, kültür ürünlerinin standartlaşması, kültürler arası farklılıkların ortadan kalkması, yaşam biçimlerinin bir örneklenmesi, kültürel kimlik yitiminin ortaya çıkması sözkonusudur²⁷.

Tanınmış sosyal antropolog Marc Auge'ye göre; günümüz dünyasında, üç farklı biçimde tezahür eden bir dünyasallaşma (gezegenselleşme) sözkonusudur. Aşırı bilgilendirme (enformasyon), bizde "tarihin hızlanması" gibi bir duygu uyandırmakta; aşırı görüntü, bizi dünyanın daralmasına duyarlı kılmakta ve nihayet göndermelerin, yazgıların ve izlenen yolların bireyselleşmesi, bizi her geçen gün çağdaş dünyanın sunduğu karmaşık ve bulanık gösteri karşısında biraz daha yalnız bırakmaktadır²⁸.

Fakat, Auge, çağdaş dünyaların kültürünün incelenmesinde, postmodern kuramların getirmiş olduğu parçalanmışlık, tekillik savlarının rehber olamayacağını, aynı biçimde dünyanın tekbiçimliliğini öne süren tarihin sonu kuramlarının da aydınlatıcı olamayacağını belirtmektedir. Ona göre dünyanın çeşitliliği her an yeniden oluşmaktadır. Dolayısıyla, dünyadan değil, dünyalardan sözetmemiz, ama bunların herbirinin diğerleriyle iletişim içinde olduğunu, her birinin diğerleri hakkında en azından imajlara -belki de çarpıtılmış, deforme edilmiş, bozulmuş, kimi zaman bunları kabul

²⁵ Serge Latouche, a.g.e., sf. 59.

²⁶ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi* (Haz. Fikret Şahoğlu), 2.C., İst., 1974.

²⁷ Modernizm projesinin toplumlara, kültürleri, bireyleri, standartlaştırdığı, tektipleştirdiği şeklindeki post modernist eleştiriler için bkz: J. François Lyotard, *Postmodern Durum*, Ara Yay. 1990;

- Fredric Jameson, *Postmodernizm*, Yapı Kredi Bankası Yayını, İst., 1994 (Çev. Nuri Plümer);

- Fuat Keyman; "Postmodernizm ve Radikal Demokrasi", *Toplum ve Bilim*, Sayı 62, 1993;

- Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Yapı Kredi Bankası Yayını, 1994;

- N. Abadan Unat, "Sosyal Bilimlerde Yeni Gelişmeler, Modernizm-Postmodernizm", *Toplum ve Bilim*, Sayı 48-49, 1990.

²⁸ Marc Auge, (Çev. Hülya Tufan), *Çağdaş Dünyaların Antropolojisi*, Kesit Yayıncılık, İst., 1995, sf. 8.

edenler tarafından ilk önce kendilerinden söz eden çizgi ve izleri arayan, hatta bunları icat edenler tarafından yeniden oluşturulan, yine de göndermeye dayalı niteliği şüphe götürmeyen, yani hiç kimsenin bir diğerinin varlığından şüphe duymayacağı biçimde mevcut olan imajlar- sahip olduğunu bilmemiz gerekir²⁹.

Dolayısıyla, kültürel gerçeklik ve toplumsal anlam sorunu ele alınırken, tarihin değişikliklerine, kültürler arası ilişkilerin değişimine, parçanın bilgisinden bütünün bilgisine geçişe, küçük birimleri incelerken bunu bütünün bilgisini 'gözönüne alarak gerçekleştirilmeye dikkat edilmelidir, diyebiliriz.

SONUÇ

Kültür çözümlerinde, evrensellik, yerellik, kültür, uygarlık kavramlarını eleştirel ve düşünsel gözle ve çabayla değerlendirmenin gereği ortaya çıkmaktadır. Güncel yazında, modernliğin evrenselciliği vurguladığı, postmodernliğin ise yerelciliği, tekilliği vurguladığı belirtilmektedir. Teorik düzeyde her iki projenin de kültür ve toplum analizlerinde eleştirildiği görülebilir.

Bu nedenle, bilimsel düzeyde, evrenselcilik ve yerelcilik kaygılarından uzaklaşarak, farklı kültürleri incelemek, kültürlerarası karşılaştırmalar yapmak, kültürlerin değişmesini, tarihsel köklerini ortaya koymak, dünyanın çeşitliliğe dayandığını, bunun her an yeniden oluştuğunu ve dünyalar arasındaki ilişkileri araştırmak gerektiği belirtilebilir. Etik düzeyde ise, gerçek evrenselliğin, kültürler arasındaki gerçek bir diyalog'dan geçtiği, her kültürün diğerinden öğreneceği çok şey olduğu, antropolojik ve sosyolojik düzeyde objektifliğin göstergesinin bu şekilde oluştuğu söylenebilir.

Sevinç Özen

²⁹ Marc Auge, a.g.e., sf. 111.

EVLİ KADIN, ÇALIŞMA YAŞAMI VE NORMATİF ÖNCELİK SORUNU

GİRİŞ

Hiç bir toplumsal kurumun toplum içinde kendi başına bir varlık olmaması, aralarında karşılıklı bir bağımlılık ve birbirini etkileme türü bir ilişki biçimini barındırmasını zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda, karşılıklı bağımlılık ve etkileşme aile ve ekonomi kurumları için de geçerli olmaktadır¹.

Çağımızda aile yapısında, eşler arasındaki ilişkilerde, özellikle kadının rollerine ilişkin değişimler giderek hızlanmıştır. Bu değişimlerden bağımsız olamayacağı düşünülen, kadınların iş gücüne katılımı ise, konuyla ilgilenenlerin dikkatini aile ve ekonomi kurumları arasındaki ilişkilere çekmiştir².

Ekonomik aktivitenin (iş) en önde gelen özelliği topluluk içinde aileye sosyal statü ve ekonomik kaynak sağlamasıdır. Buna karşılık 'iş' ise aile örgütlenmesi ve aktiviteleri üzerine bir takım dışsal zorlamalar getirebilmekte ve en genelde bunlar çalışma programı kaynaklı olmaktadır³. Bu nedenle işin ve iş zamanının belirli modelleri (ya da beklentileri) ailenin bireyden beklentileri ile çatışabilmektedir. Bunun en somut görünümü ise eşlerin her ikisinin de çalıştığı ailelerde, çalışan kadına özgü olarak aileye ve çalışma yaşamına ait roller arasındaki çatışmada ortaya çıkabilmektedir. Bireyin, toplumda kabul gören kurallara veya normlara uygun olarak, işgal ettiği statüleri temelinde oynaması gereken rollerinin karşılıklı beklentiler içermesi⁴ nedeniyle, sözü edilen çatışmanın başlıca sebebi toplumların cinsiyet rolleri temelinde oluşturdukları beklenti ve değerler ile çalışma yaşamı rollerine ilişkin olanların birbirleriyle uyumsuzluğudur. Toplumdaki egemen değerlerin de erkeklerin evin dışında bir işte çalışarak evin geçimini sağlaması, kadınların ise evde kalarak erkeğin çalışma potansiyeline işlerlik kazandırıp bunu eve ve çocuklara aktarmasını talep eder olması,

¹T. Parsons, The Social System, The Free Press, New York - 1964, s: 26 - 27

² Kadın Bakış Açısından 1980' ler Türkiye'sinde Kadın, Der: Ş. Tekeli, İletişim Yay., İst. - 1990; Türkiye'de Kadın Olgusu, Der.: N. Arat, Say Yay., İst. - 1992; Türkiye'de Kadınlar, M. Koray, T.S.E.S.A. Vakfı Yay.; Bağımsız İş Yeri Sahibi Kadınların Aile Ve İş İlişkileri, T.C. Bşb. K.S.H.M. Yay., Ank. - 1993; Women's Attitudes Towards Work, S. Dex, Mac Millan Press, London - 1988; The Economics of Women, Men And Work, F.D. Blau, Prentice Hall Inc., USA - 1986, Dual - Career Families, Rapoport and Rapoport, M.R. and Comp. Ltd., London - 1976; More Equal Than Others, R. Hertz, C.P. Ltd., USA - 1986

³ R. A. Rothman, Working - Sociological Perspectives, Prentice Hall Inc., USA - 1987 , s: 329

⁴ M. M. Poloma, Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Çev.: H. Erbaş, Gündoğan Yay., Ankara - 1993, s: 151

kadının sözü edilen zıtlaşan değerler bazında her iki rol alanına ilişkin (aile ve çalışma yaşamı) normatif öncelik sorununu yaşama olasılığını arttırmaktadır.

Normatif Öncelik Sorunu ve Çalışan Evli Kadın

Kadınların çalışma kararını, evlenme ve çocuk sahibi olma kararlarıyla birlikte vermeleri, her iki alanı da beraber yürütme öngörüsüyle birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu öngörü evlenmeden önce çalışmaya başlayan kadınlar için de geçerlidir. Aile ile iş arasında bir seçim gündeme geldiğinde ise, bu gruptakilerin seçiminin genelde meslek ve kariyerden yana olduğu görülmüştür⁵. Bu seçimin yapılmasında, kadının evliliğe dayalı bir kimlik oluşturmasından ziyade, toplumda daha fonksiyonel görülmesine imkan veren meslek ve işleri aramasının, dolayısıyla da bu yolla toplumda bir kimlik sahibi olmasını sağlayan bir takım yeni norm, değer ve fikirlerle tanışmasının payı büyüktür. Daha açık söylemek gerekirse, *“bu kararı veren kadınlar için iş veya meslekteki kariyer, kendini gerçekleştirme yolu olarak evlilikten daha da önem kazanabilmektedir”*⁶. Fakat seçimlerini bu yönde kullanan kadınların, her iki alanı birlikte yürütme kararını verenlere göre çok daha küçük bir oranda kalmaları şaşırtıcı olmamalıdır. Bu nedenle de milyonlarca kadının bir yandan mesleki açıdan üzerlerine aldıkları sorumlulukları yerine getirmeye, kendi sosyal ve ekonomik fonksiyonlularını ispatlamaya, bir yandan da ailelerine ilişkin sorumluluklarını aksatmamaya, her ikisini birlikte yürütüp birleşmezi birleştirmeye çalıştıklarını söylemek hatalı olmayacaktır.

‘Evli / çalışan kadın gerçeği’ ile karşı karşıya gelen bu aşamada sözü edilen gerçeğin içinde kadının birbirinden çok farklı ve birbirine rakip iki ayrı alanın görev, sorumluluk, talep ve beklentilerini uzlaştırma çabası yatmaktadır. Adı geçen kadınlar *“evin bireyin kişiliğini biçimlendiren en önemli öğelerden biri olduğunun farkındadırlar. Kocalarını sevmekte ve çocuklarının çok iyi yetişmesini istemektedirler. Fakat aynı zamanda evin dışında, yararlı bir amaç için akıllarını kullanacakları bir disiplinde çalışma kapasitelerinin olduğunun da farkındadırlar. Ama bunların hepsinin üstesinden nasıl gelip hem iyi bir eş, anne, ev kadını hem de iyi bir iş / meslek kadını olacaklarını ise bilmemektedirler”*⁷. Bu tür bir ikilem kadınlara ilişkin normatif öncelik sorununun varlığını kanıtlamaktadır.

Eşi ile çocuklardan oluşan bir aileye ve bir iş / mesleğe sahip kadınlar tarafından yaşanıldığı varsayılan normatif öncelik sorunu, *“iki farklı aktivite sisteminin beklentilerinin altında yatan değerlerin birbirine zıt olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır: Çalışan kadınlardan aynı zaman dilimleri içinde, normatif olarak beklenen önceliği ailelerine vermeleri istenildiği gibi, kendi iş / mesleklerine de o*

⁵ R. Goffee, R. Scase, Kadınlar İş Başında, Çev.: A. Fethi, Eti Ktb., İstanbul - 1992, s: 18

⁶ R. Goffee, R. Scase, a.g.e., s: 19

⁷ A. Montagu, The Natural Superiority of Women, Collier - Mac Millan Ltd., London - 1970, s: 184

alanın değerleri doğrultusunda bağlanmaları beklenilmektedir”⁸.

Çalışan evli kadınların eve ve işe ait rollerini yerine getirme sürecinde yaşadıkları öngörülen normatif öncelik sorunu, bu iki alana ait “*normatif beklentilerin çatışmasıdır ve normatif konsensusun boşluğunda ya da normatif bir istikrarsızlık durumunda daha da keskinleşebilmektedir*”⁹. Çalışan kadının sahip olduğu aile ve iş alanlarına ait statülerin rol setlerindeki kişilerin, kadının rollerine ilişkin normatif beklentileri, bir gerginlik yaratma potansiyeline sahiptir. Sözü edilen aktivite sistemlerinden bir tanesi, normatif olarak diğerlerine atfedilmiş olan zaman ve eforu, statüsünü işgal edenden talep ettiğinde, birey Merton anlamında bu statüyü, zamanı ve eforu talep edilen statüye bağlantılandırmakta (status articulation) zorlanacak ve bir normatif öncelik sorunu yaşayacaktır¹⁰. İki aktivite sistemi arasında yapılması gerekli bir seçim söz konusu olduğunda, seçim kültürel bir kalıba göre yapılmaktadır. Bu ise kadının önceliği ailesine vermesi gerektiği üzerine olan mevcut geleneksel kültür kalıplarının egemenliği (cultural mandate) doğrultusunda olmaktadır. Kadın çalıştığında onun önceliği ailesine vermesi beklenilmektedir¹¹. Fakat çalışan kadından aileye bu tür bir bağlılık beklendiğinde, bu durum mesleki alandaki bir gerginliğin kaynağı olacaktır. Çünkü kadının mesleki statüsü içinde yer alan rol setindeki bireyler de kadının yükümlülüklerini yerine getirememesi nedeniyle rahatsız olacaklar ve bu kadına da yansıtacaktır¹². Bu yansıma ise rol çatışması olarak ortaya çıkmaktadır. Kadının tercihinin iş / meslek alanı olması durumunda ise aynı tür rahatsızlık ailede yaşanacak; kadının rol setini oluşturanlar aynı gerginlik durumunu yaşayacak ve kadına bunu yansıtacaklardır. Bu bağlamda ortaya çıkan çatışma, bireysel temelde görünmekle birlikte kadının kendisinin değil, bir aktör olarak kadının bağımlılığı üzerinde taleplerde bulunan iki aktivite sisteminin çatışmasıdır¹³. Bu aktivite sistemlerinin talepleri ise toplumun gelişme dönemlerinde özellikle de hem ‘yeni’ hem de ‘eski’ toplumsal norm ve değerlerin birarada bulunduğu, normatif bir belirsizlik durumunda daha da çatışabilmekte ve kadın sıklıkla normatif öncelik sorununu yaşayabilmektedir.

Rol Çatışması ve Normatif Öncelik Sorunu

Toplumda sözü edilen normatif bir belirsizlik durumu ile kadına ilişkin görev ve sorumluluklarda birbirine denk düşmeyen değer ile tutumların varlığı, farklı aktivite alanları arasında bir soruna sebep olduğu gibi, kadının ayrı ayrı sahip olduğu statülerin rol setlerindeki rollerin de (kadının) rolünün uygun davranışına ilişkin farklı ve bazen çatışan beklentilere sahip olmalarının da nedenidir. Kadının farklı rol setlerinde yer

⁸ R. L. Coser, G. Rokoff, ‘Women In The Occupational World: Social Disruption And Conflict’, The Family: It’ s Structures And Functions, Mac Millan Press, USA - 1974, s: 493

⁹ R. L. Coser, G. Rokoff, a.g.e., s: 493

¹⁰ R. L. Coser, G. Rokoff, a.g.e., s: 494

¹¹ R. L. Coser, G. Rokoff, a.g.e., s: 493

¹² R. L. Coser, G. Rokoff, a.g.e., s: 493

¹³ R. L. Coser, G. Rokoff, a.g.e., s: 494

alanların, ondan farklı sosyal pozisyonlarla, farklı kültürlenme sonucu birbirinden farklı çıkar, değer ve tutumlara sahip olmaları, bu tip istikrarsızlık gösteren toplumlarda bu alanda çatışan beklentilerde bulunmalarına imkan vermektedir.

Buraya kadar söylenenler kısaca değerlendirilecek olursa ortaya çıkan durum şudur: Kadınların 'geleneksel' olarak betimlenen aile rollerinin, toplumda yerleşik norm ve değerlerce desteklenmesi, onları 'vazgeçilmez' yapmakta ve başlıca sorumluluklar şeklinde görülmesini sağlamaktadır. Fakat toplumda yaşanan değişmelere paralel yeni rollerin talep edilmesiyle, kadınların da bu talep içinde yer alması kaçınılmaz olmuştur. Bu süreçle birlikte bireyler, özelde de kadınlar, toplum içinde yeterince tanımlanmamış ve oynanmalarına ilişkin belirli beklentilerin yapılaşmamış olduğu¹⁴ rolleri oynamak durumuyla karşı karşıya kalmışlardır.

Toplumda kişilerin işgal ettikleri statüleri temelinde oynamaları istenilen rollerin, (bireyden) beklenen örgütlü aktiviteler ve tutumlar setinden oluştuğu, bu beklentilerin kişinin bireysel deneyimleri ile kültürde bulunan uygun davranışa ilişkin idealler yoluyla ortaya çıktığı kabul edilirse¹⁵, bunun yapılaşmamış ya da yeterince tanımlanmamış durumların birey için oldukça gerginlik verici olacağı tahmin edilebilir. Adı geçen durumun uzantısı olarak, 'yeni' ortaya çıkan rollere ilişkin değerler ve normların, kişilerin daha önceki statü ve rollerine ilişkin norm ve değerlerle uyumuna durumu da aynı gerginliğe yol açacaktır. Bunun en güzel örneğini ise evli ve çalışan kadınlar oluşturmaktadır. Bu örnekte görünen çatışma, statüleri bir bireyin işgal etmesi nedeniyle bireysel düzeyde görünmekle birlikte, statülerin kurumsal bir aktivite sistemi içinde yer almasıyla birlikte aslında bu, iki aktivite sistemi arasındaki bir çatışma olmakta ve birey açısından normatif öncelik sorunu toplum açısından bir toplumsal yapı sorununu gündeme getirmektedir. Bu noktayı özellikle vurgulayan Merton' a göre, bireyin farklı statülerini bağlantılandırma noktasında yaşadığı varsayılan rol çatışması, bireyin statüsünde yer alanların, bireyden hem çatışan taleplerde bulunmaları hem de bireyin ister istemez bunlardan birine ya da her ikisine tam anlamıyla yanıt verememesi sonucunda bir gerginliğe yol açması nedeniyle yapısal bir sorundur¹⁶. Bu tür gerginliklerin, yaşandıkları alana göre değişen makro ve mikro boyuttaki sonuçlara sahipliği de yine aslında sorunun toplumsal yapı kaynaklı olduğunun bir göstergesidir. Örneğin, kadına ilişkin sözü edilen normatif öncelik sorunu ve sonrasında yaşanan çatışmayla aile ve çalışma ortamında yaşanan sosyal huzursuzluklar sonucu, iki aktivite sistemine ilişkin değer ve tutumlar, kadınların aile dışı rollere ilişkin seçimlerini kısıtlamaları, mesleklerin de kadının mesleki doğrultuda cinsiyet temelinde

¹⁴ N. Çelebi, Bağımsız İş Yeri Sahibi Kadınların Aile ve İş İlişkileri, T. C. Başb., Kadın ve Sosyal Hizmetler Müst. Yay., Ankara - 1993, s: 17

¹⁵ E. W. Burgen, H. J. Locke, The Family From Traditional to Companionship, D. Van Nostrand Comp., USA - 1971, s: 236

¹⁶ R. Merton, Social Theory And Social Structure, The Free Press, New York - 1968, s: 425

kabul edilmesine yönelik sınırlandırmaları nedeniyle olduğu gibi korunmakta¹⁷ ve kadınların kendileri için temel önceliğin 'aile' olduğu şeklindeki kültürel kalıp varlığını sürdürmektedir.

Bu makaleye konu olan araştırmada¹⁸ çalışan kadınların, geleneksel olarak onlara atfedilen annelik, ev kadınlığı gibi roller ile, çalışma yaşamının kendilerine kazandırdığı iş rolü arasında yaşadıkları varsayılan normatif öncelik sorununun, ücretli profesyonel meslek sahibi kadınlar ile masa başı iş yapan memur kadınlar temelinde karşılaştırılması amaçlanmıştır. İlk grup, yaptığı işin öğrenimini görmüş ve bir fakülteden mezun olmuş, herhangi bir özel ya da kamu sektöründe belirli saatler içinde bir ücret karşılığı uzman olarak çalışan meslek sahibi kadınlardır (ücretli profesyonel meslek sahipleri). İkinci grup ise, herhangi bir uzmanlık gerektiren mesleğe sahip olmayan, daha alt düzeyde öğrenim görmüş ve 'masa başı iş' denilen bir görev tanımına sahip, yine belirli saatlerde ve belirli bir ücret karşılığı çalışan kadınlardır. Bu karşılaştırma, gelir getirici bir işi / mesleği olan tüm kadınlar için geçerli olduğu varsayılan fakat bu işin ve mesleğin çalışma programı doğrultusunda kadından talep ettikleri ile kadının aldığı öğrenim ve bu çerçevede geliştirdiği değer, tutum ve davranışları yönünde, yaşadığı normatif öncelik sorununun nedenleri ile onu algılama düzeyinde bir farklılık olabileceği yönündeki kabullenme doğrultusunda yapılmıştır.

Toplumsal kökenleri bazında doğum yerleri (kent, ilçe, köy) çok farklılık göstermeyen kadınların, babalarının doğum yerleri ve sahip oldukları meslekler / işler açısından küçük de olsa anlamlı bir farklılık göstermesinin, özellikle profesyonel meslek sahibi kadınların, mesleki formasyona yönelmelerinde olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir. Tümü üniversite mezunu olan profesyonel meslek sahibi kadınların tersine (%100), memur kadınların çoğunluğu lise mezunudur (%70). Fakat her iki gruptaki kadınlar da memur, esnaf, zanaatkar olan babaların çocuklarıdır. Tamamına yakınının annesi ev kadını olup (%80 - %94), kendileri için ideal bir anne kompozisyonu çizmektedir. Kendilerini ideal bir anne olarak kabul etmeme oranı memur kadınlarda daha yüksek olmasına, buna karşın öğrenim ve uzmanlaşma sürecinde yeniden sosyalleşen profesyonel meslek sahibi kadınların durumu daha rasyonel değerlendirmelerine rağmen, her iki meslek grubu kadın için çocuk ve annelik çok önemli olup, tutumlarıyla da bunu desteklemektedirler. Buna paralel olarak, her iki grupta da çocuk bakımı ve çocuğa ilişkin işlerin hemen hemen tüm sorumluluğu kadınların üzerindedir. Eşler sadece, çocuklarla birlikte olma ve onları gezdirme gibi işlerde kadınlarla sorumluluğu paylaşmaktadırlar.

Her iki gruptaki çalışan kadınlara iş / mesleklerinde mi, yoksa anne - eş - ev kadınlığında mı daha başarılı olmanın, onları mutlu edip bundan tatmin olacakları sorulduğunda, çalışan kadınların tümünün yaklaşık %60' ı, 'her ikisinde de' yanıtını

¹⁷ R. Merton, 'The Role - Set: Problems In Sociological Theory', Sociological Theory, A Book of Readings, Edit by: L. A. Coser, B. Rosenberg, The Mac Millan Comp., London - 1969, s: 495

¹⁸ Veriler 1994 - 1995 öğretim yılında doktora tezi olarak hazırlanan "Çalışan Evli Kadınlar İçin Normatif Öncelik Sorunu (İzmir Örneği)" adlı çalışmadan alınmıştır.

vermişlerdir. Bu yanıtı veren kadınlar, her iki alandan yalnızca birisinde başarılı olmanın kendilerini mutsuz edeceğini belirtmişlerdir. Kendilerini 'mükemmeliyetçi' şeklinde değerlendiren kadınlar aslında her iki rol alanının görev ve yükümlülüklerinden kendilerini sorumlu saymaları nedeniyle, bu tür bir yanıt olağan kabul etmektedirler.

Çalışan kadınların geleneksel olarak onlara atfedilen rollerine bakış açısı ve değerlendirmelerinde sahip oldukları öğrenim düzeyi ile iş / meslekteki farklılıklara paralel ayrımlar ortaya çıkmakla beraber, çalışan kadınların çalışma rollerini diğer rolleriyle birleştirdikleri, geleneksel rollerinden vazgeçmeyip bir rol genişlemesi oluşturdukları gözlenmiştir.

Oluşturulan rol genişlemesi içinde yer alan rollerin temelde birbirinden çok farklı beklentiler ve değerler dizgesine sahip alanlara ait olması, rollerin kendilerini yerine getirecek olan bireyden birbiriyle zıtlaşan bir takım isteklerde bulunmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda kadınların sahip oldukları işlerin / mesleklerin niteliklerine bakıldığında, memur grubunda çalışan kadınların her hangi bir mesleğin formasyonunu almadığı, belirli saatler (tam gün) arasında ve belirli bir ücret karşılığında, 'masa başı iş' şeklinde de tanımlanan işlerle uğraştıkları görülmektedir. Kariyer yapma ya da yükselme olanaklarının hemen hemen hiç olmadığı veya çok düşük olduğu bu tip işler, mesai saatleri içinde yapılan ve kadından ekstra bir zaman talep etmeyen bir niteliğe sahiptirler. Formasyonunu aldıkları mesleği yapan profesyonel meslek sahibi kadınlar ise yine belirli saatler arasında ve belirli bir ücret karşılığında çalışmakla beraber, yerine getirdikleri mesleklerin tanımı gereği kariyer yapmaya açık ve kadından ekstra bir zaman talep eden işlerle uğraşmaktadırlar. Çoğunun sahip olduğu mesleğin toplumda 'erkek mesleği' olarak kabul gören mühendislik, doktorluk gibi alanlarda bulunması ise işlerini daha da zorlaştırmakta ve kendilerini meseleklerinde kabul ettirebilmek için erkek meslektaşlarıyla rekabete girmeye zorlamaktadır. Memur grubundakilerin aksine evde çalışma gibi bir durumla karşı karşıya kalmaları ise, onların her iki rol alanı arasındaki zaman ve enerjiyi paylaştırmada daha çok zorlanmalarına neden olmaktadır.

Kadının çalışma yaşamına girmesiyle birlikte üstlendiği çalışma rolü ve ona bağlantılandırılmış rol setlerini işgal edenlerin kadından beklentileri, rasyonel bir tarzda biçimlenmiş, belirli saatler ve çalışma programını ve buna ilişkin düzenlenmiş ve kabul gören normatif bir değerler dizgesi çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde kadının aileye ilişkin rollerinin de rol setlerini oluşturanlar, buna ilişkin bir normatif değerler dizgesi çerçevesinde kadından bir takım beklentilere sahiptirler. Ancak kadının her iki rol alanında oynaması gerekli rolleri birleştirip bir rol genişlemesine gitmek istemesi, temelde birbirinden çok farklı değerler dizgesine ve beklentilere sahip bu rol alanlarına ilişkin kadının normatif öncelik sorunu yaşamasına neden olmaktadır.

Çalışan kadınların yaşadığı normatif öncelik sorununun ortaya çıkma nedenleri incelendiğinde ise meslek grubu temelinde profesyonel meslek sahibi kadınlar ile memur kadınlar arasında anlamlı bir farklılık gözlenmiştir. Profesyonel meslek sahibi kadınların daha belirgin bir şekilde çalışmaya istekli olmaları ve çalışmayı bırakmama yönünde daha kesin bir tutum geliştirmeleri yanında, çalışmanın öncelikli nedeni konusunda da

memur kadınlardan farklı görüş bildirdikleri saptanmıştır. Memur kadınlar için çalışmanın öncelikli nedeni gelir elde etmek olurken, profesyonel meslek sahiplerinde bu ikinci sırada yer almakta; ilk neden mesleki doyum şeklinde ifade edilmektedir (%60). Memur kadınların, meslek sahibi kadınların tersine özellikle kent yaşamı içinde aile bütçesine bir katkıda bulunma zorunluluğu ile çalışmaya başlamaları, onların bu rolü içselleştirmesini güçleştiren bir etkiye sahip olmaktadır (%33). Profesyonel meslek sahiplerinin ise yüksek öğrenim görme isteği ile birlikte ortaya çıkan mesleği icra etme tercihi, onların bu rolü öğrenimleri boyunca yavaş da olsa içselleştirmelerine yardımcı olmaktadır. Bu paralelde ortaya çıkan görünüm ise çalışan kadınların yerine getirdikleri temelde iki alana (aile - iş) ait rollerden birine, diğerine göre kendilerini daha yakın hissetmeleridir. Başka bir deyişle, profesyonel meslek sahibi kadınlar, üzerlerinden atamadıkları geleneksel rollerini yerine getirirken, meslek rollerini ikinci plana atmamak için bir çaba harcama noktasında, öncelik sorunu yaşar görünürken, memur kadınlar daha yoğun olarak içselleştirdikleri geleneksel rollerini, çalışırken ihmal etmeme noktasında bir öncelik sorunu yaşamaktadırlar. Bu bağlamda her iki grubun işe / mesleğe verdikleri önemin farklılık taşıması ve profesyonel meslek sahibi kadınlar için mesleki hedef ile planların daima gündemde olması (başarılısın ya da başarılmasın), onların yaşadığı öncelik sorununun yoğunluğunu arttırmaktadır.

SONUÇ

Görüldüğü üzere aile yaşamına ilişkin rollerin, kadınlar için daima olmasa da çoğu zaman 'vazgeçilmez' şeklinde görülmesi, kent kökenli ve uzman bir meslek sahibi kadınlar için daha yoğun olarak öncelik sorununa sebep olmakla birlikte, çalışan kadınların tümü için geçerli bir normatif öncelik sorununa süreklilik kazandırmaktadır. Çalışan kadının kendi toplumsal rollerinin sayısını toplumsal karmaşıklıkmaya paralel olarak arttırmasına rağmen, kendi statüsü çerçevesinde yer alanlar ile genelde kültürel temelli değerlerin, onun için aile ve evlilik rollerini vazgeçilmez kılması, çalışma yaşamına girse bile toplumsal rollerinin önceliği konusunda kesin bir sıralama yapmasını güçleştirmektedir. Bu görünüm altında son olarak, ailenin ve geleneksel rollerin önemini hala korumasının, kadının çalışma yaşamına girişine engel olmasa bile çalışma yaşamını sürdürmedeki güçlüklerin ve (normatif) öncelik sorunu yaşama olasılığını arttıracakları ifade edilebilir. Ancak burada belirtilmesi gerekli en önemli nokta, çalışan kadının yaşadığı normatif öncelik sorununun, asla bireysel bir düzlemde değerlendirilmemesidir. Bireylerin oynadıkları rollerin sosyal kalıplar şeklinde tanımlanan statülere ilişkin olması nedeniyle, yaşanan normatif öncelik sorunu ve rol çatışmasının sosyal sonuçlarının da bulunması adı geçen olgunun toplumsal düzlemde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu değerlendirmenin hem aile hem de toplum temelinde düzenlemelerin oluşmasına ve özellikle de toplum bazında çalışan kadına ilişkin bakış açısıyla, değişen değer ve tutumlarla eşzamanlı olarak kurumsal ve örgütsel düzeyde (çalışan kadına dair) sosyal politikaların üretilmesine yardımcı olma olasılığı ise, konuyla ilgilenenler için her zaman bir umut kaynağı olacaktır.

Tablo 1: Meslek Grubuna Göre Babaların Doğum Yeri

Meslek Grubu	Kent	İlçe	Köy	Bilmiyor	TOPLAM
Ücretli Profesyoneller	20 - 40.00	27 - 54.00	2 - 4.00	1 - 2.00	50 - 100.00
Memurlar	26 - 52.00	20 - 40.00	2 - 4.00	2 - 4.00	50 - 100.00
TOPLAM	46 - 46.00	47 - 47.00	4 - 4.00	3 - 3.00	100 - 100.00

Tablo 2: Meslek Grubuna Göre Öğrenim Durumu

Meslek Grubu	Lise	Meslek / Teknik okul	Üniversite	TOPLAM
Ücretli Profesyoneller	0	0	50 - 100.00	50 - 100.00
Memurlar	35 - 70.00	10 - 20.00	5 - 10.00	50 - 100.00
TOPLAM	35 - 35.00	10 - 10.00	55 - 55.00	100 - 100.00

Tablo 3: Meslek Grubuna Göre Babaların Mesleki Durumu

Meslek Grubu	Mesleki Durumu						TOPLAM
	Çiftçi	Esnaf / Zanaatkar	Memur	İşçi	Profesyonel Meslek	Diğer	
Ücretli Profesyoneller	3 6.00	11 22.00	23 46.00	4 8.00	9 18.00	0	50 100.00
Memurlar	5 10.00	17 34.00	17 34.00	10 20.00	0	1 2.00	50 100.00
TOPLAM	8 8.00	28 28.00	40 40.00	14 14.00	9 9.00	1 1.00	100 100.00

Tablo 4: Meslek Grubuna Göre Eş İle Olan İşbölümü

Meslek Grubu	Evet, işbölümü var	Hayır, işbölümü yok	TOPLAM
Ücretli Profesyoneller	31 - 62.00	19 - 38.00	50 - 100.00
Memurlar	29 - 58.00	21 - 42.00	50 - 100.00
TOPLAM	60 - 60.00	40 - 40.00	100 - 100.00

Evli Kadın, Çalışma Yaşamı ve Normatif Öncelik Sorunu

Tablo 5: Meslek Grubuna Göre Çalışma Nedeni

Meslek Grubu	Ev bütçesine katkı	Mesleki doyum	Herikisi	TOPLAM
Ücretli Profesyoneller	0	33 - 66.00	17 - 34.00	50 - 100.00
Memurlar	44 - 88.00	0	6 - 12.00	50 - 100.00
TOPLAM	44 - 88.00	33 - 33.00	23 - 23.00	100 - 100.00

Tablo 6: Meslek Grubuna Göre Çalışma Saatleri Dağılımı

Meslek Grubu	8. 30 - 17. 30	9. 30 - 16. 30	8. 00 - 16. 30	TOPLAM
Ücretli Profesyoneller	20 - 40.00	4 - 8.00	26 - 52.00	50 - 100.00
Memurlar	45 - 90.00	0	5 - 10.00	50 - 100.00
TOPLAM	65 - 65.00	4 - 4.00	31 - 31.00	100 - 100.00

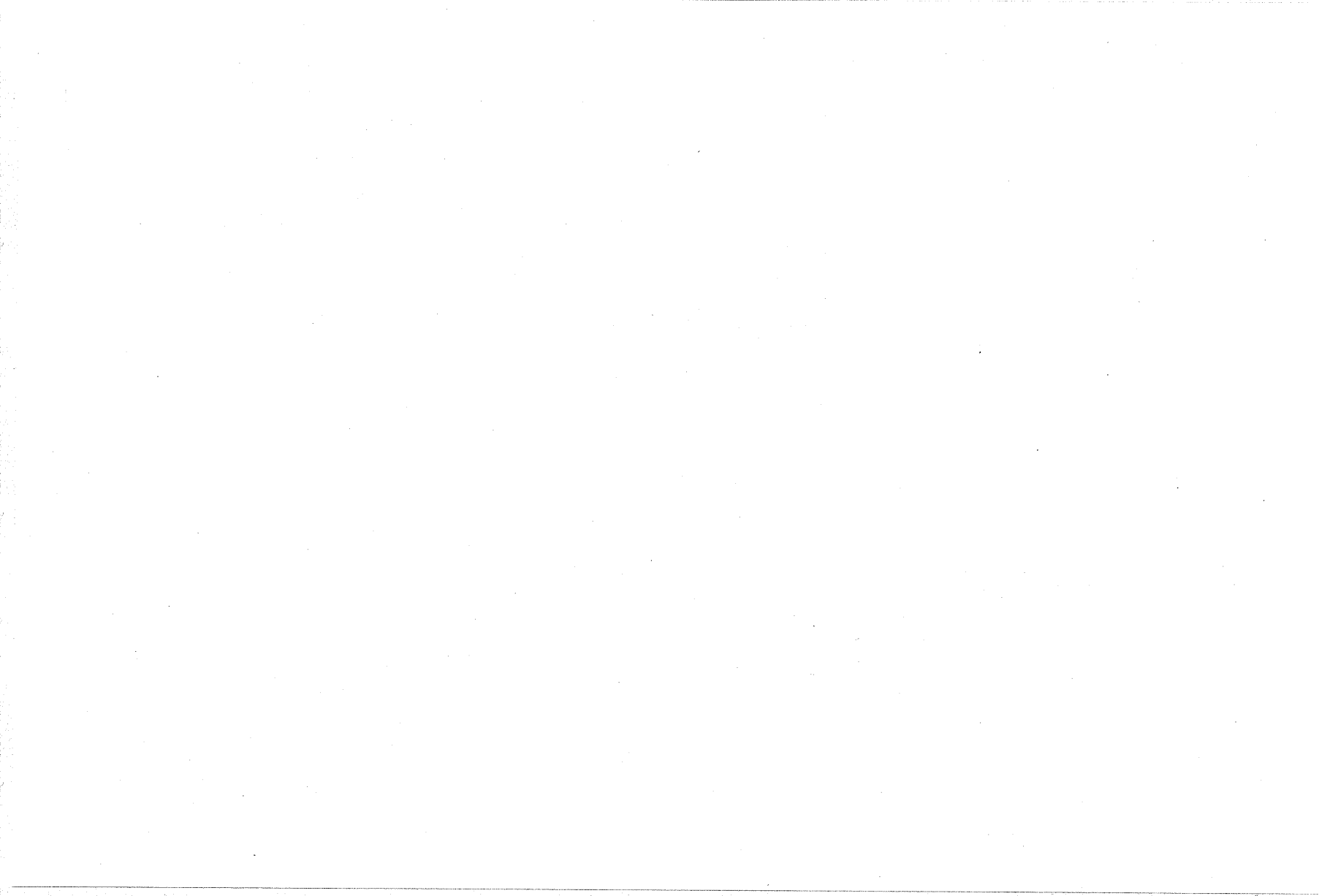
Tablo 7: Meslek Grubuna Göre İşten İzin Alma Durumu

Meslek Grubu	Evet, istediğim zaman	Evet, ama çok acil durumlarda	Hayır	TOPLAM
Ücretli Profesyoneller	21 - 42.00	27 - 54.00	2 - 4.00	50 - 100.00
Memurlar	23 - 46.00	22 - 44.00	5 - 10.00	50 - 100.00
TOPLAM	44 - 44.00	49 - 49.00	7 - 7.00	100 - 100.00

Tablo 8: Meslek Grubuna Göre Evde Çalışmanın Sorun Oluşturma Durumu

Meslek Grubu	Evet, çoğunlukla	Hayır	Bazen	TOPLAM
Ücretli Profesyoneller	30 - 68.18	14 - 31.82	0	44 - 100.00
Memurlar	1 - 20.00	3 - 60.00	1 - 20.00	5 - 100.00
TOPLAM	31 - 68.27	17 - 34.69	1 - 2.04	49 - 100.00

Aylin Ok Nazlı

BİR ÇÖZÜMLEME ARACI OLARAK SOSYOLOJİK KURAMLAR ÖĞRETİMİ ÜZERİNE ÖNERİ VE DEĞERLENDİRMELER

Sosyolojik bilginin en önemli özelliklerinden biri sağduyu kaynaklı bilgiden farklı olmasıdır. Sosyolojik bilginin en önemli işlevi, sağduyu sayesinde elde ettiğimiz ve sosyal olguları 'alışılmış' ve 'bildik' gösteren bilgiyi aşarak olay ve olguların gizli veya açık seçik görünmeyen yönlerini göstermesidir. Sosyoloji derslerinin en önemli amaçlarından biri, bu bağlamda, öğrencinin kendisini ve çevresindeki sosyal dünyayı anlamada sağduyu bilgisine değil "sosyolojik imgelem"ine dayanmasını sağlayacak entellektüel bir kapasite oluşturmasında klavuzluk yapmaktır. "Sosyolojik imgelem," bireyin kendi deneyimlerini anlayabilmesini ve bu anlamının kendisini toplumsal yapılanmalar içinde konumlayarak gerçekleşmesini sağlar (Mills, 1959). Sosyolojik imgelem sayesinde öğrenci bireysel davranışları belirli gruplarla ve sosyal yapılar ile ilişki halinde görmeyi öğrenir; kendi deneyimlerinin toplumsal gerçeklikle ilgisini kurgular; sağduyusunun kendisine anlattığı mesajları sorgular ve bireysel/toplumsal davranışları sosyolojik olarak çözümlmeye başlar.

Sosyolojik bilginin eleştirel düşünceye (critical thinking) katkıda bulunması gerektiği düşünülürse, derste aktarılan bilginin de öğrencinin sağduyu bilgisini dönüştürerek sistematik düşünme yeteneğini geliştirmesi doğrultusunda kullanılması açıktır. Eleştirel düşünme pratikleri, öğrencinin sosyal dünyada görünen ile yetinmeyerek ancak ve ancak bilimsel bilgi ile ulaşılabilecek gizli gerçekliğe bakabilmelerini sağlar.

Buna göre, sosyolojik kuramların öğretilmesinde özellikle gazete ve dergi makalelerinin kullanımı tekniğini öneren aşağıdaki makalenin temelindeki öncül, sosyolojik imgelemin ışığında bilginin deneyim sonucu elde edilmesidir. En genel anlamı ile bilgi, deneyim aracılığı ile kazanılmış anlama biçimidir. Bu bağlamda, bir öğrencinin sosyolojik kuramı bir bilimsel kategoriye dönüştürebilmesi için söz konusu kuramın öğrenci tarafından analitik bir araç olarak tanımlanabilmesine yarayacak pratik ustalıkları geliştirmesi gereklidir. Dewey'in vurguladığı gibi, "eğitim, sürekli olarak deneyimin yeniden kurgulanması olarak algılanmalıdır" (1897: 12). Dewey'e göre "ilkelerin tümü soyuttur. ilkeler ancak ve ancak kendi uygulamalarından kaynaklanan sonuçlarında somut hale gelirler (1938: 20).

Hiç kimse bir öğrencinin matematik dersi almasını ve hiçbir problem çözmemesini bekleyemez. Matematik bir araçtır; ayrıca matematik sayesinde belirli kolaylıklar elde etmek matematiği bir araç olarak görebilmeye bağlıdır. Matematiğin bir araç olması bu disiplinin mantıksal yönlerinin veya başka boyutlarının olmadığını

göstermez. Ne var ki, hangi boyutundan bahsederek bahsedelim “matematiksel kuram ancak ve ancak uygulama ile öğrenilir: matematiğin gerçek bilgisi bu bilgiyi kullanabilme becerisine bağlıdır. Gerçek bir kuramsal bilgi ancak ve ancak içselleştirildikten sonra ve deneyimi yorumlama amacıyla kullanılabilir” (Polanyi, 1966: 17). Torbert’in de vurguladığı gibi, “düşüncenin tek başına kişinin kendisiyle ilgili ve dünya ile ilgili keskin imajlar yaratabilmesi mümkün değildir” (1972: 70). Parsons’un Sistem Kuramı terminolojisini kullanacak olursak, sistemin kendi amaçlarına etkili bir biçimde yaklaşp yaklaşmadığını sisteme anlatacak bilginin olması şarttır.

Buna göre, sosyolojik kuramları öğretme ve öğrencinin kendi çevresini sosyolojik olarak anlama yeteneği kazanabilmesi sorunu konusunda yukarıdaki değerlendirmeleri göz önünde tutacak olursak, sosyolojik kuramların öğretilmesi sürecinde kuram–deneyim bağıntısını kurmaya yarayacak, öğrencinin bir öz-bilinç formu olarak bir tür sosyolojik inceleme geliştirmesini sağlayacak bazı tekniklerin geliştirilmesi mümkündür/gereklidir. Söz konusu teknikler, bir taraftan, öğrencilerin belirli kuramsal öğeleri içselleştirmelerini ve öğrenmelerini kolaylaştıracak, diğer taraftan da öğrencilerin kuram-pratik arasındaki bağı kurabilmelerine yardımcı olacak; ve bir veri kaynağı olarak belgelerin analitik okumasının ilkelerini gösterecektir. Ayrıca, söz konusu teknikler, bir kuramda yer alan kavramların öğrencinin anlam dünyasında bir anlamsızlıklar yığını ve rastgele bir araya gelmiş kelimeler bütünü (Dewey, 1897) haline gelmemesi için tıpkı ‘ödev yapmak’ gibi ‘kuram yapmak’ için gerekli bir tür araç olma işlevi görecektir.

Bu tür bir düşünceyi uygulamada kullanılabilecek bir yöntem, öğrencilere gerçek problemler olarak algılanacak belirli durumlar sunmaktır; çünkü, Kuhn’un da belirttiği gibi, problem çözmek, doğa hakkında önemli sonuçları öğrenmedir (1970). Weast’in uyguladığı bir çalışmada geleneksel öğretim teknikleri ile eleştirel öğretim teknikleri karşılaştırılmış ve öğrencilerden belirli makaleleri değerlendirmeleri istenmiştir. Çeşitli sosyal problemler hakkında yazılmış olan makaleleri okuyarak değerlendiren öğrencilerden eleştirel öğretim tekniklerini kullananların diğer gruba göre daha başarılı olduğu saptanmıştır (Weast, 1996).

Buna göre, aşağıdaki makale öğrencilerin sosyolojik kuramları öğrenmeleri sürecinde kullanılabilecek bazı teknikleri kapsamaktadır. Bu yaklaşımı açıklamada, özellikle iki önemli teknik üzerinde durulacaktır. Birinci bölümde, analitik bir araç olarak kuram ve bir bütün olarak kuram anlayışları yer alacaktır. İkinci bölümde ise, özellikle öğrencilerin kuramları uygulayabilmelerini sağlayacak Uygulama Projeleri önerilecektir.

1. Analitik Bir Araç Olarak Kuram

Bu makalede analitik kavramların tanımı Weberci anlamda kullanılmaktadır: analitik kavramlar, “gerçekliğin hiçbir yerinde ampirik olarak bulunmayan, fakat yöntembilimsel araçlar veya analiz aracı olarak kullanılan” zihinsel kurgulamalardır

(1963: s.396). Analitik kavramlar, içsel tutarlılıkları kendilerini yaratanların zihninde var olan “sentelik” kurgulamalardır; oysa “somut” kavramlar, gerçek dünyada bütünlüğü olan olguları temsil eder. Zaman, enerji, dalga, ve elektrik “analitik” kurgulamalardır. Bunların hepsi düşünceler olarak varolan sembollerdir veya belirli kelimelerdir; oysa somut kavramlar, gözlemcinin bilip bilmemesinden bağımsız olarak ayırıldilebilen veya karşılaşılabilen gerçek dünyada belirli bir ögeye işaret eden kavramlardır. Analitik kelimeler, kelimenin anlamını veya tanımını anlamayı gerektirir; özellikle de kelimelerle olaylar arasında bir ilişki varsa (Simmel, 1959).

Kavramların analitik olduğunu öğrencilere göstermenin bir yolu, ‘kalıp değişkenleri’ veya ‘stigma’ gibi herhangi bir sosyolojik kavramın, sosyal dünyada farklı ilişkilerin olup olmadığını algılayabilmek için gerçekliğe bakmak için kullanılan “kuramsal bir araç” olduğunu göstermektir. Goffman’a göre (1963), örneğin, “stigma” kavramının fiziksel özellikleri yoktur. Bir durumda stigma olarak görülen, diğer bir durumda göz ardı edilebilir veya başka bir kavram olarak algılanabilir. Parsons’a göre, “Sosyal Sistem” bir maddenin veya kuramsal bir araçtan başka bir şey değildir; ve somut bağlantıların gerçek dünyasında bir karşılığı yoktur (Ackerman ve Parsons, 1966). Sosyal Sistem – Kültürel Sistem – Kişilik Sistemleri ayrımı sadece gözlemleyicinin zihninde yapılmıştır; gerçek dünyada böyle bir ayırım yoktur; yani söz konusu Sosyal Sistemi kimse bulamaz.

II. Bir Bütün Olarak Kuram

Comte’un bir “bütün” bağlamında düşünmenin önemi üzerindeki düşüncesi, bir çözümleme aracı olarak kullanmak üzere kuramları öğretmenin en önemli boyutunu oluşturur. Bir kuramı öğrenebilmesi için, öğrencinin her şeyden önce kuramı oluşturan kavramlar arasındaki ilişkiyi ve bir bütün olarak kuramı algılayabilmesi gerekir. Genellikle, bir kuramda yer alan bir veya birkaç kavram sadece o kuramın bütünüdür sınırlı bir boyutunu temsil eder; sadece bir veya birkaç kavramın öğretilmesi bu kavramların bütün kuramsal sistemden yalıtılmasına ve öğrencinin kuram hakkında çarpıtılmış bir izlenim edinmesine yol açar. Örneğin, Parsons’un Genel Eylem Kuramı’nda çeşitli Eylem Sistemleri düşüncesi ile birlikte anlatılmadığı zaman Kalıp Değişkenleri kavramı tutarsız ve eksik kalacaktır. Oysa bir kuramı oluşturan parçalar bir bütün olarak anlatıldığı zaman bu parçaların veya kavramların birbiriyle ilişkisi ve bir bütünü nasıl oluşturdukları da açığa çıkar.

Bundan başka, kuramların kişisel deneyimlerden, diğer kuramcılarının yazdıklarının yeniden yorumlanmasından, bir tür mantıksal pratikten, bir romandan, bir filmden kaynaklandığı göz önünde tutulursa; bütünsel ve soyut bir şema sunan kuramların aslında parçalar halinde gözlemlediğimiz dünyayı sistemli olarak çözümlememize yarayan bir araç olarak öğrenciyi tanıtmaları büyük önem kazanır. Bu durumda bilgiyi ve öğrenmeyi kendi içinde bir değer olarak ele alma girişimlerini bir kenara bırakmasak da, en azından sorgulam eğiliminde olmak; kuramların sadece ve sadece entellektüel merakımızı doyuma ulaştırmaya yarayan bilgi yığınları olmak yerine, dünyayı ve

kendimizi anlamamızda, bu anlayışımızı sistematik olarak belirli kavramlarla ifade ettiğimizde bir araç olduğu anlayışını beraberinde getirecektir.

III. Uygulamalı Projeler

Kuramsal bilginin öğretilmesinde öğrencilere belirli projeler vererek öğrencilerin kuramlardan bir veya birkaçını kullanarak sosyolojik bir problemi veya bir durumu çözümlene deneyimi kazanmaları istenebilir. Bu tür projelerde öğrencilerin kolaylıkla bağlantı kurabilecekleri çok sayıda farklı kaynak kullanılabilir; söz konusu kaynakları kullanarak öğrenciler kendilerine sunulan bilgiyi yorumlamak ve organize edebilirler. Bu tür projelerde öğrencilerin kuramı 'kullanabilmeleri' ve bir kuramı bu şekilde kullanımlarını çeşitli açıklamalarla veya kavramsal bağlantılarla gösterebilmeleri beklenmektedir. Belirli toplumsal aktörler ile bu aktörlerin söylemlerini, bu söylemlerde kullanılan kavramları ayırt etmek; kendi söylemlerinin ne zaman sosyolojik ne zaman 'sağduyu' bilgisi haline dönüştüğünü ayırt edebilmek, ancak ve ancak öğrencinin 'pratiği çözümlenmede bir araç olarak kuram' anlayışını kavramasıyla mümkündür. Aynı problemi çözümlen ve farklı kuramsal bakış açılarından aynı olguyu ele alabilen öğrenciler böylelikle sosyal dünyanın 'düşündükleri gibi' olmadığını, bazı kuramların tamamen işlevsiz olduğunu, bazılarının da sosyal gerçekliği açıklamada tamamen işlevsiz olduğunu ayırt edebilme yeteneğine sahip olabilirler. Aşağıdaki teknikler bu tür ayırt etme yeteneğini kolaylaştıracak eğitsel araçlar olarak görülmelidir.

A. Romanlar ve Kısa Hikayeler

Romanların ve kısa hikayelerin sosyolojik kuramlarla bağlantısı kurularak sınıfta öğretilen kuramlarda yer alan kavramların roman/hikayelerde nasıl kullanıldığı gösterilebilir; öğrencilerden belirli kavramları bu açıdan çözümlenmeleri istenebilir. Ayrıca, aynı amaçla karikatürler, şiirler, vb. gibi farklı yazım türleri de kullanılabilir.

Bu tür projeleri hazırlamadan önce öğrencilere yapılacak yazılı açıklamalarda kuramların belirli sosyal olayları anlamada analitik bir araç olarak kullanılması gerektiği belirtilmeli; özellikle kuram-pratik bağlantısını açıklamada verilerden alınmış bir örneğin bir kavram için örnek oluşturduğuna değinmenin yeterli olmadığı vurgulanmalıdır. Bir kavramın tanımını oluşturan parçalar ile eldeki bilgi arasındaki ilişkiyi gösterecek şekilde kuramların kavramsal öğelerinin öğrenci tarafından kullanılması sağlanmalıdır.

Bundan başka, bu tür bir projenin öğrenciler tarafından kullanılmasını kolaylaştıracak bir diğer yol ise, öğrencilere özellikle yaptıkları çözümlenmeleri organize etmede yardımcı olmaktır. Aşağıda yer alan aşamalar, yukarıda tanımlanan projenin yazımına katkıda bulunabilir:

- (1) Belirli bir roman, öykü, gazete makalesi seçiniz.
- (2) (a) verili problem/durum hakkında ortaya atılacak sorunu belirleyiniz;
- (b) belirli bir kuram ışığında ulaşılabilecek olası sonucu belirleyiniz;

Bir Çözümleme Aracı Olarak Sosyolojik Kuramlar Öğretimi Üzerine Öneri ve Değerlendirmeler

(c) verili problem/durumda yer alan bilgi ile kuram arasında bir ilişki kuracak 'savlar' öne sürünüz;

(d) ayrı ayrı kuramlar/hipotezler ışığında ulaşılan sonucu belirtiniz.

(3) Her kuramın/kuramcının bakış açısından elde edilen sonuçları kuramların bir analitik araç olma özelliklerine göre değerlendiriniz.

Bu tür uygulamalarda öğrencilere yapılacak açıklamalar özellikle eldeki verileri organize etmede, yorumlamada ve bir sorunun nedenlerini ve doğasını belirleme amacıyla hipotezler öne sürmede sosyolojik kuramların kullanılabilirliğini vurgulamalıdır. Ayrıca, uygulamalı projelerin amacı kuram-pratik ilişkisini kurmayı öğrenmek olduğu için, öğrencilere ellerindeki somut bilgilerin veya verilerin 'doğru'ymuş gibi davranmaları da söylenmelidir. Uygulamalı projelerde (öğrencinin kuramları kullanmayı öğrenmede sunduğu) bilginin geçerliliği/geçersizliği değil fakat öğrencinin temel sosyolojik kavramları anlamlı olarak kullanma girişimleri temel başarı kriteri olarak kullanılmalıdır.

B. Dergi ve Gazete Metinleri

C.W. Mills, sosyolojik çözümleme yapmada haber metinlerinin kullanılmasının öğrencilerin gelişiminde önemli bir rol oynayacağını belirterek; sosyoloji öğretiminin aynı zamanda öğrencinin çevresinde olup biteni anlamlı bir biçimde anlamasını sağlayacak yetenekler kazanmasına; sosyal olayları hem bireyler ile ilişki halinde hem de daha büyük sosyal yapı ve süreçler bağlamında değerlendirmesine yol açacak gözlükler takmasına yarayacağını vurgulamıştır (Mills, 1960).

Kitle iletişim araçlarından yayılan haber ve diğer metinlerde yer alan olaylar Uygulamalı Projeleri hazırlamada başka bir kaynağı oluştururlar. Öğrenci ilgisini çeken makale veya metinleri dönem boyunca seçerek bir veri tabanı oluşturur.

Haber metinlerini bu şekilde kullanmanın bir avantajı, öğrencinin kendi ilgi alanına giren bir konu ile derste yer alan kuram ve kavramlar arasında bağlantı kurmasını sağlamasıdır. Bununla beraber, bu tür uygulamalarda ortaya çıkabilecek dezavantajlardan biri, öğrencilerin kısa haber metinlerine rağbet etme olasılıkları; veya derste öğretilen kuramla çok az ilgisini kurabilecekleri haber metinlerini seçmeleridir. Örneğin, Goffman'ın 'stigma' kavramını açıklamaya çalışan bir öğrenci borsanın yükselmesi ile ilgili bir haber metni seçmişse çeşitli sorunlarla karşılaşması kaçınılmazdır; çözümleme yapması son derece güçleşecektir. Bir diğer sorun ise bazı öğrencilerin çok fazla veri/metin toplaması ve çözümleme yapma zamanı yaklaştıkça giderek umutsuzluğa kapılarak topladıkları 'haber denizinde' kaybolmalarındır. Bu ve buna benzer pek çok sorunun çözümü, öğrencilere açık seçik yazılmış bir klavuz hazırlamak ve ödevin içinde yer alacağı parametreleri (hangi tür haber metinlerinin kullanılabilirliği, hangi gazete ve dergilerden faydalanılabileceği, kullanılacak metin sayısı) belirlemekle mümkün olabilecektir.

Haber metinlerinin Uygulamalı Projelerde kullanımında roman/kısa öykülerin kullanımına ilişkin yukarıda belirlenen çözümleme yazılımı kullanılabilir. Buna ek olarak, özellikle Sosyolojiye Giriş derslerinde uygulanması mümkün olabilecek aşağıdaki klavuzun işlevsel olduğu görülmüştür. Bu uygulamada da öğrencilerden haber metinlerinden oluşan bir dosya hazırlamaları istenir. Bu dosyalarda öğrenci bir haber metni ile başka verileri bir arada kullanabilir; veya makalelerde yer alan iki veya daha çok olay arasındaki ilişkinin çözümlenmesi vurgulanır.

-- *Haber Metinleri Analiz Klavuzu* * --

(1) Etkileşim kim/kimler arasında olmaktadır? Farklı toplumsal aktörler haber metninde yer alan "olayın tanımını" nasıl yapmaktadırlar? Aktörlerin davranışlarındaki "görünen" nedensel etmenler nelerdir?

(2) Haber metninde yer alan toplumsal kurumlar nelerdir? Söz konusu toplumsal kurumları temsil eden değerler nelerdir?

(3) (Kullanılan haber metnine göre) bu etkileşime neden olan olası etmenler nelerdir? (Bu etmenler yakından ilgili, orta derecede ilgili ve uzaktan ilgili etmenler şeklinde üçe ayrılabilir.)

(4) Haber metninde yer alan sosyal etkileşimi çözümlemek için sosyolojik kavramlar kullanınız.

[Bu aşama öğrenci için haber metninde geçen olayın içeriğini ve yapısını sosyolojik olarak anlamak için bir anahtar oluşturur. Bu anahtarın daha kolay kullanılabilmesi için dönem başında öğrencilere yaklaşık elli sosyolojik kavramın yer aldığı bir liste dağıtılır. Dönem boyunca öğrencilerin listede yer alan kavramları öğrenmeleri istenir.]

(5) Haber metninde yer alan etkileşimle ilgili olan sosyal yapısal boyutlar ve temel kültürel kalıplar nelerdir?

(6) Metinde geniş kapsamlı konular veya toplumsal güçler temsil edilmekte midir? Temsil edilmişse, söz konusu toplumsal güçleri tanımlayınız ve bu toplumsal güçlerin belirli bir örnek olay ile ilgisini belirtiniz.

[Bu soru özellikle 3. soruda yer alan sosyal etkileşimin boyutları ile ilgili çözümlemelerden sonra yapılacaktır. Ders boyunca temel toplumsal yapı öğeleri ele alınarak bu öğelerin klasik ve çağdaş sosyolojik sorunlarla ilgisi kurulabilir. Bir öğrencinin kelime hazinesine sosyolojik kavramların girmesi anlamına gelen temel sosyolojik kavramlarda yetkin olma olgusu, farklı soyutlama seviyelerindeki kavramları kullanabilme yeterliliğini gösterir.]

* Bu tür bir klavuzun kapsamı dersin içeriğine, amacına ve derste kullanılan yaklaşıma göre her öğretim üyesi tarafından daraltılabilir veya dönüştürülebilir. Yukarıdaki klavuz çeşitli makalelerden yararlanılarak derlenmiştir. Özellikle bkz. (Tobin, 1971: 140-142).

Bir Çözümleme Aracı Olarak Sosyolojik Kuramlar Öğretimi Üzerine Öneri ve Değerlendirmeler

(7) Bu etkileşimin olası sonuçları veya etkileri neler olabilir?

[Bu aşamadan sonra gelen aşamalar öğrencilerin temel sosyolojik kavramları kullanmayı ve araştırma yöntemleri hakkında bilgilenmelerinden sonra uygulanabilir.]

(8) *Verstehen* yöntemini kullanarak, haber metninde yer alan davranışı açıklamak için varolan bir kuramı kullanınız veya kendi kuramınızı yaratınız. Topladığımız verilere ve bir önceki aşamada yer alan çözümlemeleri göz önünde bulundurmaya çalışınız. Gerekli taktirde ekstra kaynaklar kullanınız. Haber metninde yer alan etkileşim hakkında davranışsal, genel ve geniş bir açıklama yapmanıza yarayacak bir kuram kullanmalısınız.

(9) Aşağıdaki (a) ve (b) seçeneğinden birini seçiniz.

(a) Bir önceki aşamada geliştirilen kuramı veya benzer bir kuramsal açıklamayı formüle etmede kullanılabilen bir veri veya bilgi örneği veriniz. Seçtiğiniz veri veya bilgi, sorunun ifade edilmesine nasıl katkıda bulunabilir?

(b) Bu kuramın nasıl test edileceğine ilişkin bir örnek veriniz. 8. aşamada açıkladığımız haber metninde içerilen sorunla ilgili olabilecek bir veya birden çok hipotez öne sürün. Veriler ışığında hipotez doğrulanabilir mi?

Bu aşamada öğrenci hem veriler ile sosyal ilişkiler arasındaki ilişki hem de veriler ve sorunların formüle edilmesi arasındaki ilişki konusunda bilimsel açıklamaların geçici doğasını kavramaya başlar. Belirli bir sorunu açıklamasında başka kaynakların da kullanmasını planlaması istenebilir.

Bununla birlikte, bu tekniğin özellikle Sosyolojiye Giriş derslerinde kullanılması halinde bazı dezavantajları olabilir. Örneğin; bu tür bir teknik zaman alır. Öğrencilerin analizlerinde olabilecek tekrarlamalar, öğretim üyesinin ödevleri yakından takip etmesini gerektirir. Ayrıca bu tür projelerde haber metinleri sosyal etkileşim hakkında bir veri tabanı olarak kullanılsa da, haber metinlerinin analizi öğrencinin tam katılımını sağlamaz. Haber metinlerinde yer alan belirli sorunları aktif bir biçimde izleyen öğrenci sayısı fazla değildir.

Sosyolojik kuramların öğretilmesinde kullanılacak yöntem ve teknikleri kuşkusuz sadece yukarıdaki öneriler dışında yer alabilecek çeşitli teknikleri de kapsar. Kullanılacak teknikler ne olursa olsun, özellikle sosyolojik kuramların öğretilmesinde amaç, yukarıda tanımlandığı gibi, kuramların bireysel deneyimleri anlamada kullanılacak bir araç olabileceğini göstermek; kuramlar kapsamında yer alan kavramlarla kendilerini sosyolojik olarak ifade edebileceklerini göstermek; öğrencinin farklı kuramcılarını temsil ettiği sosyal bilimsel ekolleri ayırdetmesini sağlamak; bütün bu amaçları yerine getirebilecek sözlü/yazılı donanımları edinmesini kolaylaştırmak olmalıdır. Sosyolojik kuramlarla ilgili bir dersi alan öğrenci, dünyayı anlamının farklı boyutları olduğunu; bu boyutların siyah/beyaz çizgilerin dışında başka alanları da kapsadığını; söz konusu boyutlar içinde yer alan entellektüel gelenekler kapsamında üretilen entellektüel ürünlerin de sosyolojik imgelemimizi geliştirmeye katkıda bulunabileceğini farkedebilme yetisine sahip olmalıdır.

Kısaca, öğretim, kompleks bir süreçtir. Öğretim üyesinin hazırladığı dersi öğrencilerin deneyimleri ile ilişki kurarak aktarması, öğrencilerin öğrenme sürecine katılımını teşvik etmesi ve her dersin içeriğini/amacını/tekniklerini açık seçik bir biçimde belirlemesi, söz konusu kompleks sürecin temel parametrelerini keyfi bir biçimde veya el yordamıyla değil fakat sistematik bir dizge halinde tanımlaması ile gerçekleşebilir. Dersin içeriği kendi içinde bir amaç değildir; tersine, öğrencilerin düşüncelerini, akıl yürütmelerini ve sosyal dünya içindeki konumlarını anlamaya yarayacak bir araçtır. Yukarıda kısaca sistematize etmeye çalıştığım haber metinleri, roman/öyküler gibi kültürel ürünlerden kaynaklanan verileri sosyolojik yorumlarla karşılaştırarak, öğrenciler “sosyolojik imgelem” ile tanışabilir; sosyal dünyanın parametrelerini ve aralarındaki dinamik ilişkileri sosyolojik kuramlar aracılığı ile daha iyi algılayabilirler; toplumsal olarak sorumlu bireyler olma yolunda ilerleyebilirler.

KAYNAKÇA

- Ackerman, C. ve T. Parsons (1966) "The Concept of 'Social System' as a Theoretical Device," içinde: G. Drenzo (edit.) *Concepts, Theory and Explanation in the Behavioral Sciences*, New York: Random House.
- Dewey, J. (1938) *Experience and Education*. New York: Collier.
- Dewey, J. (1897) My Pedagogic Creed. Washington D.C.: Progressive Education Association. içinde: D.S. Dorn, "Teaching Sociologists to Teach: A Focus on Content," *Teaching Sociology*, Cilt 3, No.3, Nisan 1976, s.265-277.
- Goffman, E. (1963) *Stigma, Notes on the Management of a Spoiled Identity*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall. Aktaran: R. Collins, E. Goffman on Ritual and Solidarity in Social Life, içinde: *The Polity Reader in Social Theory*, Londra, 1994.
- Kuhn, T. (1970) *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mills, C.W. (1959) *Sociological Imagination*, New York: Oxford University Press.
- Mills, C.W. (1960) *Images of Man: The Classical Tradition in Sociological Thinking*. New York: George Braziller.
- Polanyi, M. (1966) *The Tacit Dimension*. Garden City, New York: Doubleday.
- Simmel, G. (1959) "The Problem of Sociology," içinde: *The Polity Reader in Social Theory*, A.g.e. s.79-96.
- Tobin B.J. "An Attempt at Relevance: News Item Analysis by Introductory Sociology Students," *The American Sociologist*, 1971, Cilt 6, s: 140-142.
- Torbert, W. (1972) *Learning From Experience: Toward Consciousness*. New York: Columbia Univ. Press.
- Weast, Don. (1996) "Alternative Teaching Strategies: The Case for Critical Thinking," *Teaching Sociology*, Cilt 24, 2, s:189-194.
- Weber, M. (1963) "'Objectivity' in Social Sciences and Social Policy," içinde: M. Natanson (ed.) *Philosophy of the Social Sciences: A Reader*. New York: Random House.

Nuran Erol

PARSONS VE EVRİM

Son yirmi otuz yıldır evrimci bakış açısının, Leslie White gibi güçlü yandaşları olsa bile, çalışmalarının, muhtemelen, sosyal bilimlerde kuramsal düşünce üzerinde esaslı bir etki yapmadığını söylemek doğru olacaktır. Bu nedenle, bu bakış açısına önemli katkılarda bulunanlardan biri olan Talcott Parsons'ın, yalnızca çalışmalarının daha sonraki gelişimi içinde gerçekleşse de, evrimci kurama taze nefes aldirmaya çalışması biraz ilginçtir. Parsons'ın evrimci görüşünü, gerçekten büyük ölçüde destek gördüğü için, burada biraz daha ayrıntılı olarak ele alacağım.

Parsons toplumsal evrimin, özünde farklı mekanizmalara dayansalar da, biyolojik evrimin genişlemiş bir hali olduğunu ileri sürer. Biyolojik ve toplumsal evrim arasında ani bir kopuşun bulunduğunu ileri sürmenin bir nedeni yoktur; "insan ile alt-insan arasındaki dönemeç noktası", Parsons'ın adlandırdığı şekliyle, oldukça uzun vadeli bir gelişme süreci içindeki bir evreye işaret eder. Her iki evrim biçimi evrenselle göre ele alınabilir. Evrimci bir evrensel, Parsons'ın terminolojisinde, muhtemelen farklı koşullardaki bir durumdan çok daha fazlasını ortaya çıkartması gereken "daha ileri bir evrim için yeterince önemli" bir gelişme biçimidir.¹ Görme, organik dünyadaki evrimci bir evrensel örneği olarak sunulur. Görme yetisi içinde bulunulan çevreye geniş ölçekte koordine edici tepkileri olanakları kılar ve bu nedenle büyük bir uyarlayıcı değere sahiptir. Görme yalnızca hayvanlar aleminin bir bölümünde ortaya çıkmadı, aynı zamanda yumuşakçalar, böcekler ve omurgalılarda bağımsız olarak oluştu. Bu grupların görme organları tek anatomik oluşum değildir ve tek bir evrimci sürece ait olarak görülemezler, aksine görme tüm üst düzey biyolojik evrimin bir önkoşulu olarak görüldü.

İnsanların toplumsal evrim açısından biyolojik potansiyeli eller ve beyinle ilişkili evrimci evrenselle bağımlıdır. Birbirinden bağımsız olarak hareket edebilen parmaklara ve ters yöndeki bir başparmağa sahip olmak, hareketli eklemlere sahip kollarla bir araya gelerek objelerin sıra dışı çok sayıda manipulasyonuna olanak sağlar. İnsan beyni diğer türlerinkine oranla çok daha fazla gelişmiştir ve alt düzeydeki hayvanlarda bilinmeyen etkinlik ve biliş tarzlarını, herşeyin ötesinde dili yaratma ve kullanma yetilerinden yararlanmayı olanaklı kılar. Bu özellikler insanlara diğer türler üzerinde uyum sağlayıcı üstünlükler sağlar. Parsons uyarlanma kavramının hem biyolojik hem de toplumsal evrim açısından temel önemde olduğunu ileri sürer. Ona

¹ Talcott Parsons, 'Evolutionary Universals in Society', *American Sociological Review*, Vol. 29, 1964, S. 339.

göre, uyarlanma, yalnızca belirli türler ya da toplumsal sistem türünün çevre koşullarına edilgin biçimde uyarlanması anlamında ele alınmamalıdır, aksine hayatta kalmaya yönelik daha etkin etkenleri de içermelidir. Bir "canlı sistemin uyarlanması", çevrenin değiştirilemeyen gereksinimlerini karşılamak için çevreyi kullanıcı aktif bir ilgiyi ya da onu değiştirme yeteneğini² içerebilir. Bu, çoğu kez, çevreden kaynaklanan çok sayıda güçlük ve belirsizliği özellikle harekete geçiren koşulların üstesinden gelme yetisi anlamına gelir. Evrimci bir evrensel, özetle, canlı bir sistemin, bir ölçüde uyarlayıcı yetilerini artıran organik ya da toplumsal bir özelliktir. Biyolojik ve toplumsal evrimci evrenseller arasında yalnızca tek temel farklılık vardır: İlki difüzyona açık değilken, ikincisi açıktır. Nitekim uyarlayıcı türden bir üstünlüğü yaratan koşullar onun diğer toplumsal gruplaşmalarca uyarlanmasını kolaylaştıranlardan farklı olabilir.

İnsanlar toplumlar içinde yaşarlar ve kültürler yaratırlar. Kültürün sembolik yönleri, Parsons'ın onları betimlediği şekliyle, uyarlanma için yaşamsal önemdedirler. 'Sembol', toplumsal evrimin temel düzenleyici bileşeni olarak, genin yerini alır. Her ne kadar, bir dizi genel organik yeti üzerine kurulsalar da, toplumsal sistemlerin sembolik nitelikleri her kuşak tarafından yeniden öğrenilmek zorundadır. 'Kültürel yönelimler', kendilerini genetik programlarda olduğu gibi gerçekleştirmezler. İletişim kültürün ve dil de iletişimin temelidir. Dil, bu nedenle, temel bir evrimci evrenseldir; dili bulunmayan insan toplumu bilinmemektedir. Parsons'a göre, sembol sistemleri, genellikle hem toplumsal organizasyonda hem de toplumsal değişim de düzenleyici, bir işleve sahiptirler. Bunun nedeni, insan toplumlarındaki sibernetik hiyerarşinin tepesinde yer almalarıdır. Parsons'ın 'eylem şeması'nda, onlar, herşeyden önce toplumsal sistemi, kişiliği ve organizmayı kademelendirirler. Fiziksel çevre koşulları ya da setleri toplum içinde biçimlenen davranış tarzlarına sınırlar koyarlar, ancak onları daha doğrudan düzene koyan kültürel sistemdir.³

İlk biçimlerinde, kültür, az-çok din ile aynı anlama gelir. Parsons, dinin "en basit eylem sisteminde bile" bulunan dört evrimci evrenselden biri olduğunu iddia eder. Ötekiler dil ile iletişimin yanı sıra akrabalık ve teknolojidir: "onların mevcudiyeti gerçekten insani olan bir toplumun asgari temelini oluşturur."⁴ Bunlar eylemin genel özellikleriyle ve böylece biyolojik evrimin genel çerçevesiyle ilişki içindedirler. Eylem sisteminin en temel türlerinden uzaklaşan evrim, işlevsel uzmanlaşma anlamına gelen ilerleyici bir farklılaşma süreci olarak analiz edilebilir. Farklılaşma -kaçınılmaz olmasa bile- birbirinden ayrılmış olan her özel işlev bakımından uyarlayıcı kapasitenin artmasına, 'uyarlayıcı ilerleme' sürecine yol açabilir. Farklılaşmanın gelişme çizgileri bu dönemlerde oluşup gelişirler. Toplumsal sistemlerin sibernetik doğası söz konusu olduğunda, bu gelişme doğrultularının işlevsel olması gerekir. Sistemlerin karmaşıklığının artışı, yalnızca bölünme nedeniyle olmadıkça, bir bütün olarak sistemin

² Ibid, S. 340.

³ *Societies, Evolutionary and Comparative Perspectives* Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1966, S. 9-10.

⁴ 'Evolutionary Universals in Society', S. 342.

ve işlevsel açıdan farklılaşmış alt-sistemleri birbirine bağlayan bütünleştirici mekanizmaların işleyişinde daha özel işlevler konusunda uzmanlaşmış alt-sistemlerin gelişimini gerektirir.⁵ Bu alt-sistemler -yani, örüntünün sürekliliği, bütünleşme, politika ve ekonomi- Parsons'ın analizinin temelini oluştururlar.

En basit toplum biçimi olan ilkel toplumda bu dört alt-sistem yalnızca çok düşük bir farklılaşma düzeyi sergilerler. İkel toplumlar kendilerini diğer toplumlardan ayıran, grubu belirli bir kültürel kimliğe uygun kılan özel bir 'inşa edici sembolizm' ile karakterize edilirler. Bu türden bir sembolizm her zaman doğrudan akrabalık ilişkileriyle -örneğin, cemaati kuran ata-tanrılar miti biçiminde- bağıntılıdır. Mit hem grubu birleştirir hem de doğa dünyasının dayatmalarının ve ondan gelen tehditlerin üstesinden gelmek için yorumlayıcı bir çerçeve sağlar. İkel toplumların ayırdedici özelliklerinden biri, inşa-edici sembolizmin yaşamın farklı alanlarıyla kapsamlı bir biçimde ilişkili olmasıdır. Dinsel ahlaki ve teknolojik etkinliklerin içine sızarak ve onların birleşik (cohesive) bir toplumsal birlik kurlmalarına yardım ederek farklı yaşam alanlarına girer. Parsons (Durkheim'in yaptığı gibi) örnek olarak Avustralya'nın yerli toplumlarını alır. Bu Avustralyalı toplumların toplumsal örgütlenmesi hemen hemen tamamen akrabalık ilişkilerinden ve kendilerini totemik pratiklere ifade etme tarzları, mübadele ilişkileri ve çevreyle etkileşimlerden oluşur. İkincisinin ekonomik yanları "en basit türden"dir, böğürtlenleri, kökleri ve farklı türden yenilebilir böcekleri avlama ve toplama üzerine kuruludur. Kabile grupları alan olarak oldukça geniş mntikaları kapsarlar ve inşa-edici sembolizmleri belirli bir alansal referansa sahip olsalar bile, farklı gruplar arasında açıkça belirlenmiş alansal sınırlar yoktur. Akrabalık ilişkileri temel önemde olsalar da, akraba birimler arasında dikey bir farklılaşma yoktur; hiçbir klan seti belirgin biçimde diğerlerine göre daha fazla güce, refaha ya da dinsel öneme sahip değildir. Avustralyalı toplumlar işlevsel olarak cinsiyet ve yaşa göre farklılaşmışlardır, ancak diğer konularda akrabalık ilişkileriyle bağlantılı birbirine denk olarak bölünmüş gruplaşmaları içerirler.

Avustralyalı gruplar gibi, en ilkel toplumlar, 'gelişmiş ilkel tip'ten ayrılabilirler. Yenisine geçiş akrabalık grupları arasındaki eşitliğin bozulmasıyla belirlenir. Bu durum, gruplardan biri evlilik bağlarının kurulmasını denetlemeye olanak sağlayan kaynakları güvence altına almayı başardığında gerçekleşebilir; bu kaynaklar, böylelikle, maddi refahı ve diğer iktidar kaynaklarını artırmakta kullanılabilirler. Toplumun dikey farklılaşma eğilimi daha basit toplumların daha eşitlikçi karakterinin yerini alır. Ekonomik değişme bu türden bir süreçle ilişkilidir; yerleşik hayat, tarımsal ya da kırsal üretim avcılık ve toplayıcılığa dayalı daha serüvenci süreçlerin yerini alır. Yine de farklılaşmış bir 'ekonomi' yoktur, ancak artan maddi üretkenlik mülkiyet haklarının ve alansal denetimin takviyesi yönünde ekonomik baskılar yaratır. Varolabildiği durumlarda bile, tabakalaşma daha ilkel toplumlardan daha az ilkel olanlara geçiş sürecinde ilk ve en temel evrimci evrenseldir. Tabakalaşma, herşeyin ötesinde bir sülalenin ayrıcalıklı bir

⁵ *Societies, Evolutionary and Comparative Perspectives*, S. 24 Ayrıca Bakınız. 'The Problem of Structural Change' Victor Lidz and Talcott Parsons, *Readings on Premodern Societies*, S. 52 ff.

konuma yükselmesiyle ortaya çıkma eğilimindedir; bu sülalenin en büyük bireyi, böylece, genellikle monark adını alır. Gelişmiş ilkel toplumlar sınıfsal farklılıklar kadar etnik, dinsel ve diğer karşıtlıklar da dahil, atalarına göre birbirlerine daha fazla benzerdirler. Zulu gibi Afrika krallıkları bu türden toplumların asıl örnekleridir. Parsons, Zulu krallığında ve onu andıran diğer toplumlarda, askeri gücün toplumsal düzeni biçimlendirmede ve takviye etmede temel öneme sahip olduğunu kabul eder. Ancak, kralın konumunu meşrulaştıran ve toplumsal dayanışmayı artıran gelişmiş bir dinsel kültürün oluşumunun, muhtemelen, daha büyük öneme sahip olduğunu vurgular.

Gelişmiş ilkel toplumlar, yine de, Parsons'ın saptadığı ilk evrim evresine aittirler. İkincisi, iki alt-tip 'arkaik' ve 'gelişmiş ara-dönem'i içeren, 'ara-düzey (intermediate)' toplumdur. Her ikisi de yazmanın varlığı ile ilişkilidir. Arkaik toplumlar yalnızca Parsons'ın 'usta-okur yazarlık (craft-literary)' olarak adlandırdığı şey ile, yani esasen büyüsel ve dinsel ilkeleri kodlamak ve idari muhasebe işlemlerini gerçekleştirmek için kullanılan yazı ile karakterize edilirler. Okur-yazarlık küçük papazvari gruplarının ayrıcalığıdır ve egemen sınıf ya da sınıfların genel eğitiminin bir parçası değildir. Eski Mısır arkaik toplum için bir örnek oluşturur. Bu türden bir toplum, inşa-edici sembolizmi ilkel topluluklara göre daha fazla genelleştiren ve sistemleştiren 'kozmojik' bir dine sahiptir. Bir ölçüde dinsel yükümlülüklerden uzaklaşmış siyasal ve yönetsel bir aygıttır. Arkaik toplumlar işlevsel sorumluluklarını dinsel ve siyasal alanlarda yoğunlaştırdıkları için, ilkel toplumlardan daha üst düzeyde uyarlayıcı niteliklere sahiptirler. Bu etkenler, Roma ya da Çin gibi 'tarihsel imparatorluklar'ı içeren gelişmiş-ara-düzey toplum biçiminde daha da geliştirilirler. Bunların hepsi, Max Weber'in haklarında yazdığı 'dünya dinleri' ile yakından ilişkili oldular. Onlar kutsal ve maddi dünya arasında bir ayırım yapan 'felsefi atılımlar'ın bir sonucu olan büyük ölçekli kültürel yenilikleriyle karakterize edilirler; krallar artık tanrı değillerdir.

Uzmanlaşmış kültürel meşrulaştırma tarihsel imparatorlukların ortaya çıkışıyla belirgin bir tanımlamayı başlatan evrimci bir evrenseldir. Temel odağı, hükümet otoritesinin sağlanmasında aracılığı olma bakımından, siyasaldır. "Meşrulaştırma gereksiniminin karşılanması" yöneticinin yanı sıra uzman siyasal önderlerin de ortaya çıkışı anlamına gelir.

Siyasal önderlerin son derece geniş bir hareket alanı ve nispeten bağımsız belirli kültürel çeşitlilikler üzerinde, uzun-dönemde, yalnızca yeterli bir güce değil, aynı zamanda da bu gücü meşrulaştırmaya ihtiyaç hissetmeleri gerekir. ...Meşrulaştırma konusunda farklılaşmış kültürel örüntülerin toplumsal olarak farklılaşmış etkenlerle biraraya gelişini meşrulaştırmaya ilişkin evrimci evrenselin temel tezahürüdür.⁶

İkinci bir evrimci evrensel bürokratik organizasyonun ortaya çıkışıdır. Weber'in gücün etkin büyük-ölçekli mobilizasyonu açısından bürokrasinin vazgeçilemezliği konusundaki tezini benimseyen Parsons, gelişmiş-ara-düzey toplumların hükümet,

⁶ 'Evolutionary Universals in Society', S. 346.

silahlı kuvvetler ve diğer farklılaşmış kurumsal kesimlerin idari koordinasyonu bakımından büyük bir genişleme gösterdiklerini ileri sürer. Tarihsel imparatorlukların gündeme getirdikleri üçüncü bir evrensel, paranın piyasa mübadelesiyle ilişki içinde kullanılmasıdır. Piyasa mübadelesi, Parsons'a göre, siyasal gücün bazı 'ikilemler'ini kaçınılmaz kılan bir güç sistemidir. Siyasal güç, nihayetinde, idari bir yapı tarafından empoze edilen cezalandırıcı yaptırımlara dayanır; para siyasal gücün bazı niteliklerine sahip olmasına karşın, 'üreticiler' kadar 'tüketiciler' arasında da yaygın olan bir genel kaynak, insanları hem belirli siyasal gruplara bağlılıktan hem de atfedilmiş akrabalık ilişkilerinden özgürleştiren bir kaynaktır. Ancak bu üç evrimci evrenselin hepsi bir dördüncüsünü, yani "oldukça üst düzeyde genelliğe sahip normatif düzeni"⁷ gerekli kılar. Yine de, bazı tarihsel imparatorluklar, genel yasa biçimleri aynı ölçüde bir genişleme olmadan da oldukça yüksek derecede gelişmiş bir bürokratik organizasyona ve piyasalara sahip oldukları için, bizi modernitenin eşğine getirirler.

Parsons'ın şemasında en üst evrimci biçim olan modern Batı'nın gelişimi, özgün bir büyük-ölçekli etkiye sahip olmuş, İsrail ve Yunanistan gibi iki 'gelişme-kaynağı' toplumla ilişkilidir. (Burada önemli bir yorum; "Budizm'in, ilk ortaya çıktığı toplumun dışında en kapsamlı etkiye sahip olmuş, şimdiye kadar sözü edilmiş en bilinen kültürel kompleks olduğudur. Ancak moderniteye yol açmadığı ve Batılı toplumlar açısından çok az temel öneme sahip olduğu için onu ayrıntılı olarak ele almadık.)⁸ Bu iki toplumun bazı kültürel özellikleri çıkış noktalarından bu kadar uzağa nasıl yayıldılar? Ve onların yarattıkları kültürel yenilikleri olanaklı kılan neydi? Bu sorulardan ikincisini ele alırken, Parsons, gerçekte yalnızca uygun bir siyasal bağımlılık düzeyine sahip küçük toplumların bu tür kültürel yenilikler yapabileceklerini ileri sürer. Bu durum, geniş bir toprak parçasına ve çok sayıda çatışan çıkarlara sahip büyük imparatorluklarda ortaya çıkmayacaktır. İlk sorun, kesinlikle, her iki toplumun bağımsızlıklarını birbiri ardı sıra yitirmeleri ile çözümlenir: onların kültürel yenilikleri daha büyük toplumsal varlıklar içinde yer alan önemli bir tabaka tarafından gerçekleştirildi. Yahudi ve Grek kültürü, büyük ölçüde, egemen siyasal gruplardan çok 'bilgin sınıflar' tarafından benimsendi; arkasından, bu kültürel etkiler Batı'daki yerleşik geleneklerin "asıl toplumsal uğrak yeri" oldu. Modern türden toplum bu "tek evrimci alan"da, Batı'da ortaya çıktı.⁹

Parsons, Batılı toplumun ortaya çıkışının, ara-düzyet toplumlarla karşılaştırıldığında, uyarlayıcı yetide daha ileri bir atılımı temsil ettiğini ileri sürer. Batı'nın şimdiye kadar gerçekleştirebilecek olandan daha büyük farklılaşmaya olanak sağlayan özellikleri piyasanın daha fazla gelişimini, hukukun evrenselleşmesini ve çok sayıda nüfus kitlesinin yurttaşlık hakları da dahil demokratik katılımlarını içerir. Birlikte ele alındıklarında, bunlar, kendi açık sınırlarına sahip olan toplumların "toprak birliği"nin pekiştirilmesine katkıda bulundular. Evrensel hukukun gelişimi Kıt'a Roma

⁷ Ibid, S. 351.

⁸ *Societies, Evolutionary and Comparative Perspectives*, S. 95.

⁹ Talcott Parsons, *The System of Modern Societies*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1971, S. 1.

Hukuku ile İngiliz Kamu Hukuku'nun eklenmesine kadar götürülebilir. İkincisi, sözleşme özgürlüğünü ve özel mülkiyetin korunması bakımından en önemli olanıdır. Parsons, onun "modern toplumun en önemli tek ayırddedici özelliği" olduğunu söyler; İngiliz hukuk düzeni, "Sanayi Devrimi"nin ilk ortaya çıkışında temel bir önkoşul" oldu.¹⁰ Aynı zamanda, kitle demokrasisinin gelişmesinin de temel koşulu oldu. Demokrasi, ayrıca, oldukça farklılaşmış bir toplumda iktidarın etkin biçimde kullanılmasının koşuludur.

"Komünist totaliter organizasyonlar" da dahil, demokratik olmayan toplumlar demokratik olanların sahip oldukları uyarlayıcı üstünlüklerden yoksun olacaklardır. Günümüzde hangi toplum evrimci rotada daha önde gitmektedir? Niçin Birleşik Devletler? Özellikle özgün olmasa da, bir bütün olarak insan evrimine ilişkin büyük bir tarama yaptıktan sonra bir Amerikan toplumbilimcinin ulaştığı rahatlatıcı bir sonuç.¹¹

Bu, -en azından dünyanın geri kalan bölümünde- toplumbilimin kötü bir şöret kazanmasına benzer türden bir şeyi andırır. Parsons'ın evrim konusundaki çalışmasının sonuç bölümüne eklediği açıklama temelinde, bunu gözardı etmek cazip gelebilir: yani okuyucu tartışmanın ayrıntılarıyla fazla ilgilenmemelidir. Çünkü sorun olan şey "evrimci evrensel düşüncesi ve onun genel uyarlayıcı yeti kavramı içinde temellenmiş olması"dır.¹² Genelde, gerçekten, bu tavsiyelere uymak niyetindeyim, ancak göstereceğim gibi Parsons'ın ABD'ye ilişkin önkabulü evrimci düşünceye ilişkin görüşüyle tamamen aynı doğrultudadır.

Parsons'ın kuramı, daha önce evrimciliğin ayırddedicileri olarak sözünü ettiğim tüm ölçütleri karşılar. Evrimin yalnızca 'tarih'ten daha fazla birşey olduğunu açıklar ve onun fikrine göre toplumsal ve biyolojik evrim hem kavramsal olarak hem de özünde birbirleriyle ilişkilidirler. Benzer bir uyarlanma düşüncesi bir kez daha onun oluşumunu öne çıkartır. Parsons, en çok ilgilendiği konu olan, ilerlemeyi (kurumların farklılaşmasını) ayrıntılı olarak açıklar ve değerlerle sembollerin 'sibernetik' etkisi üzerine kurulu değişme mekaniklerine ilişkin genel bir yorumu vardır. Ayrıca evrimci düşüncenin ikincil türden bazı zayıflıklarını gösterir ve kesinlikle evrimci kuramcılarının çoğu kez karşı karşıya kaldıkları talihsizliklerden kaçınmak için kırmızı ışığa yeterince dikkat etmez.

Parsons, toplumsal evrimin biyolojik evrimin genişlemiş hali olduğu düşüncesine büyük önem verir. Bu tezin, günümüzde, itiraz edilemez bir anlamı olduğu yeterince açıktır. Herşeyden önce, bedenin fiziksel özelliklerinin (büyük ve nörolojik açıdan karmaşık bir beyin, dik durma ve benzerinin) insan toplumunun gelişmelerinin önkoşulu olduğu doğru gibi görünür. İnsani toplumsal ilişkilerin ve kültürün ilk gelişimi, büyük olasılıkla, Homo Sapiens'in evrimci başarısına olanak sağlayan eskiden kalma ayırddedici bir niteliklidir. Ancak biyolojik ve toplumsal değişmeyi tek bir kavramlar setiyle açıklayan bir kuramın estetik cazibesini yadsırsak, bu bizi nereye

¹⁰ *Evolutionary Universals in Society*, S. 353.

¹¹ *The System of Modern Societies*, Bölüm 6.

¹² *Evolutionary Universals in Society*, S. 357.

götürür? Yanıt: hiçbir yere. Biyolojik evrim kalıtımdaki, birbirini izleyen kuşakların genetik özelliklerindeki değişmelerle ilişkilidir; bunlar kısaca ve etkin biçimde, nispeten az miktarda basit mekanizmalarla açıklanırlar. Toplumsal evrim hem insan toplumlarıyla maddi çevre arasındaki hem de bu (türden) toplumlar arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Benzer mekanizmaların işleyiş biçimleri ortaya konmaksızın, 'evrim' bu olgulara uygun olarak isabetli bir biçimde betimlenemez, ne de belli bir değişmeler dizisi 'evrimci' bir biçimde açıklanabilir. Parsons'ın kuramı, sanki böylesi bir kanıtın biyolojik evrimin insan kültürünün gelişimiyle karşılıklı ilişki içinde olduğu biçimindeki (yadsınamaz) gerçekle sağlandığını varsayan, tipik evrimci görüşlerdendir. Kanıtla gösterilmesi gereken şey, sanki kanıtın kaynağıymış gibi alınır.

Parsons'ın kullandığı uyarlanma kavramı, istisnai olmasa bile, literatürdeki diğer kavramlar gibi belirsiz ve tam-kapsamlıdır. Uyarlanmanın 'hayatta kalma' ile ve maddi dünyayla olan etkileşimle ilgili birşey olduğunu, ancak hiçbir şekilde bunlarla sınırlı kalmadığını açıklar. Uyarlanma, büyük ölçüde, belirsizliğin azalmasıyla ilişkilidir-bu düşünce, Parsons'ın, sembol ve değerlerin sibernetik etkisi düşüncesinde olduğu gibi, sistem kuramından ödünç aldığı bir kavramdır. Ancak 'belirsizlik' hiçbir yerde tanımlanmadığı için, bu tez kullanışsız olduğu kadar kavramsal olarak anlaşılması zordur, ya da daha fazla kesin bir empirik içerik kazandırıldığında, olsa olsa akla uygun değil gibi görünür. Varsayalım ki, Parsons zihninde iki anlamı, yani doğadaki beklenmedik değişimlerin belirsizliklerindeki azalmaları ve gelecekteki olaylar bakımından belirsizliklerin azalmasını, düşünmüş olsun. Her ikisi de, farklılaştırıcı biçimde 'hayatta kalma'ya katkıları bir yana bırakıldığında, Parsons'ın kendi evrimci ölçeğinde betimlediği toplum tiplerini net bir biçimde ilerletir gibi bile görünmezler. Teknolojik gelişme ya da otorite kurucu kaynakların ortaya çıkardığı maddi çevre üzerindeki denetim, hiçbir şekilde, sonuçların belirsizliğinin azalmasıyla aynı şey değildir. Teknolojik açıdan daha 'başarılı' bir çiftçi, örneğin, hava değişimlerine karşı, bir avcı ve toplayıcıya göre, daha savunmasız olabilir. Kitlesel ancak dalgalanan teknolojik ve ekonomik değişme oranları, siyasal belirsizlikler ve nükleer silahlanmanın yer aldığı, içinde yaşadığımız toplumun paleolitik insanlık dönemine göre, gelecekte ortaya çıkacak belirsizliklerin azalması bakımından, daha az belirsizlik içinde olduğu varsayılabilir mi?

Ayrıca, Parsons'ın kendi evrimci evrensellerinin uyarlayıcı yetilerinin artmasıyla ilişkilendirdiği temel evrim mekanizması -inşa-edici sembolizmin ortaya çıkarttığı sibernetik denetim- açıkça, tarihsel maddecilik ile teknoloji ya da daha genel düzeyde ekonomik organizasyonun toplumsal değişimi etkileyen temel güçler olduklarını kabul ederken bu yaklaşımı andırdıklarını düşündüğü diğer kuramlara bilinçli bir karşı çıkışla oluşturulur. Ancak yaklaşımı karşı çıktığı kuramlardan daha inanılır değildir. Bir kez daha, analojiye dayalı sayıltı kanıtın elde edilmesiyle karıştırılmış gibi görünür. Mekanik denetim sistemlerinde düşük enerjili sibernetik denetimler daha büyük enerji harcama gerektiren hareketleri yönlendirebilirler. Parsons, sanki ikinci örnek 'inşa-edici sembolizm'in toplumsal değişim üzerindeki denetleyici etkisi konusundaki sayılısına

bir ölçüde ağırlık kazandırılmış gibi, bunu genin protein sentezi üzerindeki denetimiyle ve hücre metabolizmasının diğer yönleriyle karşılaştırır. Varsayılan kavramsal koşutluk ikili bir görev yüklenir. Semboller ve değerlerin denetleyici konumuna ilişkin tezinin kaynağı olarak cezbedicidir, ancak, daha sonra, sanki aynı zamanda bir şekilde tezi geçerli kılmaya yardım ettiğini de yazar.

Uyarlayıcı kapasite şeması ile birlikte inşa edici sembolizmin 'sibernetik' etkisinin toplumsal evrim konusunda, kabaca biyoloğun doğal evrimi açıklamasına benzer genel bir açıklayıcı çerçeve sağladığını varsayım. İnsan toplumları örneğinde 'hayatta kalma'nın ne anlama geldiği sorusu, yani 'toplum'un ne olduğu sorusu ile aynı anlama gelmesi gerektiği konusu, hala,, Parsons'inkinden daha fazla ilgiyi gerektirir. Biyolojik evrimde hayatta kalma ve yok olma, farklılaştırıcı yeniden-üretimi belirleyen koşullarla ilişkili olan, özel ve açık seçeneklerdir. Gereksindiği çevresel girdiler için etkin bir biçimde mücadele edemeyen bir popülasyon genlerini aktaramaz ve hayattan silinir. Ancak, toplumsal dünyada bu koşullarla gerçek bir benzerlik söz konusu değildir. Uyarlayıcı yeti savaşı mobilize etmeyi içerecek biçimde daha geniş düzeyde tanımlandığında, toplumsal birimler diğerleri tarafından egemenlik altına alındıkları ya da ortadan kaldırıldıklarında kesinlikle 'uyum' sağlayamayacaklardır.

Ancak, tüm toplumlar bu şekilde ortadan kalkmazlar. Daha önceden var olan toplumsal organizasyon biçimleri tamamen yok olmak yerine diğer gruplara boyun eğdiklerinde ya da sömürgeleştirildiklerinde, çoğu kez bu yeni ortamda varolmayı sürdürürler. Onların 'hayatta kalma'yı başarıp başaramadıkları sorusu, böylece bir 'toplum'un ya da evrimci araştırmanın asıl analiz biriminin ne olduğu konusunda çok sayıda karar vermemize dönüşür. Parsons, bugünkü toplumlar sınıflaması bağlamında bir yanıt vererek, sorunun büyük ölçüde kendi görüşünü doğruladığını varsayar. 'İlkel toplumlar'ın açıkça belirlenmiş sınırlarının olmaması alt-evrim düzeyinde bulunmanın bir göstergesidir.¹³ Soruna ilişkin alternatif bir görüş, yine de, ayrı bir 'toplum' olarak ele alınması gerekli şeyin tanımının Parsons'ın düşündüğünden daha zor formüle edileceği biçimindedir -en azından, biri modern ulus-devletler çağını ele alıncaya kadar.

Parsons'ın kuramı, evrimci görüşlerin tipik olarak maruz kaldıklarını ileri sürdüğüm tüm olumsuz eğilimlerin hemen hemen bir örneğini oluşturur. Görünüşte kuşkuya yer bırakmayan bir 'dünya-gelişim öyküsü' sunar; onu doğrusal olmayan bir indirgeme içine iter; ve hemen hemen normatif yanılısama adını verdiğim şeyi yapar. Parsons'ın özel 'dünya-gelişim öyküsü'nün belirtisi 'ilkel toplumlar' konusunda yaptığı tartışmadır. Parsons, daha çok bu münasebetle, daha fazla ayrıntıya girmeksizin, Avustralyalı yerli toplumların "bilinen en ilkel toplumlar arasında"¹⁴ olduğunu belirtir. Farklılaşmamışlıkları, ekonominin en düşük düzeyde gelişmişliği ve akrabalığın öne

¹³ Bu görüş biçiminin boş karakteri şu alıntıda açıkça görülür: "Hiçbir toplumun nispeten açık-seçik sınırlılık geliştirmedikçe 'gelişmiş ilkel' adı verilen bir toplumsal evrim düzeyine ulaşamayacağı açıktır. Nitekim, sınırın bulunmaması toplumun ikelliğinin bir göstergesi olarak görünür." *Societies, Evolutionary and Comparative Perspectives*. S. 37-38.

¹⁴ *Ibid*, S. 36.

çıkması nedeniyle, onları skalanın en altına yerleştirdiğini söyler. Ancak akrabalık sistemlerinin karmaşıklığı, Avustralyalı dinsel ve sanatsal kültürel ürünlerin zenginliği ne ile açıklanabilir?

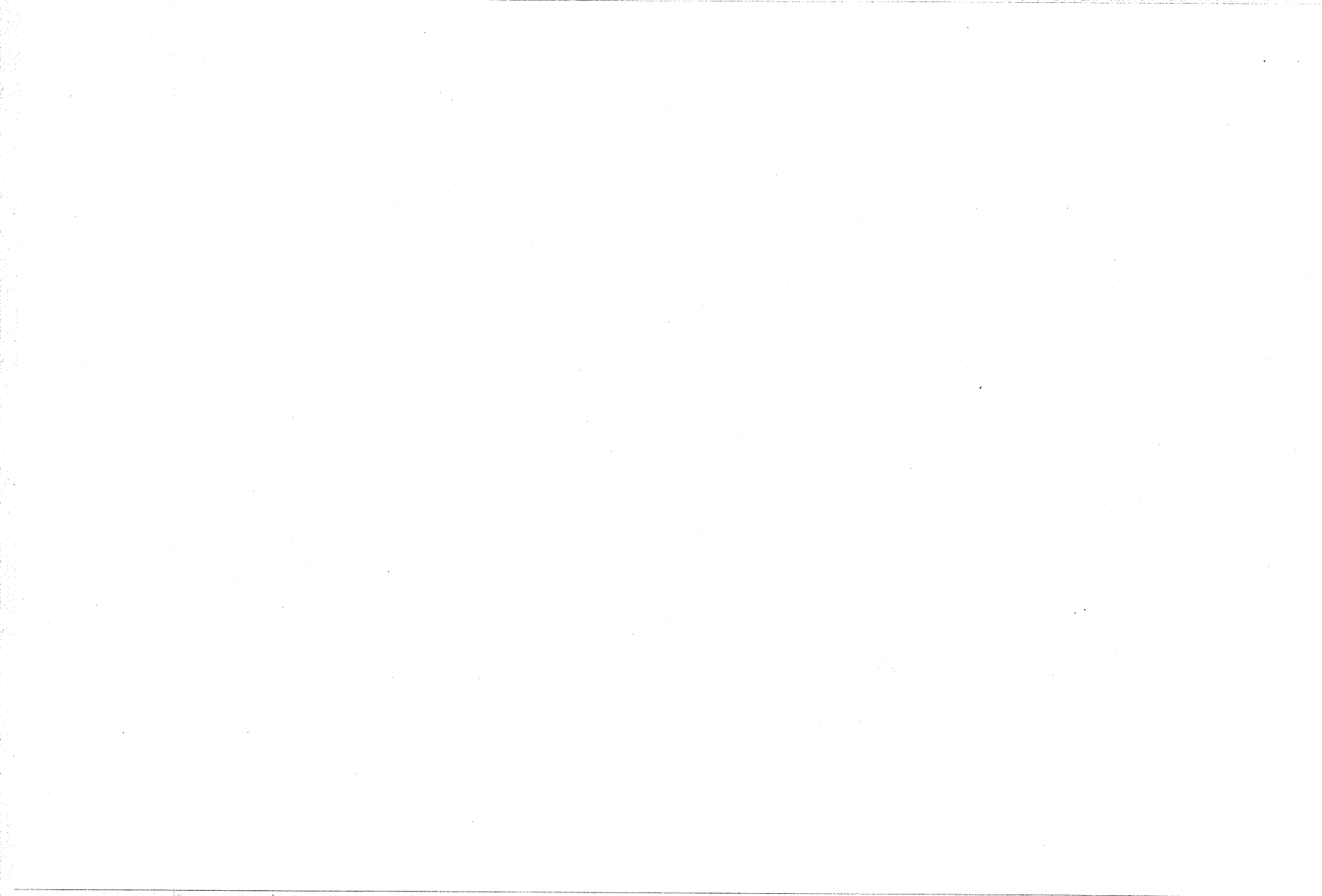
Bunlar, gerçekten de, Parsons teknoloji gibi belli boyutlardaki 'ilkellik' ile bir bütün olarak toplumların "ilkelliği" arasında tipik evrimci bir atlama yaptığı için, sözü edilmeden geçilirler. Zaman ve mekan boyutunda varolmuş küçük yazısız kültürlerin muazzam çeşitliliği hangi 'kültürel relativist' tarafından hakkıyla vurgulanır?¹⁵ Parsons yalnızca genel evrim kavramını formüle etmeyle ilgilendiğinde (yani, terimi anladığım şekliyle, hiç de evrimci olmadığında), bu türden çeşitliliğe ve bu toplumların insan tarihinin büyük bölümünde egemen olduğuna işaret edilmemesi, belki de mazur görülebilir. Ancak, o kesinlikle, "ilkel toplumlar"ın "gelişmiş ilkel toplumlar"a ve bunların da "ara-düzey" tipe dönüştükleri temel değişimin doğrultusunu göstermeye çalışarak, özel evrimle de ilgilendi.

Doğrusal olmayan indirgeme Parsons'ın kendi tartışma biçiminde belirgin bir değişikliğin olduğu, "gelişme-kaynağı" toplumların etkisine ilişkin görüşünde açıkça görülür. Önceki evrim tipleriyle ilişkili olarak Parsons, tarihin geniş alanlarına uzanırken, Batı'nın ortaya çıkışını analiz ettiğinde, ister istemez vurgusunu daraltır. İsrail ve Yunanistan'ın kültürel miraslarının kaçınılmaz olarak bir başka yerden alınabileceklerden daha büyük uyarlayıcı değere sahip olduklarını varsaymak inandırıcı değildir. Onların gerçekte Avrupa kültürü içinde somutlaşmış olmaları, Parsons'ın daha önceden saptadığı gibi, kendi evrimci değerleri hakkında hiçbirşeyi göstermez. Parsons, burada, "evrimci zorunluluk" kavramını "tarihsel zorunluluk" kavramı olarak, yani herhangi bir toplumsal organizasyon tipinin 'daha yüksek' bir tür varlık kazanmadan önce ortaya çıkması gereken özellikler sergiler biçimindeki iddiayı, belirli öğelerin Avrupalı toplumların parçası oldukları için, onların bu şekilde gerçekleşmesi "gerektiği" durumu olarak yorumlar.

Sonuncusu, normatif yanısamadır. Parsons'ın insanlık tarihin yarım milyon yılının en son noktaya Birleşik Devletler'in toplumsal ve siyasal sistemi içinde ulaştığı biçimindeki görüşü, kendisinin dünya gelişim öyküsüne tamamen kesin olarak uygun düşmediğinde, biraz gülünç olmaktan öte bir anlama gelmeyecektir. Aldatıcı cazibesine kapıldığında, evrimle ilişkili artan uyarlayıcı kapasite temasıyla bir bağıntıya sahip olabilecektir. Parsons yorumunun kesinlikle analitik olduğunu ve evrimci eğilimler taşımadığını ileri sürse de, kesinlikle doğru değildir. Eğer, örneğin "demokrasi", az-çok Birleşik Devletler siyasal düzeninde örneğini bulan 'liberal demokrasi' ile aynı şeymiş gibi tanımlandığında ve en üst evrim düzeyindeki toplumlar açısından bir evrimci evrensel haline dönüştürülürse, Parsons'ın betimlediğinden başka bir sonuca varmak olası mıdır? Ancak, o evrimciliğin çoğu ilkesinde olduğu gibi boştur.

Çev.: Ümit Tathıcan

¹⁵ Toplum kuramının normatif içerimleri açısından tek mevcut seçimin bir yanda kültürel görelilik ve öte yandan evrimcilik arasında yer aldığını ima etmek istemiyorum.

SOSYAL ÇALIŞMA

FELSEFE VE HEDEFLER

Sosyal çalışma, farklı insanlara farklı anlamlar ifade eder. Mesleği sadece yüzeysel olarak bilen okuyucular, sosyal çalışmanın yoksulluk ve yardım, evde bakım (foster care) ve koruyucu hizmetler ile ilişkili sosyal çalışma hakkında bilgi sahibi olabilir. Meslek, asıl itici gücü insanların sosyal ilişkileri içerisinde yaşam seviyelerini yükselmesine yardım etmek olan geniş bir etkinlikler dizisini kapsar.

Sosyal çalışma ve sosyal çalışma uygulamasının çok geniş bir tanımı Maryland Şerhli Yasası'nda bulunur:

"Sosyal çalışma", sosyal işlev görme kapasitelerini artırmaları ya da yenilemeleri için bireylere, gruplara ve topluluklara yardım etme ve bu hedef için arzu edilen toplumsal koşulları yaratma konusundaki profesyonel bir harekettir. "Sosyal çalışma uygulaması ise, insanların somut hizmetler elde etmesine yardım etmek, bireylere, ailelere ve gruplara danışmanlık yapmak ve toplulukların ya da grupların sosyal ve sağlık hizmetleri temin etmesine ya da bunları geliştirmesine yardım etmek amacıyla sosyal çalışma değerlerinin, ilkelerinin ve tekniklerinin profesyonel uygulamasıdır (Madde 43, Sayı 863, Sayfa 597).

Sosyal çalışma mesleği, ihtiyacı olanlara yardım konusundaki Judeo-Hristiyan mirasından gelen tarihsel kökleri ile temel felsefesini gururla kabul eder. İsa'nın ölülerin gömülmesi, hastaların ziyaret edilmesi, açların doyurulması, çıplakların giydirilmesi emirleri bu mirasın ifadeleridir. Daha sonra Martin Luther, iyi işler yapmadan insanların cennet imparatorluğuna giremeyeceğini ihtar etmiştir. Yardımseverlik konusundaki bireysel hale getirilmiş çabalar, kilisenin ilk zamanlarında papazlar idaresindeki mahalleler (parish) ve manastırlar aracılığı ile örgütlenmeye başlamıştır. Daha sonra, Reform ve Sanayi Devrimi'nin getirdiği sosyal değişim ile, sosyal çalışmanın örgütlenme ve uygulanma şeklinde değişiklikler olmuştur. 13. yüzyılın Elizabeth Devri Yoksullar Yasası, hükümetin sosyal hizmetler konusundaki sorumluluğunun teamülünü oluşturmuştur. Sanayileşmenin getirdiği sosyal değişimlere, artan birey ve topluluk bozulması potansiyeli eşlik etmiştir.

Yardım kuruluşları ve devlet kurulları ile diğer kurumlar ve ücretli yardım acentelerinin yanısıra 19. yüzyılın yardım çalışmacıları, her inançtan din adamları, gönüllü kişiler (üst ve orta sınıftan dost ziyaretçiler) ile zengin ya da nüfuzlu bireyler modern sosyal çalışmacıları olmuştur. Bununla birlikte bu bireyler, ortak bir eğitim,

öğretim ya da amaç bağı olmaksızın sadece kendi ortak ihtiyaç sahiplerine yardım etme çabalarından dolayı bir araya gelmiştir. Bunun kabul edilmesiyle, ilk sosyal çalışma okulları 20. yüzyılın başlarında görülmeye başlamıştır. Sanat ve bilimin pek çok alanından elde edilen bilgi ve teknikler, sosyal sorunların çözümünde önerilmiştir. Bunlar, ilk profesyonel sosyal çalışmacıları sivrilten bağ haline gelmiştir.

Sosyal çalışma, toplumun daha az şanslı olan üyelerine karşı sorumluluk tavrını ifade etmiştir. Bireylerin, ailelerin ya da diğer grupların genel olarak toplumun üyeleri olarak insanların sosyal işlevlerini geliştiren etkinlikler ile ilgili bir meslektir. Bireye olan ilgi, değere olan inanç ve insanların vakarı gibi sosyal çalışma değerleri bakımından ifade edilir. İnsanların değişme kapasitesi ve bireylerin kendi kaderleri tayin hakkı, ilk sosyal çalışmacılar tarafından telafuz edilmiştir. Ortaya çıkan meslek, toplumun, üyelerinin refahına olan ilgisini devam ettirmek için sorumlu bir gönüllülük felsefesi ifade etmiştir.

Meslek, bu sorumluluğu aşağıdaki hükümleri içeren bir ahlak yasası vasıtasıyla daha fazla ifade etmiştir.

1. İlk yükümlülüğüm olarak hizmet edilen bireyin ya da grubun refahına itibar ederim. Bu yükümlülüğün yapısında, sosyal koşulların ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi eylemi bulunur.

2. Mesleki sorumluluklarıma kişisel çıkarlarımdan üzerinde bir öncelik atfederim.

3. Başvuranın insan haklarını ihlal etmeden hizmet vereceğim. Kişisel özellikleri ya da grup kimliği nedeniyle ayırım yapmayacağım. Ekonomik, ırksal ve sosyal adaletin en iyi şekilde elde edilmesini sınırlayan kurumsal kısıtlamalar ile mücadeledeki bireysel ve başka bireyler ile ortak olan sorumluluğumu bilirim.

4. Kendimi yerine getirdiğim hizmetlerin kalitesi ve derecesi konusunda sorumlu tutarım ve başvurana, topluluğa ve meslektaşlarıma hesap veririm.

5. Hizmet verdiğim kişilerin mahremiyetine, özerkliğine ve haklarına saygı gösteririm. Mesleki mevkiimde edindiğim bilgilere imtiyazlı davranırım. Onların da bildirilmiş oluru ile, başvurularına bilgilerin nasıl kullanılacağını açıklarım.

6. Bütün meslektaşlarımdan bulgularına, görüşlerine ve eylemlerine saygılı davranırım ve eleştirel değerlendirmelerimi sorumluluk çerçevesinde ifade ederim.

7. Sosyal çalışmayı mesleki bilgilerin, değerlerin ve yeteneğin bileşimi olarak uygulayıp dinamik ve birbirini etkileyen niteliklerini kabul ederim.

8. Mesleki uygulamanın mesleki eğitim ve disipline edilmiş deneyim gerektirdiği ilkesini desteklerim.

9. Mesleki yeterlik seviyemi eğitim yoluyla sürekli olarak geliştirmek isterim.

10. Fikirlerimi, deneyimimi ve bulgularımı, sosyal çalışma bilgileri ve yeteneği bütününe katma sorumluluğumu kabul ederim.

11. Topluluğun, sosyal çalışma etkinliklerine katılan birey ya da kuruluşun ahlak dışı uygulamasına karşı korunmasına yardım etme sorumluluğumu kabul ederim.

Sosyal Çalışma

12. Acil durumlarda gerekli profesyonel hizmeti sağlarım.

13. Bir birey ve herhangi bir kuruluş ya da birliğin temsilcisi olarak yaptığım genel beyanlar ile hareketlerim arasında net bir şekilde ayırım yaparım.

14. Başvuranların sosyal çalışmanın program planlama ve politika geliştirme süreçlerinde temsil edilmesi gerektiği ilkesini desteklerim.

15. Sosyal çalışmacıların bu yasaya uyma konusunda kendilerine yeterli olmalarını sağlayan koşulların yaratılması ve korunması sorumluluğunu meslektaşlarımla paylaşırım (Ulusal Sosyal Çalışmacılar Birliği (NASW) Ahlak Konusunda Görevli Birimi, 1977, sf. 4).

MESLEKİ KAPSAM

Sosyal çalışma çeşitli ortamlarda uygulanır. Çocuk refahı ve aile hizmeti kurumları gibi bazılarında, sosyal çalışmacılar kurumun ana işlevlerini temin eder. Çocuk refahı kurumları, zayıflamış ebeveyn bakımının yerini alan hizmetler sağlar. Bu hizmetler, bakım evlerindeki bakımdan evlatlık alma yoluyla yeni bir yasal ailenin kurulmasının yerini alacak evde bakım (homemaking) ve gündüz bakımına kadar değişir. Aile hizmeti kurumlarının programları arasında evlilik ve aile danışmanlığı, aile yaşamı değerlendirmesi, yaşamın çeşitli alanlarında sorun çözme yardımı ve başvurular adına resmi kuruluşlara müracaat ve girişim vardır.

Okullar, çocuk rehberlik klinikleri ve hastaneler gibi diğer ortamlarda sosyal çalışma yardımcı bir rol oynar. Okullarda, kişisel ya da ailevi sorunlar öğrenime müdahale ettiği zaman, sosyal çalışmacılar öğrencilere yardım eder. Okullardaki sosyal çalışma uygulaması, öğrenciler ve aileleri, topluluk içerisindeki insanlar ve kuruluşlar, ilgili fakülteler ve elemanları ile birlikte çalışmayı içerir. Sosyal çalışmacılar, çocuk rehberlik kliniklerinde, hastanelerde ve psikiatri kurumlarında hemen hemen aynı şekilde yer alır. Hastanelerde, ister vaka çalışması ister grup çalışması isterse başka bir biçimde olsun tıbbi sosyal çalışma uygulaması, hastanın mevcut sağlık hizmetlerinden daha etkili şekilde yararlanmasını sağlamayı amaçlar. Örneğin, hastaneye yatma, finansal ve çocuk bakımı gibi konularda endişe uyandırır ve bu suretle başvuranın iyice düşünme ve yatış sorunuyla ilgilenme yeteneğini zayıflatır. Bir başka örnek de, sorunu çözülmeye kadar birkaç hafta için hastanede kalması istenen yüksek tansiyona sahip hamile bir annenin durumudur. Bir sosyal çalışmacı evde bakım ya da bakıcı (homemaker) hizmetleri ayarlayabilir ve bu suretle babayı işinden izin almak ve belki de çocukların bakımı için ücret ya da bizzat iş kaybına uğramak zorunda kalacağı durumdan kurtarabilir.

Hastanedeki sosyal çalışmacılar, hastalık ile ilgili bireysel danışmanlık ya da bozulmuş bir evlilik tedavinin gidişatını etkileyebileceği zaman, evlilik danışmanlığı gibi diğer sosyal çalışma hizmetlerini sağlar. Tıbbi sosyal çalışmacılar aynı zamanda şifa yurtlarında, evde bakım programlarında ve yatılı hasta bakımına olan ihtiyacı azaltan benzer programların geliştirilmesiyle ilgili toplulukta da bulunacaktır.

Mahkemeler ve ceza kurumları, teşhis ve rehabilitasyon etkinliklerinde sosyal çalışmacılar istihdam eder. Gençlik kurumlarında, topluluk merkezlerinde ve yardım yurtlarında sosyal çalışmacılar grup liderleri, idareciler ve program planlamacıları olarak hareket eder. Kamu refahı bölümleri, sosyal çalışmadan, evlat edinme, evde bakım, aile hizmetleri ve yaşlılara hizmet gibi sosyal işlevleri koruyan diğer hizmetlerin yanısıra gelir sürdürümü hizmetlerinin verilmesinde yararlanır.

Sosyal çalışmacılar, askeri hizmetlerde de görevlendirilir. Ruhsal ve bedensel özürlü hizmetlilerin tedavisi ve rehabilitasyonunun yanısıra ruhsal ve bedensel bozuklukların önlenmesi ile ilgilenirler. Aile hizmeti kurumları ve çocuk rehberlik kliniklerine benzer işlevler görürler.

Sosyal strateji ya da topluluk örgütlenmesi konularında eğitim verilen sosyal çalışmacılar, ticaret ve sanayide de istihdam edilir. Sanayi, sosyal çalışmacıları, kaytarıcılığa (absenteeism) yol açan sorunların çözümüne yardım etmek üzere istihdam etmeyi yararlı bulmuştur. Bu yardım, sorunu tanımlama ve çözme gibi çalışmacıların işçinin kaytarıcılıkla ilgilenmesine yardım ettiği doğrudan hizmet seviyesinde iş görebilir. Kaytarıcılık, işçi ile işverenin ortak bir sorunu olarak kabul edildiği zaman, planlama seviyesinde de olabilir.

Yerel, eyalet ve federal hükümetlerin çeşitli politika oluşturma ve planlama kurumları, programı yürütmek için gereken çeşitli uzmanlık seviyelerinde yetenek sahibi sosyal çalışmacılar istihdam eder. Sosyal strateji ve topluluk örgütlenmesi konusunda yetenek sahibi sosyal çalışmacılar planlama, program geliştirme ve yürütme konularında eğitilir. Birleşik Devletler Sağlık Eğitim ve Sosyal Refah Bakanlığı gibi dairelerde ya da bir belediye başkanının belirli bir topluluktaki gönüllülük programında istihdam edilirler.

MESLEKİ EĞİTİM

Günümüzde Birleşik Devletler'de profesyonel bir sosyal çalışmacının, tanınmış bir sosyal çalışma okulundan master derecesine ve üç yıllık denetimli deneyime sahip olması gerekir. Ulusal Sosyal Çalışma Birliği ile Onaylı Sosyal Çalışmacılar Akademisi üyesi olmalıdır. Bütün yeni mesleklerde olduğu gibi, bu kuralın çok çeşitli istisnaları vardır. Örneğin, sosyal çalışma eğitiminin ilk günlerinde master derecesi bir yılda alınıyordu, daha yüksek standartların geliştirilmesiyle bu bireyler, temel hükümler çerçevesinde Ulusal Sosyal Çalışmacılar Birliği'ne dahil edilmiştir.

Tanınmış bir sosyal çalışma okulu, Sosyal Çalışma Öğretimi Konseyi tarafından tanınan bir okuldur. Örneğin böyle bir okul lisansüstü seviyesinde iki yıllık temel bir öğrenim verir. Bu öğrenim, teorik çalışma ile alan deneyiminden oluşur. Ulusal Sosyal Çalışmacılar Birliği, üyelik için tavsiye edilen, üç yıllık mesleki danışma ve ilgili bir sınavın başarıyla verilmesine dayanan gönüllü bir belgelendirme sistemine sahiptir.

Sosyal çalışmacıların tümü mesleğin gerektirdiği vasıfları karşılamaz. Örneğin sosyal hizmetlerin birçok bölümünde, giriş seviyesindeki mevkileri doldurmak için

doğrudan lisans seviyesinde bireyler istihdam edilmesi gelenek haline gelmiştir. Bu bireyler, sosyal yardım alanında bakalorya derecesine sahiptir ve bu istihdam için giderek bir gereklilik haline gelmektedir. B.S.W. (Sosyal Çalışmalar Bakaloryası), insani hizmetlerin verilmesine olan yoğun talebin karşılanması için geliştirilmiştir. Bu tür hizmetlerin verilmesinde çeşitli yetenek seviyelerinin gerekli olduğu belirlenmiştir. B.S.W'nin üzerinde durduğu, insanların hizmet verme sistemleri labirenti içerisinde yollarını bulmasına yardımcı olmak üzere eğitilmiş bir insan gücü sektörünün geliştirilmesi olmuştur. Bu yeterlik seviyesindeki sosyal çalışmacı, insanların motivasyonlarını, ihtiyaçlarını ve arzularını anlamak ve başvurularını daha yüksek bir bakım seviyesine nasıl göndereceğini bilmek zorundadır.

Alandaki yardımcı mevkiler için de bir uygulama alanı belirlenmiştir. İki yıllık bir önlisans yüksek okulundan mezun olan ya da sosyal bilimler alanında önlisans derecesine ya da dengi bir dereceye sahip olan kişiler bu seviyede istihdam için elverişlidir.

Sosyal çalışmada doktora derecesi sahipleri idare, araştırma ya da klinik uygulama konusunda çalışabilir. Ulusal Sosyal Çalışmacılar Birliği ile Sosyal Çalışma Öğretimi Konseyi, yönetim ve araştırma ile ilgili disiplinlerde çalışırken, rekabet ve itibar standartları için doktora derecesini teşvik etmiştir.

Günümüzde, öğrencilerin ve sosyal çalışmacıların değişik kariyer ilerlemesi seviyelerinden sürekli olarak daha yüksek yeterlikler gerektiren mevkilere çıkmasını sağlayacak bir öğretim tasarımının formülünü hazırlamak üzere çalışmalar yapılmaktadır. Resmi akademik öğretim programlarına ilaveten, birçok kurum tarafından eğitim programları da teklif edilmektedir. Bu programlar özellikle sosyal çalışma alanında gerekli eğitime sahip olmayan insanlara yöneltilip meslek tarafından mesleki statü için asgari koşul olarak tanımlanmaktadır. Bu bireyler, mesleki statüler verilmek suretiyle giderek artan bir şekilde mesleki örgüte dahil edilmektedir.

RUHSATLANDIRMA VE BELGELENDİRME GEREKLERİ

Yukarıda da belirtildiği gibi, meslek birliği gönüllü belgelendirme (certification) sistemine sahiptir. Profesyonel bir sosyal çalışmacı, Belgeli Sosyal Çalışmacılar Akademisi'ne üç yıllık denetimli uygulama ve sınavlardan sonra kabul edilir. Birçok eyalette bu belgelendirme uygulama için yeterlidir.

Bazı eyaletler sosyal çalışmacılar için ruhsatlandırma işlemleri benimsemiştir. Örneğin Maryland Yasası:

1. Kurul'un;
 - a) Sosyal Çalışma Öğretimi Konseyi tarafından tanınan bir sosyal çalışma programının tamamlanması da dahil tanınmış bir yüksek okul ya da üniversiteden bir bakalorya derecesine sahip olan; ve
 - b) bu amaçla Kurul tarafından onaylanan bir sınavı veren bir adaya bir sosyal çalışma önlisans derecesi sahibi olarak ruhsat vermesini;

2. Kurul'un;

a) Sosyal Çalışma Öğretimi Konseyi tarafından tanınan bir sosyal çalışma lisans programının tamamlanması da dahil tanınmış bir yüksek okul ya da üniversiteden bir master derecesine sahip olan; ve

b) bu amaçla Kurul tarafından onaylanan bir sınavı veren bir adaya bir sosyal çalışma lisans derecesi sahibi olarak ruhsat verilmesini;

3. Kurul'un;

a) Sosyal Çalışma Öğretimi Konseyi tarafından tanınan bir sosyal çalışma lisans programının tamamlanması da dahil tanınmış bir yüksek okul ya da üniversiteden bir master derecesine ve belgeli bir sosyal çalışmacı denetiminde iki yıllık bir sosyal çalışma deneyimine sahip olan, fakat denetimin olmaması halinde, adayın isteği üzerine feragat edilebilir; ya da

b) Sosyal Çalışma Öğretimi Konseyi tarafından tanınan bir sosyal çalışma lisans programının tamamlanması da dahil sosyal çalışma alanında doktora derecesine sahip olan; ve

c) bu amaçla Kurul tarafından onaylanan bir sınavı veren bir adaya belgeli bir sosyal çalışmacı olarak ruhsat vermesini; ve

d) bu amaçla Kurul tarafından onaylanan herhangi bir akademik gereklilik için Kurul'un

yönetmelik gereğince, psikoloji ve danışmanlık gibi ilgili müfredatlar ile gerektiği şekilde kontrol edilen ve belgelenen ilgili bir çalışma alanında pratik deneyimin tamamlanması da dahil kabul edilebilir denklemin genel standartlarını karşılamasını gerektirir (Maryland Şerhli Yasası, Madde 43, Sayı 863, Sayfa 598).

Bu bölümün sonunda verilen meslek kuruluşlarından birine yazarak daha fazla bilgi edinilebilir.

UZMANLAŞMIŞ TEKNİKLER VE DİL

Sosyal çalışmanın temel özelliklerinden biri de insanın temel değeri ile vakarına olan inancıdır. Bu felsefe ile çalışan bir sosyal çalışmacı, başkalarının ya da geniş ölçekte toplumun zorlamalarına aykırı davranmayı tercih eden bir bireyi değer verilmesi gereken bir kişi olarak kabul etmelidir. Askerlik gibi otoriter bir ortamda sosyal çalışmacı, asker kaçağı olmayı ya da başka bir kuralı ihlal etmeyi tercih eden bir başvurana saygısını gösterebilir.

Sosyal çalışmacı, sosyal kurumlar ile ilişki kuramayan birey için bir aracı olarak hareket eder. Temel seviyede aracılık rolü, başvurana doğrudan yardım etmek ve onun kendi özel yaşamına ilişkin kararlar verebilmesi için mevcut seçenekler bakımından ona tavsiyelerde bulunmaktır. Bu aracılık rolü, başvuranın yatırımının semeresini alma ve/veya yapıcı bir değişiklik getirme yeteneğini artırır. Başvuranın bir temsilcisi olarak sosyal çalışmacı, aksi koşullarda değişiklik yapma eylemine girer. Bu temsilcilik rolü, ihtiyaç duyulan bir hizmetin istenmesinde başvuran adına konuşma ya da bir grup başvuranın ihtiyaçlarını yetkililerin dikkatine sunmayı içerebilir. Bir sosyal refah

acentesi olarak, başvuranın bugünkü sosyal koşullar çerçevesinde yapıcı bir yaşam sürmesine yardım eder. Bu hedeflerin çatışmasının nedeni mesleğin sınırlı olmasıdır.

Sosyal çalışmanın bir başka özelliği ise toplumsal değişime tepki olarak uğraş ve yöntem değiştirmesidir. İlk dönemlerinde, Protestan ahlaki ve diğer değerlerin etkisine bir tepki olarak sosyal çalışma, karakter reformu ile ilgilenmiştir. Paternalistik yaklaşım, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başının ters sosyal koşullarını dikkate alarak reform hareketinde yerini almıştır. O zamandan bu yana vurgulanan şey, insan sorunlarının psikolojik ya da sosyolojik nedenlerinin üzerinde durmak olmuştur. Freud'un ve takipçilerinin felsefeleri, sosyal çalışma mesleğini, insanların içsel duygularına uyumsuz davranış kaynakları olarak bakacak ve onlar ile böyle çalışacak şekilde hayli etkilemiştir. Sosyoloji, ekonomi, psikoloji ve diğer davranış bilimlerindeki yeni gelişmelerle, 20. yüzyılın ortalarından beri sosyal çalışma, sosyal nedensel etkenlere artan bir şekilde yenilenmiş bir dikkat göstermiştir. Toplumdaki değişmelere yönelik bu tepkinin sonucu, sosyal çalışmanın çok kısa bir dönem içerisinde çok sayıda alan ile belirlenmiş olmasıdır.

Özgün gereksinimleri yerine getirmek için daha etkili yollar aramak suretiyle sosyal çalışma etkinliklerini genişletmiştir. Çok sayıda bilim dalından ödünç bilgiler, fikirler ve girişim teknikleri almış ve sonuçta sosyal çalışma için en uygun olanının hangisi olduğunun belirlenmesinin zor olduğu görülmüştür. Bunun en çarpıcı örneği, 1920'li yıllar boyunca sosyal çalışmanın kimliğinin Freudcu psikoloji ile bir tutulmasıdır. Bugün bazı sosyal çalışma okulları Freudcu olarak tanınır. Bu tür bir kimliklendirme, sosyal çalışmanın ruh sağlığı danışmanlığından ya da halk sağlığı hemşiresine yardım etmekten ayırıldılmasının genellikle zor olması nedeniyle diğer yardım profesyonelleri arasında karışıklığa yol açmıştır. Bazılarına göre sosyal çalışmacı, yetkin olmadığı bir alanda hareket etmekle suçlanabilir (Chaiklin, 1976).

Doğasında var olan bu güç durumu göz önünde bulundurarak Chaiklin, sosyal çalışmanın diğer mesleklerden farklılıkları değil daha ziyade davranışları bakımından tanımlanması gerektiğini öne sürer. Bu davranışlar sosyal çalışmaya özgü ya da münhasır değildir fakat bir araya getirilmeleri halinde eşsiz bir şekilde sosyal çalışma uygulaması denilebilecek bir etkinlikler grubunu belirtebilirler. Chaiklin, bütün sosyal çalışmacıların özelliklerini belirleyen bir etkinlikler setinin mevcut olduğuna inanır. Onun sosyal çalışmacının rolü tanımlamasındaki işlevleri kapsar:

1. Bir başvuranın davranışını etkileyen fiziksel, sosyal, duygusal ve kültürel etkenler üzerinde çalışır.
2. Başvuranların arzedtiği bütün sorunlar ile uğraşır.
3. Sorunların kendilerini ortaya koyduğu sosyal ortamları inceler.
4. Birey, aile, grup ya da siyaset ortamındaki sorunlar ile uğraşır.
5. Topluluğu ve onun kaynaklarını tanır.
6. Hizmetleri koordine eder.
7. Tutum değişikliğine girmeksizin bir ihtiyacı karşılar (Chaiklin, 1976).

Burada üzerinde durulan nokta, o davranışın bireysel içsel motivasyonundan ziyade davranışa neden olan dışsal koşullardır. Uygulama için en az bir kuramda ustalık esas olmasına rağmen, sosyal çalışma uygulaması insan davranışı kuramı ile ilgili olarak tanımlanmıştır. Sosyal çalışmacı, davranışı etkileyen insan duyguları ve sosyal etkenler ile ilgilidir.

SOSYAL ÇALIŞMA YÖNTEMLERİ

Sosyal çalışma amaçları ve hedefleri üç temel yoğunluğa ayrılmıştır: klinik yöntemler, sosyal strateji ve yönetim. Her kısım, insanların vakarı ile ilgilenir. Her alan insanların kendilerine yardım etmesi ile ilgilenir. Herbiri, başvuranın sosyal işlevsellik kapasitesinin artırılması ve onarılması ile ilgilenir ve ortama bağlı olarak birey ya da gruplar ile uğraşabilir. Bütün sosyal çalışma yöntemlerinin doğasında yargılayıcı olmayan tutumlar, empati ve başvuranın kendi kendini yönlendirme hakkının tanınması nitelikleri vardır.

Klinik Yöntemler

Klinik sosyal çalışma en eski yöntemlerden biridir ve bugün çoğu sosyal çalışmacı tarafından kullanılmaktadır. İnsanların kendi kaynakları ile topluluk kaynaklarını sosyal işlevlere müdahale eden sorunların çözümünde kullanmasına yardım etmenin bireyselleştirilmiş bir tekniğidir. Sosyal kaynaklar, insanın yetenekleri ve davranışın belirlenmesinde bilinçsiz motivasyonun rolü konusunda bilgi gerektirir. Psikososyal potansiyel ve işlev görmeyi serbest bırakarak akılsal sınırlarının genişlemesinde bireylere, ailelere ya da küçük gruplara yardım eder. Klinik sosyal çalışma bire bir hizmet vermenin geleneksel yöntemidir. Klinik yöntem ile yetiştirilmiş bir sosyal çalışmacı doğrudan doğruya bir başvuran ve/veya onun ailesi ile uğraşır. Klinik sosyal çalışmacılar, çalışmacının etkileşimi ve grup üyelerine yardım etmeye karşı emsal desteği yönlendirdiği bir grup ortamındaki bireyler ile uğraşma yeteneklerine de sahiptir.

Sosyal Strateji

En erken deneyimlerden çağdaş olanlarına kadar sosyal çalışmacılar, topluluğu, başvuranların en yüksek düzeyde gelişimini sağlamak için planlama yapılması gereken bir ortam olarak görmüştür. Topluluk örgütlenmesi ya da sosyal strateji bir sosyal çalışma yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal çalışma, topluluğu bireysel saygı ve kendi kendini yönetme ihtiyacında olan bir başvuran olarak algılar. Topluluk örgütlenmesi ve sosyal strateji yöntemleri, ihtiyaç sahibi insanlara insani hizmetler sağlayan programların geliştirilmesine ve yürütülmesine yardım eder.

Topluluk örgütlenmesi esasen topluluktaki gönüllü kurumlar ve kuruluşlardaki sosyal yardım hizmetlerinin geliştirilmesi ve finanse edilmesi ile ilgilenir. Birleşik Fon ya da Topluluk Sandığı, fon oluşturma etkinliklerini koordine edecek araçlar arayan bir

topluluk tarafından örgütlenmiştir. Hizmetlerin koordine edilmesi fakat tekrardan kaçınılması ve hizmette asgari mesafelerin sağlanması için sosyal kuruluş konseyleri gelişmiştir. Bu deneyimler vasıtasıyla sosyal çalışma, diğer topluluk sorunlarına hitap etmeye yetecek topluluk deneyimi geliştirmiştir. Bu uzmanlık, Johnson idaresi altında Büyük Toplum Kanunu ve Şehir Birliği gibi grupları geliştirmek ve politikalarının tabanını genişletmek için kullanılmıştır. Kapsamdaki artışa artık sosyal strateji yöntemi adı verilmektedir.

Yönetim

Sosyal çalışma yönetim yöntemi 1960'lı yıllara kadar tanınmamıştır. Birçok sosyal çalışma okulunda öğretilen uygulama ve sıralama yöntemi olarak tanımlanmış ve ortaya çıkarılmıştır. Sosyal çalışma, küçüklerin yanısıra büyük sosyal kuruluşlar ile de ilişkilendirilmiştir. Yönetimsel kontrol, planlama ve işletme görevlerine getirilen çalışmacılar, yönetimin bir sosyal çalışma yöntemi olarak resmen tanınmasını sağlamıştır. Meslek, topluluğa dayalı programlar hakkındaki bilgisini artırdıkça, bunları yönetecek ileri bilgileri elde etmiştir. Sosyal refah yönetimi, sosyal çalışma değerleriyle çeşitli bütçe yapma, personel yönetimi planlama ve karar verme tekniklerini net bir şekilde harmanlar.

SOSYAL ÇALIŞMA TEKNİKLERİ

Sosyal çalışma bir sorun çözme sürecidir. Başvuran bir birey, bir grup, bir topluluk ya da kuruluş olabilir. Başvuran ve uygulama yöntemi belli olduğu zaman, uygun bir uyarılma ile bütün sosyal çalışma yöntemleri ile ilgili olan sosyal çalışma teknikleri bulunur.

Sosyal tarih ya da vaka tarihi mantıksal, sağduyulu, tümevarımsal ve tündengelsel soruşturma yöntemleri ile geliştirilir. Çalışma, kendini ortaya koyan sorunun doğasını belirlemeye çalışır. Başvuranın üstesinden gelmek ya da gerçekleştirmek istediği şey nedir? Çalışma, sorunun önemini belirlemeye çalışır. Psikolojik ve sosyal imaları bakımından ne kadar önemlidir? Sosyal çalışmacı, uygulamadaki önermeleri, nedenleri ve sonuçları arar. Başvuran hangi kaynaklara sahiptir? Sosyal çalışmacı, başvuranın niçin yardım istediğini ve hangi sonuçların beklendiğini belirlemeye çalışır. Asıl kuruluşun hedefleri ve amaçları akılda bulundurulduğu halde bu soruşturma, belirli bir sorun için uygun kaynakların kullanılıp kullanılmadığını belirlemek için yapılır.

Kaynak bulma, topluluk kaynaklarının tekil bilgisine dayalı bir sosyal çalışma çözme yeteneğidir. Bazan bir başvuran yeterli yardım ile topluluk kaynaklarından yararlanabilir. Bir diğerinde, mali yardım gibi bir kaynağın temini sorunu uzatabilir ya da başka bir sorun yaratabilir.

Öğretme, başvuranın sorun çözme potansiyelini artırır. Sistemin açıklanması ve sınırlılıklar ile olanakların tanımlanması başvuranın gitmek istediği yere nasıl varacağına ilişkin bir yol haritasını temin etmesine yardım eder.

Yorumlama, başvuranın sorunun altında yatan nedenleri ve/veya çeşitli olayların nasıl bir araya geldiğini anlamasına yardım eder.

Bir sosyal çalışmacı, başvuranın bir sorunla uğramaya başlamadan önce ya da bu sorunun çözümü sırasında ihtiyaç duyabileceği psikolojik ya da fiziksel desteği verir.

Havalandırma, başvuranın kendisini açmasına ya da aşırı reaksiyonlardan ya da çok güçlü duygulardan kurtarmasına yardım etmek için kullanılan bir tekniktir.

Kısımlaştırma, sorunun büyüklüğü ya da birden fazla sorun altında kalan başvurana yardım eder. Onun bir defada bir tek sorunla uğraşmasına yardım eder.

Klinik sosyal çalışmacılar, başvuranın bağımsızlığını artırmak için sorun çözmede sık sık alıştırmalar geliştirir.

Klinik sosyal çalışma, sosyal strateji ve yönetim, etkin düşünmenin, duygunun ve eylemin temelini oluşturan düzenli, sistematik yöntemler kullanır. Çözüm, sorunda yer alan kişiler tarafından ve onların aracılığı ile gerçekleşir. Sosyal çalışma, başvuranların kendilerini ve durumlarını anlamasına yardım eder.

Güçlü duygusal etkenlerin başvuranın işlev görmesini önleyebileceği durumun tanınmasıyla sosyal çalışmacı, başvuranın sorunu alt edebilecek ya da onunla başa çıkabilecek yollar bulduğu destekleyici ve nesnel bir ilişki sağlar. Uzmanlar, başvuranın tüketiciye dönüştürüldüğü çözümleri tek taraflı olarak sağlamaz: aksine bavuran çözümleri bizzat üretmeye teşvik edilir. Böylece başvuranın öz sorumluluğu ve bağımsızlığı güçlendirilir.

DİSİPLİNLERARASI ÇABALAR

Disiplinlerarası ekibin sorunlu başvuranlar adına gösterdiği çabalara profesyonel sosyal çalışmacılar tarafından hayli değer verilir. Bu çabalarda sosyal çalışmacılar kendilerini , başvuranın kendisini diğer "vaka"dan farklı hale getiren tekil bireyselliğini temsil ediyor olarak görür. Örneğin tüberkülozun sanatoryumlarda tedavi edildiği günlerde sosyal çalışmacılar, hastaneyi bir içki alemi için terkeden alkolik olarak tanımlanan kaçaklar grubu ile ilgilenmiştir. Bu durumlar için genellikle hastanın ailesinden uzak olduğu için duyduğu yalnızlık ya da tedavi rejiminin tamamen yanlış anlaşılması gibi hızlandırıcı unsurlar bulunmuştur. Mevcut olan bu kanıtlarla, ekip genel olarak aile tarafından daha sık ziyaret ya da hatta aile üyelerinin ayrı kalmasından kaçınmak için tedavi merkezinin dışında çadırlar kurulması gibi yeni tedavi planlarını test etmiştir.

Ekip tavsiyeleri başvurandan gereksiz taleplerde bulunduğu zaman sosyal çalışma kendisini, disiplinlerarası ekibi değişiklik yapma yönünde etkileyebilecek bir durumda bulur. Örneğin, orta sınıf değerlerini benimseyen profesyoneller, farklı bir sınıfın değerlerine alıcı bir tarzda tepki verecek şekilde etkilenebilir. Sözde değişmez bir

başvuran ile ilgilenirken, sosyal çalışmacının kendini insanın değişme kapasitesine iyimser şekilde vermesi, bir ekip için özellikle yenileyici olur.

Örneğin, varlıklı Güney Amerikalı ailelerde genellikle her çocuk için bir bakıcı vardır. Bir ekip, bu bakıcıların küçük çocukları kendi kendilerine bakabilme potansiyellerinin iyice altında tutarak onları gelişmemişliğe itme eğiliminde olduklarını uzun süreden beri bilmektedir. Bu özel durumda, yedi aylık engelli bir bebek o kadar bağımlıydı ki kendi ebeveynleri için hiç de neşe kaynağı değildi. Ekip, bebeğin daha yüksek düzeyde yeme, gülümseme ve ağlamaktan başka iletişim yollarını kullanma yeteneklerini geliştirmiş fakat yine de bakıcının eğitilmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Bununla birlikte bakıcı, daha üst düzeyde taleplerde bulunabilen bir çocuk istememiştir. Sosyal çalışmacı, başlangıçta çocuğu bakımevine yerleştirme çabalarına rağmen, ebeveynlerin çocuğun bakımı için bir bakıcı tutma geleneğine karşı gelme isteğinde olduğunu görmüştür. Anne ve baba çocuğun yeni kapasitelerine cevap vermiş ve bakımını bizzat üstlenmiştir. Bu suretle anne ve baba ile yapılan mül, katlarda sosyal çalışmacı ebeveynlerin geleneğe karşı gelmesine yardım edebilmiştir: sosyal çalışmacı onların bunu yapmaya istekli olduklarını anlamıştır. Ekibin diğer üyeleri de yardım edebilmiştir fakat bu yardım sosyal çalışmacının verdiği görevle sınırlı kalmıştır.

Şu anda disiplinlerarası ekibin üyelerine sık sık arzedilen bir sorun da çocuk istismarıdır. Çoğu eyalet yasalarına göre, böyle bir istismarı duyan herkes, olayı yasal otoritelere ve yerel sosyal refah birimlerinin koruyucu hizmet bölümüne iletmekle yükümlüdür. H, kim böyle bir başvurunun yararlarından haberdar olmadığı sürece bu, genellikle muhalif bir görevdir. Sosyal çalışmacı, koruyucu hizmetlerin bir aileye ne gibi bir yardımda bulunacağını bilir ve böyle bir başvurunun yararlarını yorumlayabilir. Hatta bildirilen pek çok kişinin bu başvurudan dolayı minnettar olduğunu bile ifade edebilir. Sosyal çalışmacının topluluk kaynakları ile ilgili bilgisi ve çocuk istismarı gibi sosyal sorunlarla aşinalığı, ekibin bireysel durumlar ile ilgilenmesine ve gelecekteki durumlar ile ilgili yöntemler geliştirmesine yardım eder.

Sosyal çalışmacılar ekip yaklaşımını ya da disiplinlerarası yaklaşımı tercih etseler bile, ortak sorunlara sahiptirler. Meslek, yoksullara verilen hizmetler ile o kadar sık olarak özdeşleştirilir ki sosyal çalışmacılar, sadece başvuran yoksulluktan ve yoksulluk ile ilişkili sosyal hastalıklardan muzdarip olduğu zaman çağrıldığını hisseder. Aslında, Birleşik Devletler'deki çoğu "sosyal çalışma", yardım kuruluşları ve profesyonel sosyal çalışmacı olmayan personel tarafından uygulanır. Lise mezunu kişiler uygunluk mülakatları yapar; İngilizce, müzik, vb. alanında lisans derecesine sahip diğerleri ise hizmet işlevlerini yerine getirir. Çoğu kahramanca iş, bu bireyler tarafından yapılır fakat bunlar profesyonel sosyal çalışmacı değildir.

Sosyal çalışmacılar sık sık sadece kaynak bulma işini yapmak için çağrıldıklarından yakınıdır. Böylesi bir kimliklemenin çözümü, rolünü tamamlayan ve başka hizmetler görme kapasitesini gösteren sosyal-çalışmacıda yatar.

Bir sosyal çalışmacının bireyin kendi seçimlerini kendisinin yapma hakkı konusundaki ısrarı, sosyal çalışmacıyı bir ekip tavsiyesine karşı çıkma durumunda

bırakabilir. Orduda, bir sosyal çalışmacı, ordu yönetmeliklerine sürekli olarak karşı çıkan bir asker belirlemiştir. Bu askerin iyi bir sicili vardı fakat bu esas olarak babasını memnun etme ihtiyacına atfedilebilirdi. Babası kısa bir süre önce ölmüştü ve asker yönetmelikleri ihlal etmeye başlamıştı. Asker iyi hizmet verme tercihini kendi kendine yapabileceye kadar sosyal çalışmacı kuralların sürekli ihlal edilmesine göz yummak zorunda kalmıştır.

Ekip sosyal çalışması için tarafgirlik muhtemelenen güç rollerden biridir. Bu rol, ekip ve kendisi tarafından sosyal çalışmacıdan giderek artan bir şekilde beklenir. Sosyal çalışmacılar tarafgirlik için ihtiyaç duyulan hassasiyet ya da taraf olmanın uygunluğu konusunda eğitim almamıştır. Bireysel haklara ve yetkilere uygulandığından dolayı hukuk konusunda daha fazla eğitime, insanların yaşamlarını etkileyen hizmet verme sistemleri konusunda daha fazla bilgiye ve bir topluluk içerisindeki etki ve güç sistemlerine ulaşma ve bunları kullanma konusunda daha fazla bilgi ve beceriye gereksinim duyar. Bu etkinlikler sosyal çalışmanın başlangıcının bir parçası olmasına rağmen, meslek bu eylem alanını terketmiştir ve bu unsurlara sadece son zamanlarda yeniden ilgi duymaya başlamıştır. Sosyal çalışmacı, ekibe karşı tarafgir bir pozisyon almakta tereddüt edebilir. Bir ekip, aslında, zihinsel geriliği olan bir kişiyi çocuklara verilen bir takma isim ile çağırarak, bir yetişkini doldurulmuş bir oyuncak taşımaya teşvik etmek ya da eski tarihli bir IQ sonucuna dayanmak suretiyle onu çocuk yerine koyabilir. Sosyal çalışmacı, bu durumlarda bir tarafgirlik gereği farkedebilir fakat ekiple kurulu bir çalışma ilişkisini bozması korkusuyla ne gibi bir işlemin yapılması gerektiği konusunda bu durumların her ortaya çıkışında çelişki içerisinde kalır. Bazan sosyal çalışmacılar, hastaların ve/veya ailelerin haklarını gözardı eden yardımcıları ve diğer profesyonelleri gözler. Sosyal çalışmacılar, kolaylaştırıcı olan ve yorum yapmayan başvuranlar nezdindeki rollere alışkındır. Genellikle tavsiyede bulunmazlar. Bir başvuranı olduğu gibi kabul ederler. Disiplinlerarası ekipte sosyal çalışmacılar, üyeler ile hemen hemen aynı şekilde ilgili olabilir ve bu suretle ekibin pasif, katkıda bulunmayan üyeleri olarak görülebilir.

Sosyal çalışmacı bazan farklı ekip üyelerinin aileye farklı mesajlar ilettiğinin farkına varabilir. Bir ailenin aklının ekibin anlaşmazlığından dolayı karışmış olabileceği ortaya çıktığı zaman, talimatları açıklığa kavuşturmak üzere psikolog ile psikiyatristi bir toplantıda bir araya getirmek için her türlü çabayı gösterebilir. Bir ekip toplantısında bu tür kolaylaştırma, sosyal çalışmacının burnunu sokuyormuş gibi tanımlanmasına neden olarak genellikle yanlış anlaşılır.

Sosyal çalışmacılar, bir sosyal durumun değerlendirilmesini güvenli bir şekilde arz edebilecekleri kimyasal analizlere, gelişimsel ölçeklere ya da diğer standartlaştırılmış testlere sahip değildir. Güven ve yeterlik, bir ekip içerisinde işlev görmek için zorunludur.

Disiplinlerarası etkinlik, sosyal çalışmacılar tarafından tercih edilir ve geliştirilir, çünkü bu yaklaşım, başvuran bir sorunun değerlendirilmesini geliştirdikçe ona gerçekleri inceleme olanakları verir. Başvurana sadece gerçekler verilmekle kalmaz aynı zamanda

Sosyal Çalışma

bunlar herhangi bir bilim dalının eğilimi olmaksızın verilir ve sorunu çözümlmek için aydınlatılmış bir tarza katılmaya teşvik edilir. Ekip, bireyin bütünselliğine bakar ve tavsiyelerini bu bakış açısından yapar. Disiplinlerarası ekip birbirini tanıyagelen profesyonellerden oluşabileceğinden dolayı, disiplinler arasındaki işlevini yerine getirememeye ile ilgili farklılıklarla zaman ve enerji kaybedilmez. O zaman başvuran uyumlu bir ekip çalışmasının alıcısı haline gelir.

MESLEK KURULUŞLARI

Sosyal Çalışma Öğretimi Konseyi

345 East 46th Street
NewYork,N.Y.10017

Ulusal Sosyal

Çalışmacılar Birliği

1245 H. Street, N.W
Washington,D.C.20005

William J. Hersey Jr.

REFERANSLAR

- Annotated Code of Maryland - Social Workers Article 43, 1975, Number 859-870, pp. 17-18, 597, 598.
- Chaiklin, H. Needed: A Generic Definition of Social Work Practice. Paper presented at the National Conference of Social Welfare, Washington, D.C.
- National Association of Social Workers Task Force on Ethics. 1977. Proposed revised code of ethics. NASW News 22:16-17.

ÖNERİLEN KİTAPLAR

- Kahn, A. (ed.). 1959. Issues in American Social Work. Columbia University Press, New York.
- Towle, C. 1965. Common Human Needs. Rev. Ed. National Association of Social Workers, New York.

Çev.: Hale Okçay

EKONOMİK SOSYOLOJİ

Kültürel Arka Planda Getirileri (Kültür Sonuçları)

Bu bölümde, ekonomik sosyoloji tartışmasına başlarken, ekonomi ve toplum teorileriyle ilgili üçüncü ana geleneği anlatacağız. Buradaki amacımız ekonomik yaşama etkileri bakımından, bir kültür teorisini dikkatle irdelemek; toplumsal düzen, toplumsal değişim ve sembolik mübadeleye ilişkin kültüre bakmak olacaktır. Bu bölümü, ele alınan gelenekle ilgili sorun ve güçlükleri inceleyen ikinci bir bölüm izleyecektir. Ekonomik sosyoloji'nin sadece bir kültür teorisine özgü olarak tanımlanamayacağını vurgulamak yerinde olacaktır. Ancak bununla birlikte Ekonomik sosyoloji, tercihen ekonomik liberalizm ve politik ekonominin kabul edilebilir bazı özelliklerini içerir.

EKONOMİK LIBERALİZM VE POLİTİK EKONOMİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR YORUM OLARAK EKONOMİK SOSYOLOJİ

Ekonomik sosyolojinin kökleri birçok toplum kuramının, ekonomi, politika ve kültürün çok boyutlu kuramlarını geliştirmeye başladıkları, 18. yüzyıl aydınlanma çağının peşinden geldiği söylenebilir (Swedberg 1987). Bununla beraber sözkonusu geleneğin ortaya çıkışı, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl ilk yarılarında Durkheim, Weber ve onların çağdaşlarının çalışmalarından çıkarılır. Bu çalışma eleştirel bir çalışma olarak dikkate alınabilir, fakat bazı sempatik tarzlarda yapılan yorumlarda ve daha önceden oluşturulmuş liberalizm ve politik ekonomi geleneklerinde (daha çok da Marxist politik ekonomide) durum aynı değildir.

Ne Durkheim ne de Weber ekonominin sadece liberal ya da politik ekonomi kavramları içinde anlaşılabilirliğini düşünmemişlerdir, yine de ikisi de piyasanın ve ekonomik gücün günümüz batı toplumlarında önemli bir sosyal kurum olduğunu kabul ederler. Bu iki düşünür liberalizme ilişkin ekonomiyi ve toplumu, toplumsal önceliği olan istekleri gerçekleştiren bireysel egemenlik ve bireysel çıkar bağlamında tanımlayan faydacı düşünceleri tartışmışlardır. Weber liberalizmin politik ve ahlaki yönüne karşı yakınlık hisseder (Holton and Turner 1989) ve kendini Alman politik liberal hareket içinde tanımlar (Giddens 1972). Durkheim ise liberal bireycilik karşısında daha eleştireldir, daha çok toplumsal bütünleşme ve dayanışmayı sağlayan toplumsal kurumlar ve bireyler üstü (supra-individual) kavramının önemine işaret eder. Durkheim

aynı zamanda modern toplumlarda toplumsallaşmış bireyin, ve laik bireyin (secularised individual) aktivitelerinin farklı oluşunun (heterogeneity) anahtar rolünü kabul eder. Bu durum onu *laisse-faire* liberalizmden farklı olarak, radikal liberal-demokrat hareket ile politik anlamda birleştirir.

Bu saptama, yeni yapılanması ve liberal geleneğin daha toplumsallaşmış şekli olarak, Durkheim ve Weber'in ekonomik sosyolojisinin basitleştirilmiş bir ifadesi olur. Bunun nedeni temel olarak diğer entellektüel geleneklerin bunlar üzerinde yaptıkları etkilerdir. Örneğin Weber, Alman romantizmi ve idealizmiyle ilgili tartışmalardan derin bir biçimde etkilenmiş, bunun yanında insani değerlerin telaffuzunda Nietzsche'nin tanrının ölümü konusundaki felsefi tartışmaları ve düşünsel anöamda aykırı fikirlerdeki (heterodoxy) artıştan etkilenmiştir (Weber üstünde Nietzsche'nin etkisini en yeni anlatımıyla Albrow"1990'da bulabiliriz). Bunun yanında Weber, temel mülkiyet hakkının kapitaliste işçi karşısında avantajlı bir güç verdiği ve bunun yaşam üzerindeki etkileri konusunda Marx'la aynı görüşleri paylaşmış ve ondan etkilenmiştir.

Durkheim, idealizmden çok daha güçlü bir şekilde rasyonalizm ve pozitivismden etkilenmiştir. Ayrıca, çok bilinmese de Marxizm, Durkheim sosyolojisinde en önemli dayanaklardan birini oluşturmuştur. O nedenle, Durkheim ekonomik eşitsizliğin toplumsal kargaşaya neden olacağına inanmasına rağmen, onun sosyolojisinde politik ekonomi konusundaki açıklamalar Weber'inkinden azdır. Durkheim'in sorduğu anahtar soru "Toplumsal kurumların ne gibi koşullar altında ayakta kalmak üzere gelişip gelişemeyecekleri ve öz çıkar sahibi bireylerin (Self-interested individual) veya karşıt ekonomik sınıfların çatışmasının fitilini ateşleyeceğidir.

Bu çalışmanın ilk bölümlerinde ekonomik liberalizm ve politik ekonomi geleneklerini, sürekli olmayan toplumsal hareketler ve politik programlarla birlikte tanımlamak olasıydı. Bu uygulama ekonomik sosyolojiyle birlikte daha zordur. Durkheim ve Weber gibi ekonomik sosyolojinin öncülerinin ortak görüşü, ekonomik taleplerin hayata geçirilme mücadelesi ve ekonomik çıkar iddiaları üzerine özel olarak kurgulanmış bulunan toplumun, iktisadi bir tarafı olduğunu reddetmektir. Bu bakımdan 20. yy politikalarındaki herhangi bir akıma katılmak zordur, çünkü aslında birçok politik alan (terrain) gerçekten ekonomik politika ve yönetim soruları vasıtasıyla ortaya atılmıştır. Serbest piyasa savunucularıyla, müdahahalesizliği (deregulation) savunanlar arasındaki çağdaş politikaların ikili ayrımı, bir taraftan kamu planlaması ve toplumsal refahı savunanları diğer yandan temsili demokrasinin organize politikaları içinde daha ileri politik düşüncelerin telaffuzu adına, küçük siperler terk edilmiştir.

Böyle söylemek sosyolojik analizlerin kültürü kapsayıcı şekillerinin öneminin asla marjinal olduğu anlamına gelmez, çünkü o hala bireysel çıkar çatışmalarını hafifletmek ve kontrol etmek anlamında toplumsal dayanışma ve entegrasyon sınırlarının gereksinimleriyle, insan davranışlarının amaçları ve anlamlarıyla alakalı daha geniş bir ilgi ortamıyla meşgul olur. Değerleri kucaklayıcı ve toplumsal dayanışmayı kapsayan kültüre böylesi yaklaşmak politik parti sadakatine kadar uzanır. Bu durum kriz yönetimi veya ekonomi siyasasının üst politik tartışmalarında kısmen daha az görünür. Bununla

birlikte devletin dışındaki toplumsal hareketler içindeki toplumsal bütünleşme ve değişim süreçleriyle özel değerleri bir çizgiye getirme taleplerinde daha çok görülür. Bu tür toplumsal hareketler feminizmi, çevreciliği ve pasifizmi içerirler. O nedenle ekonomik sosyoloji hem ekonomik liberalizmden hem politik ekonomiden daha geniş bir eleştiri alanı işgal eder. Bu itibarla ekonomik sosyoloji bazı örgütlü çıkar gruplarıyla dışarda hiç bir birliğe dayanmaz. Aşağıda değineceğimiz Richard Swedberg (1987) tarafından kaydedilen ekonomik sosyolojinin son zamanlardaki yeniden canlandırılmasının, ekonomi ve toplum arasındaki temel bazı değişimlerle ilgili olduğu yolundaki görüşe paralel spekülasyonlar yapabiliriz. Daha evvel Bell ve Lash ve Urry'nin çalışmalarındaki kültürün ekonomiden bağımsızlığındaki önemi belirtmiştik. Ayrıca daha önce bunun " kapitalizmin bir kültürel yalanlaması " veya " örgütlenmemiş kapitalizmin bir görüntüsü" olup olmadığını düşünmüştük. Ekonomik sosyolojinin artan bu olumlu kabulü ve kültürel analizin somutlaşan daha kesin ifadeleri, toplumsal eğilimlerin bir entelektüel katılımı olarak görülebilir.

Ekonomik sosyoloji aşağıdaki kavramlarla daha ileriye taşınabilir ;

-Kültür

-Kültür, toplumsal düzen ve toplumsal dönüşüm

-Ekonomi ve toplumda kültürel sembolizm

Kültür

Ekonomik liberalizmin ve politik ekonominin üstünlüğü kültür kavramının sosyal düşüncedeki karıştırıcı ve az gelişmiş statüsünü ekonomik yaşamın bir çok alanlardaki marjinal konumunu belgeler. Ekonomik liberalizm bağlamında, kültürün ihmal edilmesinin diğer tüm toplumsal bağlardan çıkarılan bağımsız birey kavramlaştırılmasıyla oluştuğunu görürüz. Politik ekonomi içinde sosyal bağların varlığı kabul edilir fakat bunlar ya güç yoluyla oluşturulur ya da kültür için içine girdiğinde sosyal bağlar güç ilişkilerine ve maddi menfaat çatışmalarına uydurulur. Ayrıca temel teorik geleneğin yetersizliği ile ilgili olarak ortaya çıkan problemlerle uğraşmak için, kültürde aşamalı bir ilgi genişlemesi olduğunu da zaman içinde görürüz.

İlk tartışmalarda "kültür", geçici olarak "değerlerin düzenlenmiş hali ve bireylerin anlam arama istekleri" olarak tanımlanmıştı. Bu çalışmada ekonomi ve toplumun, kültürü kapsayıcı teori şekillerinde bulunan kültür hakkındaki üç temel yanlış kavramsallaştırmayı özetlemek yararlı olacaktır.

Tablo 7.1'de kültür kavramı hakkındaki yetersiz ve yanlış düşünceler üç başlıkta verilmiş alternatif düzeltmeler karşılarında sunulmuştur.

Tablo 7.1: Kültür hakkındaki üç yanlış kavramsallaştırma

Yetersiz ve yanlış düşünceler	Daha doğru düşünceler
<p>1. Kültür düşünceler üzerine kurulur örneğin; değerlerin pratik ve davranışlardan ayrı olması gibi</p> <p>2. Kültür farklı bir toplumsal alan olarak diğer alanlardan ayrılır. Örneğin; kültür ekonomik yaşamın dışında bir olgudur.</p> <p>3. Kültür, ekonomik politik eylem tarafından zaptedilip kontrol altına alınamayan güçleri birleştirip kontrol etmede işlevseldir.</p>	<p>1. Kültür düşünce ve davranışlar üzerine kurulur. Pratik davranışlarla da ilgilenir.</p> <p>2. Kültür toplumun tüm yönlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Örneğin politik kültür, ekonomik kültür v.s.</p> <p>3. Kültür tutucu güçleri dahi değiştiren ve dönüştüren bir kaynak olarak işlevsel olabilir.</p>

Bu görüşlerin ilkinde; kültürün, yalnızca amaçların ortaya konusu ve ideal ereğin telaffuzu olmadığı vurgulanıp aynı zamanda günlük yaşamdaki etkinliklerin başarısıyla bağı vurgulanıyor. Diğer taraftan insan davranışları ve kurumlar bazı özel anlamları daha büyük ya da daha az derecede temsil edebilirler veya anlamların karşılaştırıldığı, tanımlandığı ve tekrar tanımlandığı bir alan olabilirler. Bu nokta içerisinde Ann Swidler'in de (1986) bulunduğu birçok yazar tarafından ortaya konulmuştur. Swidler nihai davranışlarda kültürel olarak bitmiş değerlerin etkisini, kültürel analiz sınırlamalarından çok, fiilen yaşayan kültürün analizleriyle uğraşır. Bu açıdan kültür temel inançlar ve değerler gibi teknik konuları içeren pratik bir alandır.

Araçsal nedensellik ve akılcılığın hakimiyetindeki yaygın inanç kültürün pratik bir eylem olarak ihmal edilmesi için bir nedendir. Eğer belirli bir ereğe ulaşmada basitçe teknik anlamlarla uğraşan genel-geçer kabullerden hareket edersek, erekler ülkesi (realm of ends) araçsal eylemin dışında kalır. Bu yoruma ilişkin sorun, bu düşüncenin değerler ülkesine (realm of values) pratik etkinliklerin eklenmesinde yetersiz kalmasıdır. Ancak bu düşünceden kaynaklanan değerlerin ayrılması keyfi bir durumdur. Keyfidir; çünkü pratik veya araçsal nedenler tam anlamıyla değerlerden bağımsız veya bazı özel değerlerin hepsine kayıtsız değildir. En iyi kar-zarar tercihinin veya bilimsel geçerlik tercihinin seçimi gibi teknik yeterlikler anlamındaki rasyonalite şekilleri; hareket yönleri anlamında kendi temel kabul edilebilirlikleri için değersel bir yükümlülüğe bağlıdır. Bu nedenle Max Weber'in işaret ettiği gibi, biz kabul edilebilir bilimsel geçerlikler bulmadan önce doğru kabul edilen bilimsel sonuçlara inanmalıyız (Weber 1948).

Yanlış anlamaya meydan vermemek için bu nokta tam olarak açıklığa kavuşturulmalıdır. Burada araçsal rasyonalite veya bilimin; neyi daha az ya da çok rasyonel olduğunu veya iyi ya da kötü bilimin nasıl olduğunu dikte eden düşüncenin bağımsız süreçlerine dayanmadığını tartışmıyoruz. Ayrıca bu tartışma rasyonel ve bilimsel standartların rastgele diğerini reddetmeye ve anlık inançlara açkışlar gibi

değerlendirilebilecekleri anlamına gelmez. Eğer pratik nedene bilimsel yeterlik ve bilimsel sürece tahahütte bulunan her hangi bir şey, bir çok şey için dayanak noktası olarak veriliyorsa -ki bu dayanak noktaları nadiren değerlerle uyum içinde bulunup bulunmadığı ile ilgilidir- en azından son zamanlardaki yeni çevresel sosyal hareketlerin gelişmesine kadar varır. Olmuş gibi kabul edilen bu düşünce gerçekte problemin çözümünün en zor parçasıdır. Diğer bir deyişle tartışma şudur: Pratiğin değerlerden ayrılması kendisinin temel olarak üstünde yattığı değer tahahütlerini karmaşık bir hale getirir. Bu durum Weber tarafından, kendi içinde sebebin bir erek ya da değer haline geldiği bir süreç olarak görülen rasyonalizasyon tartışmaları içinde algılanmıştır. Oysa bu durum kendi uygulayıcıları tarafından, değerlerden bağımsız bir araç olması anlamında açıklanır.

Yaşayan kültürün görüntüsünün önemi hakkındaki bu genel tartışma kültür hakkındaki yanlış kavramlaştırmanın ikinci boyutuyla da bağlantılıdır. Bu ikinci boyut, kültürün ekonomi gibi diğer alanlardan farklı kendine özgü ayrı bir alanı olan bir görüntüsü olmasını içerir. Ayrı alanlara bu atf en azından ereklerle (kültür alanı) anlamlar (ekonomi ve politika alanı) arasındaki bu farklılığa bağlıdır. Eğer kültürü eylem ve aynı zamanda düşünce anlamında formüle edersek bu durumda, ereklerle anlamlar arasındaki farklılığın keyfi bir biçimde ortaya konması da son derece zorlaşacaktır. Eylemler eş zamanlı bir biçimde hem "erekleri" hem de "anlamları" içerir; özellikle birden fazla "ereğin" olduğu yerde ve bir "ereğin" başarısının başka erekleri başarmak için "anlam" olabileceği yerlerde.

Bu analizin temel karıştırıcısı kültürün ekonomik ve politik yaşamı içeren tüm toplumsal aktiviteler içinde yer almasıdır. Bu nedenle içinde cisimlendirildikleri anlam ve değerlerin ve pratiklerin sonuçlarını içeren ekonomik veya politik yaşamın görüntüleri anlamına gelen ekonomik kültür ve politik kültür hakkında konuşabiliriz. Ekonomik kültürün - ki bunu aşağıda daha da açacağız- anahtar özelliğinin bir örneği de ekonomik aktörler arasındaki güven duygusudur. Diğerleri içindeki güven duygusu salt öz çıkarılardan değil aktörlerin kendi davranışlarını karşılıklı avantaj yönleri içinde müzakere edebilecekleri sezgisinden çıkarılabilir. Bu güven duygusu sadece zaman içinde kurulup işlemlerin sürekli izlenmesini kabul eden bunun yanında olumsuz onaylara da izin veren kişiler arası iletişim ağlarına bağlı olacaktır (Örneğin güven duygusunu kıranlar dışlanacaktır). Bazı mecburiyetlerin yerine getirilmesine ilişkin taahhütler olmazsa bu güven duygusu yıkılacaktır.

Eğer kültür ekonomi ve politikadan ayrılmış farklı bir toplum alanı değilse, sosyal farklılaşma sorunundan nerede ayrılır? Bu çalışma, ekonomi ve toplum teorilerinin içinden çıktığı kapsam içinde, sosyal farklılaşmanın temel özelliği üzerinde yoğunlaşıyor. Eğer biz ekonomi, politika ve kültürün ayrımını inkar edersek, bu farklılaşmanın da inkarı mı olur ?

Bu karmaşık sorunun yanıtı bizim farklılığı nasıl kavradığımıza bağlıdır. Bu kavrayışın biri analitik diğeri de amprik olmak üzere iki görüntüsü vardır. Önemli olan bu ikisini karıştırmamaktır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde farklılaşmanın amprik ve analitik sebepleri arasındaki Parsons ve Smelser (1956) tarafından çizilen ayrıma dikkat çekilmiştir. Onların kurdukları işlevselci çatıda, analitik yaklaşım, toplumların (toplumsal sistemlerin) yaşamlarını ve gelişmelerini sürdürmeleri için ihtiyaç duydukları adrese odaklanmışlardır. Bu işlevler; adaptasyon (A), amaca yönelme (G-Goal attainment-), entegrasyon (I)ve model koruma (L -Pattern maintenance-) bağlamında tanımlanmışlardır. Bu bir dereceye kadar soyut kategorilerin daha bilindik terimlere çevrilmesini olanaklı kılar. Örneğin adaptasyon kaynak yayılımlarının doğa ile sosyal ilişki içermesi anlamında, ekonomi gibi kurumlara yapılan geleneksel atıflara benzetilebilir; bunun yanısıra, model koruması sabit modeller içindeki değerlerin kurumsallaşması anlamında kültür gibi olgulara yapılan geleneksel atıflara benzetilebilir.

Bununla birlikte Parsons ve Smelser sosyal eylemin amprik ve analitik görüntüleri arasındaki ayrım üzerinde durmuşlardır, bu öyle bir ayrım ki , sosyal farklılaşmaya özel bir önem atfeder. Bu ayrımın sürmesi ile Parsons ve Smelser iki farklı önermeyi tartışabilmişlerdir. Birincisi A, G, I ve L fonksiyonlarını sürdüren analitik önerme, ki bu sosyal yaşamın tüm süreçlerindeki bütün sosyal sistemlerin karşılaştığı çelişkileri (challanges) ortaya koyar. Diğer bir deyişle bunlar sosyal sistemin her bir şeklinin genel özelliğidirler. İkinci olarak amprik önerme de şudur; tarih boyunca bu gibi üst dereceli kurumsal bir uzlaşmaya öncülük etmelerine rağmen (örneğin piyasa, devlet, hukuk sistemleri gibi kurumlar arasında) bu uzlaşma hiç bir zaman tam anlamıyla ve özgün olmamıştır. Gerçek dünyada bizim özel bir fonksiyonu yerine getirmede çok fazla uzmanlaşmış olarak ve toplumun geri kalanında kesinlikle farklılaşmış olarak gördüğümüz kurumlar dahi gerçekte çok fonksiyonlu AGIL çelişkilerinin bütünüyle karşı karşıya gelirler. Bu nedenle örneğin piyasalar kendi model koruması (L) veya kültürel zorunlulukları kendi politik veya amaç yönelimleri (G) gibi benzer boyutlara sahiptirler. Piyasalara kültürel boyut olarak bir örnek, iş çevrelerinde oluşturulan güven duygusunu iletişim ağıdır. Piyasaların politikalarına bir örnek, ekonomik aktörlerin hedeflerini düzenleyen sendikalar, işveren örgütleri ve hissadar kurulları türünden birliklerdir.

Bu tartışma Parsons ve Smelser tarafından sosyal farklılaşmanın analizlerinde geliştirilmiş muhakemenin aşaması bağlamında öngörülebilir. İlk olarak figür 7.1'de dört alt sistem arasındaki temel analitik farklılaşmaya göre AGIL olarak belirtilen dört temel fonksiyonun taslaklarını çizdik. İkinci aşamada AGIL harfleriyle üstteki kutuda gösterilen alt sistemlerin her birinin alt bölümlerini ayrı dört alt kısımda gösterdik (örneğin adaptasyon alt sistemi olan "A" şimdi Aa, Ag, Ai ve Al alt ayrımları haline geldi).

Tüm bunlar bizi neye götürür? Bu model yetersiz biçimde soyut olduğu için eleştirilse de aslında tüm diğer geleneklerde olduğundan daha fazla ekonomi ve toplumun sosyal farklılaşmasını incelleme işlenmesini sağlar. Bu incelleme işleme analizlerin iki seviyesinin eş zamanlı kombinasyonunu içerir. İlk düzey, piyasalar (A

fonksiyonu), hükümet (G fonksiyonu), hukuk (I fonksiyonu) gibi AGIL fonksiyonları ile ilgilenen uzmanlaşmış kurumlardaki toplumsal farklılaşmayı içerir. ikinci düzey ise toplumun farklılaşmış her parçasının genel A,G,I ve L şeklindeki zorunlukları ile karşılaştığı anlamına gelen önermeleri içerir. Ekonominin kültürel zorunluluklarla politik sistemin ekonomik zorunluluklarla karşılaştığı gibi. Bu çerçevede ekonomi ve toplum yorumu basit bir ekonominin (A) üzerindeki kültür (L) etkisi sorunu değil ,ekonominin kalıntısı (Ag, Aa ve Ai) üzerindeki ekonomik kültür (Al) sorunudur. Diğer bir deyişle kültür eş zamanlı olarak ekonomik yaşama hem içsel hem de dışsal bir etkidir.

Birinci aşama : Sosyal sistem dört alt sistemden oluşur.

A	G
I	L

İkinci aşama : Sosyal sistemin her bir alt sistemi içsel olarak dört alt sisteme ayrılır.

A ^a Ag	G ^a Gg
A ⁱ Al	G ⁱ Gl
I ^a Ig	L ^a Lg
I ⁱ Il	L ⁱ Ll

Figür 7.1 farklılaşma ve sosyal sistem

Bu kategorinin daha ayrıntılı amprik süreçler dönüştürülüp dönüştürülemediğini ölçen teşebbüsler olan yukarıdaki Parsons'cu katkılara geri dönelim. Buraya kadar bu argüman, kültürün ekonomi dışında ayrı bir alan olarak, algılandığı kültür teorisindeki yanlış bir kavramlaştırmayı açıklığa kavuşturmaya yardım eden genel bir seviyede geliştirilmiştir. Kültürel konulara başvurmaksızın ekonomiyi analiz etmenin pratiğe fazla katkı sağladığı şeklindeki inanç işte budur.

Kültür, Toplumsal Düzen ve Toplumsal Dönüşüm

Ekonomik analizlerde, tarihsel olarak daha bir bağımsız şekillendirilen kültür bütünlüğüne temel ilerleme Durkheim ve Weber'in daha önce işaret edilen çalışmalarında bulunur.

Durkheim'ın katkıları (özellikle 1933'dekilerde) sosyal düzen problemi tartışmalarında, diğer bir deyişle "toplumlar hepsini birden nasıl kavrarlar?" sorusunda bulunur. Durkheim geleneksel toplumlarda sınırlı bir farklılaşmayla kendisinin mekanik

dayanışma dediği kavramın önemini vurgular. Bu, inandırılmak için hiç bir gereksinime ve hiç bir bilinçli tartışmaya ihtiyaç hissetmeyen bireyler arasında az ya da çok doğal bir bağı içerir. Kabile toplumlarındaki mekanik dayanışma şekilleri, kültürel pratikler ve sosyal kimlik, homojenite derecesinin yüksekliğine bağlıdır. Bunlar, topluluksal dayanışmanın dışına çıkmış kişilere karşı ağır baskıcı yaptırımlar getiren din ve yasaları da baskı altında tutan, güçlü kültürel kodlamalar içinde yansıtılırlar. Yasaların ihlali halinde en büyük ceza olan ölüm cezasını talep eden kriminal kodlar mekanik dayanışmanın tipik özellikleridir.

Buna karşılık Durkheim modern toplumlarda mekanik dayanışma üzerine sosyal farklılaşmanın aşındırıcı etkilerine vurgulamalarda bulunur. Özellikle ekonominin toplumdaki ve bireyin geleneksel topluluktan ayrışması toplumsal düzen için temel problemleri yaratır. Ekonomi ile Durkheim toplumsal farklılaşmanın can alıcı bir görünüşü olarak mesleki uzmanlaşma ve iş bölümünün önemine işaret eder. İnsanların köylerden kentlere göçüyle birlikte bireyin topluluğun sıkı kontrolünden kurtuluşu sadece siyasi ve mesleki tercihlerde olanaklarının artmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sosyal yaşamın daha büyük bir entellektüel ifadesini sağlar. Bu durum toplumda akla ve bilime yönelimin artması şeklinde yansımıştır.

Bu değişken içerikle birlikte Durkheim'in sorusu , toplumun artan bir biçimde bir arada değerlendirilebilecek yapısal farklılaşma ve bireysel fark kavramları üzerine nasıl temellendiğine yönelik olmuştur. Mekanik dayanışma bireyler arasındaki ayrılığın homojenleşmiş baskısı ile ve doğal ya da değişmez kabul edilen inanç sorunları anlamına gelen sembolik kodların "olmuş gibi" kabul edilmeleri vasıtasıyla çalışır.

Piyasa, ekonomik bireycilik ve bireysel çıkar gibi dinamik ve değişken kurumların artan bir şekilde tahakkümü altındaki toplumlar "nasıl bunlar hepsini bir arada tutabilirler?" Bireysel farklılığı temel bir kültürel değer olarak kutsayan toplumların görece düzenli bir çatı içinde çatışma ve değişimin güçlerini bir arada tutabilen değerler çatısının bazı genel bağlantılarını bulabilmeleri olası mıdır?

Durkheim, Adam Smith'in meşhur "gizli el" (hidden hand) kavramındaki, toplumsal düzeni kendiliğinden düzenleyen bireysel çıkar uğraşısına işaret eden ekonomik liberal söyleme karşı çıkar. Durkheim'in geliştirdiği ekonomik liberalizm eleştirisi sadece Smith'in ortaya attığı ekonomi teorisine ilişkin değil aynı zamanda liberal sosyolog Herbert Spencer'a da karşıdır. Spencer öz çıkarı koruyan bireylerin, sözleşme kurumlarının kurallarına rağmen düzene uygun icra modellerine ulaşabileceklerini söylerken; Durkheim bu görüşe, sözleşmenin tarafları üzerinde bağlayıcı bir etkisi olmadığını bunların kendiliğinden sözleşmeler oldukları görüşüyle karşı çıkar. Diğer taraftan herhangi bir biçimde sınırlanmamış, öz çıkara yönelik bireyler böylesi kendilerine daha avantajlı geliyorsa sözleşmeyi bozmak ya da onlardan kurtulmak peşindedirler. Eğer sözleşmeler öz çıkar sahibi bireyleri başarılı bir şekilde bağlıyorsa bu durum sözleşmelere sadakati sağlayacak bazı ek ahlaki etkilerin olması gerektiği anlamına gelir. Durkheim bu tür ahlaki etkilere " sözleşmenin sözleşmesel olmayan temeli" (Non-contractual basis of contract) olarak atıfta bulunur.

Tartışmanın geliştiği bu çizgide Durkheim ekonomik liberalizme önemli bir ayrıcalıkta bulunmuştur. Durkheim ahlaki kuralların bağlayıcı gücünün, modern bireyci toplumlarda organik dayanışmanın geleneksel şekillerinde olduğundan daha zayıf ve esnek olduğunu kabul etmiştir. Durkheim'e göre iş bölümünün dinamik güçleri bireysel bağımsızlık ve demokratikleşme bir kez serbest bırakıldığında, artık bir daha eski baskıcı ahlak kurallarının güçlü, açık ve bağlayıcı şekillerinin ortaya çıkması mümkün değildir. Tercihen ahlak öğretisinin özellikleri - eğer bağlayıcı güçlerin hepsine sahip ise - bireysel davranışlar ve özellikle birey üzerindeki yükümlülükler bağlamında tanımlanmalıdır. Durkheim, bizi geleneksel toplumlarda olduğu gibi aynı şekilde, güçlü ahlaki bağların zorladığı insan toplumlarının aşırı toplumsallaşmış olan kavramını resmetmeye karşı uyarır.

Durkheim bir taraftan ekonomi ve toplumun aşırı toplumsallaşmış kavramlarına karşı olan liberal söylemin bazı parçalarını kabul ederken, diğer yandan bireyin toplumdan soyutlanması yönündeki liberal söyleme de karşıdır. Bu ise aşırı toplumsallaşmış bir insanlık kavramını, asosyal veya en az düzeyde toplumsallaşmış bir insanlıkla yer değiştirmesi anlamındadır. Durkheim'e göre bu durum savunulamaz, çünkü modern toplumlarla birlikte toplumsal dayanışmanın yeni şekilleri bireysel öz çıkarları zorlamak için ortaya çıkarlar. Bunlar mekanik dayanışmanın güçlü, baskıcı ahlaki bağları değil, Durkheim'in organik dayanışma dediği kavramın daha zayıf daha yaygın ve hala bağlayıcı olan yapılarıdır.

Organik dayanışma altında iş bölümü ve birey olma bağlamında farklılaşma süreçleri değişik şekilde tanımlanan bağlayıcılar tarafından düzenlenir. Ancak bunlar üst düzey bir birliğe konu olmaktadır. Durkheim'in "sözleşmenin sözleşmesel olamayan temelleri" konusundaki tartışmaları bu noktayı göstermek için tasarlanmıştır. Burada sözleşmenin taraflarının fiiliyatta farklı çıkarları vardır. (örneğin tüketici ve satıcı) Buna rağmen sözleşme kurumunu bağlayıcı bir şekilde kabul etmek için, bu farklılıkların bir taahhüt ile karşılıklı var olduğu yerlerde biz farklılığı düzenleyen genel bir birleştirici çerçeve hakkında konuşabiliriz. Bu çerçeve bireysel çıkar ve bireyi tanımlamalı ve bununla birlikte bazı zorunluluk duygularını içeren ahlaki bağları nitelemek için birey üstünde bağlayıcı olmalıdır.

Durkheim'in tartışmasının bir çok makul yanları, piyasanın neo-klasik modellerinde olduğu gibi ekonomik hareketin bir anda olmasından çok zamana yayılması gerçeğinden hareketle ortaya konur. (Bkz. 3. bölüm) çünkü ekonomik hareket böylesi bir devamlılık niteliğine sahiptir ve bireysel çıkar fiiliyatın gerçekleştiği düzenin güvensiz çatısını şekillendirir. Güvenilirlik, tekil, anlık ve tekrarlanamaz fiili durumları pek fazla konu almaz, fakat güvenilirliğin konu edildiği ilişkiler gerçekte tekrarlanabilir gibi görülen yada içinde aktörlerin çoğunun yapılan düzenlemelerle diğer tarafların da mutabık kalacaklarını bilmek istedikleri durumlardır.

Ekonomik yaşam gerçekten düzeni korumaya ve güvenilirliğe yönelik ahlaki unsurların her bir türünü kapsayıp kapsamadığı konusundaki tartışmalar çoğunlukla Durkheim tarafından geliştirilen tartışmaları es geçmezler, çünkü onlar ahlak öğretisinin

açık olma zorunluluğunu ve özgün olarak fedakar davranışlarda bulunan güçlü ahlaki bağları içermesi gereğini varsayarlar. Sanki bunlar özgün seçeneklermiş gibi, tartışma çoğunlukla fedakarlığın veya bireysel çıkarın yokluğu yada varlığının gösterilmesi bağlamı içinde sürer gider. Bu nedenle Durkheim ahlaki zorunluluklara bağlanmak anlamında gördüğü öz (self)'den ziyade özün reddi anlamındaki bu fedakarlık sık sık ifade edilir. Durkheim'in bakış açısından hareketle ne özü inkar eden bağlara dayalı sınırlamaya ne de moraliteyi öz ya da bireyi toptan antipatik gösteren bir şeymiş gibi görmeye ihtiyaç vardır. Tercihen eğer modern koşullarda var oluyorsa ahlaki kodların bireyi ve özü hareketin temel parçaları olarak kabul etme ihtiyacı duymaları beklenir. Tabiki bu, kendini rededen fedakarlık olasılığını dışlamaz. Yinede bireyin toplumdan farklılaşmasını kabul etmeyen sosyal yaşamın görünümleri dışında, bu fazla bir bağlayıcılığı olan kavrayıcı gibi görünmemektedir.

Durkheim'in sözleşmenin sözleşmesel olmayan temelleri tartışmasının olabilirliği için en zorlayıcı ip ucu güven nosyonunda ortaya çıkar. Bu durum son yıllarda sosyologlar arasında artan bir şekilde dikkati cezbeder. (Luhman 1979, Barber 1983) Ekonomi ve toplum analizlerindeki güven duygusunun stratejik önemi kültürel bir ifade tarzından çok ekonomik ilişkilerin kalbindeki bir ekonomik kültür görünümü olarak görünür. Bu nedenle söylem ekonomi dışıdır fakat ekonomi üzerine vurgulamada bulunur. Ekonomik kurumlar güvene dayalı ilişkiler var olduğu sürece yöneticilerle örgütler, profesyonel danışmanlarla danışanlar, ve alıcılarla satıcılar arasındaki ilişkilerin meşru bir parçası olarak güven duygusunu kutsamışlardır. Güven ilişkileri bankacılık, sigortacılık ve şirketler yasası gibi alanlardaki resmi yasal kodlar içinde oluşturulur. Fakat, ayrıca ekonomik şebekeler bağlamında daha gayri resmi olarak işlerlik kazanırlar. Bu güven ilişkileri tipik olarak bazı informel anlayışlarda görülür. Örneğin "erkekçe bir söz", "bir el sıkışma" yada hiç bir formel sözleşmenin yapılmadığı ekonomik işlerin bir çoğunu destekleyen "genel dürüstlük" ilkesi. (Macaulay 1963) Ekonomik liberalizmin gizli el kavramı bu tür şebekelerdeki düzeni devam ettiren süreçler hakkında yeterli olabilecek bir açıklama getiremez. Bu nedenle sosyal bilimciler ekonomik işler, yönetim ve örgütsel davranış analizleri üstünde ekonomik ve örgütsel kültürün öneminin fark edilmesini aşlamak zorundadırlar.

Kültür ve örgüt arasındaki bağların değişkenliği konusunda yapılan en uygun özetleme çalışmalarından biri Smircich (1983) tarafından yapılmış olandır. Smircich bu türün potansiyel mekanizmalarının 5 ayrı şeklini tanımlamıştır. Bunlar, kültürlerarası veya yönetimdeki karşılaştırmalı meselelerin, ortaklık kültürünün, örgüt bilincindeki kültürün rolünün, örgütsel sembolizmin ve sonucusu bile olsa diğerler kadar önemli olan örgütlerdeki bilinç altı süreçlerin etkileridir. Bu kontrol listesinin, ekonomik yaşamdaki kültürün etkisinin içsel ve dışsal kaynaklarının ikisini de içermesi dikkate değerdir.

Durkheim'in bu konudaki tartışması tabiki ekonomik kültür tartışmaları için son derece önemli olan sözleşmenin sözleşmesel olmayan temelini analizini sona erdirmez (Parsons'cu terimlerdeki Al görüntüsü). Bunun nedeni bunun temel olarak mikro

düzeydeki işlerden çok makro düzeydeki düzen sorunuyla ilgilenmiş olmasıdır. (Parsons'cu söylemlerde bu AGI ve L' nin birarada nasıl uyum gösterebildiklerinin analizine daha yakındır). Bu probleme atfen iki farklı teşebbüste bulunulmuştur.

İlki 1893'te yayınladığı "Toplumsal İş Bölümü" adlı eserinde geliştirilmiştir. Bu eserinde Durkheim, ekonomik liberalizm Marxist ekonomiye meydan okuyarak, topluma dair düzen problemine çözüm getirmiştir. Daha evvel ekonomik konulardaki dayanışma için yeterli bir temel olan Durkheim'in bireysel çıkarı eleştirmesiyle oluşturduğu tartışmaları ve organik dayanışmanın anahtar kavramını anlatmıştı. Analizlerinin, sözleşmenin sözleşmesel olmayan temelleri tezinin ötesine yayılmasıyla Durkheim organik dayanışma için temel olarak iş bölümü üzerine odaklanmıştır.

Böylece Durkheim politik yaşamdan çok insanlar üzerinde daha fazla kavrayıcı olan ekonomik yaşam üzerine çağdaş Marxist tartışmalardan etkilenmiştir. Yönetim alanındaki politikalar toplumsal düzen için temel olan günlük yaşamdan çok uzaktırlar. Bu nedenle Durkheim dikkatini ekonomik yaşama çevirmiştir. İlk bakışta bu toplumsal düzenin genel bağlantı çatusının oluşturulmasında ümitsiz bir alan olarak görülür. Fakat sermaye emek çetışması bir çok alan gibi 19. y.y sonlarında Fransa'da ekonomik yaşama mal olmuştur. Bununla beraber Durkheim iş bölümünün birleştirici etkiler ile bu tür ayrımların artan bir şekilde dengelendiğini tartışmıştır. Bu tür etkiler her şeyden önce bunları meydana çıkarana kişisel gereksinimlerini doyurmak için diğerine bağımlıdır. Eğer bireysel dışa vurumlara terk ettirilmekten çok kurumsallaştırılmışsa, Durkheim'e göre bu karşılıklı bağımlılık duygusu toplumu bir arada bağlamak için yeterince güçlüdür. Durkheim bu kurumsallaşma sürecini tüm toplumsal birleşmeye katkı olması açısından belli mesleklerde çalışıp yaptığı mesleğin gelişiminden sorumlu olan üreticilerin örgütleri çerçevesinden bakar. Bu tür örgütler bireyleri birleştirmekle ilgili günlük yaşama yeterince kapalı fakat bir sosyal bağı oluşturmak için bireylerin dışında ve onlardan üstte bulunurlar. Diğer bir değişle ortaçağdaki loncalarla benzerliklerinin tersine bu örgütler birey ve toplum arasında duran arabulucu kurumlardır. Durkheim fırsat eşitliği bağlamında toplumsal düzeni analiz etmek için bu ilk teşebbüse üçüncü bir öge daha eklemiştir. Eğer yetenek ve ihtiyaçlarda bireysel farklılıklar yeterince anlatılabilseydi mesleklere giriş serbestisi gerekli olurdu. Meritokrasi örnek olarak kalıtımsal yada doğuştan getirilen zenginlik ile yüksek eğitime imtiyazlı girişlerle yaratıldığı yerlerde bu tür giriş serbestisi bozulabilir. Bireyler bu durumda (Meritokrasi durumunda) sosyal bağların etkisini yok eden özgür seçimlerden çok dayatılanı yaparlar.

Bu toplumsal düzenin analizleri, politik ekonomiye atfettiği ekonomik çerçevelerin çoğunu belirlemesine rağmen, güç ilişkileri üzerine temellenmiş olan toplum ve ekonomi teorilerinde karşı çıkmaya eğilimlidirler. Bu tartışmaya göre iş bölümü etkin bir meslek seçimini garantilemek için fırsat eşitliğini sağlayan mesleki kimlik ve tahahütlerinin kurumsallaşması ve bireyler arasında sosyal düzen için bir temel teşkil etmekteydi ve tartışma ekonomik analizi kültürün arka planına taşımak için

tasarlanmıştı. çünkü toplumsal düzen ekonomik aktörlerce toplumsal zorunlulukların kabulüne uygun hale getirilerek oluşturulan koşullara bağımlı olarak görülür.

Durkheim'in toplumsal düzen teorisini geliştirmeye yönelik ilk teşebbüsü onun "sözleşmenin sözleşmesel" olmayan temeli ve ekonomik düzen söyleminden belki de daha başarısızdır. Sözleşmenin sözleşmesel olmayan temeli, güven duygusu devam ettiği sürece ampirik analizlere başarılı bir biçimde baş vururken, informal şebekeler ve örgütsel kültür, mesleki birleşme tartışması ve karşılıklı bağımlılık ampirik uzantıya sahiptir. Sözleşmenin sözleşmesel olmayan temeli açıkça tüm meslek gruplarından çok müşteri hizmetlerinin ahlaki zorunluluklarını doğuran profesyonel etik tartışması ile sınırlıdır. (özellikle bkz: Parsons'un tartışmaları, 1951) Hizmet sektörlerinin dışında bu tür taahhüt ip uçlarının kanıtı çok fazla yoktur ve aynı zamanda bir ereğe araç olarak çalışın araçsal tutumun da ip uçları fazla bulunmamaktadır. Bu yönelim, iş yeri tasarımları ve yönetime anlamlı bir katılım için fırsatların kapanmasına ilişkin çatışan biçimlerde yaşanan iş yeri ilişkilerinin önemi içinde büyütülür. Bu bireyin yaşamındaki iş yeri aktivitelerinde öne çıkmasında bir azalma olacağını varsayar. Ve genelleştirilmiş sosyal kuralların yapısı için herhangi bir alternatifin var olup olmadığı sorusunu ortaya çıkarır.

Bu soruya ilişkin ikincil ve sonraki teşebbüslerinde Durkheim, toplumsal düzenin kurgusundaki birincil kaynak olarak politikanın ve politik kültürün itibarını iade etmiştir. Politikaya bu geri dönüş gerekliliği idi. Çünkü Durkheim ekonomik yaşam ve mesleki düzenin farklılık ve bireysel çıkar dışında yeterince genelleştirilmiş bağlayıcı ahlaki kuralların tek başlarına ayakta duramayacağına inanmaya başlamıştır. Durkheim ekonomik kurumların karşılıklı uzlaşması üzerine yaptığı vurgulamadan vaz geçmemiştir, ancak şimdi politik kültürün sembolik önceliğine ikinci derecede önem vermiştir. O hepsinden ziyade Durkheim'in tüm bireyleri bağlayan ahlaki kuralların etkinliğinin güncelleştirilebileceğini gördüğü demokratik, politik, kültür içindedir. Bu düşünceler demokratik vatandaşlık fikri ile birleştirilmiştir. Bu sadece doğuştan veya mülkiyetle gelen imtiyazlarla politik girişim özgün şekillerini baştan rededen herkesi kapsamakla kalmaz, aynı zamanda sembolünü kutsal anlamlarla yüceltir. Bireyciliğin potansiyel bölücü etkilerine bireysel vatandaşlık aktivitelerinin ahlaki bir göreve dönmesiyle karşı koyulabilir. Bu kutsallaştırma sürecini kavrama, herkesin katılabileceği, sosyal bağlılığın evrensel çatısı olarak demokrasiye önem veren ulusal politik olaylar boyunca beslenmeli ve periyodik olarak nakledilmelidir.

Durkheim'in bu görüşü ayrıntılı değildir ve sosyal bağların az gelişmiş ve problematik bir şekilde bıraktığı politik adetlerin önemini ayrıntılı bir biçimde incelememiştir (Lukes 1975). Sosyal birlik ve sosyal düzen hakkındaki tartışması vasıtasıyla Durkheim'in ekonomi ve toplum teorisine demokrasiyi ekleme çabası, her şeye rağmen politik ekonomi geleneğindeki demokratik politikaların önemine ilişkin paralel kaygılara dikkate değer bir biçimde farklıdır. Politik ekonomi, politika ve ekonomi arasındaki ilişkiyi çeşitli ekonomik çıkarların göreceli kuvveti olarak görürken, Durkheim politik ekonomiyi sosyal farklılaşma koşulları altında bireysel çıkarın ahlaki

düzeni olarak görür. Politik ekonomi ekonomik yaşamın düzenini (ya da düzensizliğini) ekonomik avantajların ifadesinde kollektif ekonomik çıkarların (sınıf çıkarlarını da içerir) etkisi bağlamında görürken, Durkheim politik ekonomiyi çıkar temelli çatışmalarla karşılıklı varolabilen sosyal bağların korunmasında bir teşebbüs olarak görür. Fakat herşeye rağmen politik ekonomi bunların üzerindedir.

Sonuç olarak bizim bu karşıt görüşleri nasıl çözümleyeceğimiz ekonomik çıkar sorunlarını azaltmayan değer yapısı ve ahlaki düzenlemenin olduğuna ne kadar inandığımızı bağlıdır. Tabi ki Durkheim'in gücün sık sık kültürel desteklere ihtiyaç duyduğu ve bu ekonomik çıkar çatışmalarının kültürel olarak sık sık genel yada evrensel çıkar içinde bulunduğu düşüncesi bağlamında anlatıldığı ispatlamalarda politik ekonomiye ve Marx'a yardımcı olduğunu söylemek olasıdır. Bununla beraber bu yöndeki bir tartışma ahlaki kuralların politikada ve yasada gerçekten anlatılabilen genel ve evrensel çıkarları anlattığı yolundaki Durkheim'in meydan okumasının gücünden sakınmalıdır.

Durkheim'in buradaki pozisyonunun korunmasının bir yolu da ahlaki çıkarların maddi çıkarlardan farklı olarak telaffuz edilmesinin olanaklı olmasını göstermiş olmasıdır. Moral tartışmaları çoğunlukla maddi çıkar hizmetleri içine konulmasına rağmen bu ahlaki iddiaların basit olarak bu tarzda bir işlev olarak algılanabileceği anlamına gelmez. Durkheim'e göre ahlaki çıkarlar birlik bağlılık barış ve düzen gibi ideallere ulaşmak için zorunluluk şekillerini anlatmaktan ziyade, bireysel öz çıkar ve kollektif sınıf çıkarlarının üstünde bulunan toplum, ulus veya demokrasi gibi kavramlara ilişkindir. Max Weber, bu kavramların organik iddialarının şüphesizliğini sürdürmek yerine, ideal özerkliği anlamındaki benzer bir genel tartışmayı, maddi çıkarlardan doğru geliştirmiştir. Weber'in çalışmalarında bu tür ideallerin tipik olarak onur ve prestijin sembolik konularını içermesi, uluslar veya etnik gruplar içinde hatta dünya işlerini redetmeyi ya da dünyaya bağlılığı, inzivaya çekilmeyi (asceticisim) yada etkin olmayı (aktivizm) değerlendiren dini değerler içinde algılanır.

Halihazırda bu tür ahlaki bağlılıkların var olduğuna dair kanıt bolluğu hem güçlü bağların icrasında (örneğin milliyetçilikte) hem de daha yaygın bağlarda (örneğin demokrasi veya karar almanın fikir birliği sürecinde) bulunur. Hiç kimse kapitalizm için ölmez ancak demokratik yaşam biçimini korumak veya ülkeleri için birçok insan ölmüştür. Ekonomik çıkarlar sadece kimliğin öne çıkan bir göstergesi değil fakat aynı zamanda daha az şiddetli olsa bile kişisel zorunlulukların önemini sürdürdüğü günlük durumun ta kendisidir. Ne ekonomik liberalizm ne de politik ekonomi hiç bir zaman bunu tam olarak kabul etmez ve sonuçta bunun cezasını, bunların ekonomiyi ve toplumu analiz etme kapasiteleri çeker. Kimlikleşme, birleşmenin ekonomik olmayan kültürel kaynaklarına odaklanmak, toplumların bu tür bağlara başarı ile entegre olduklarını savunmayı gerektirmez. Gerçekten kültürel bağlar birleşme kadar çatışma kaynağı da olabilirler. Bununla beraber Durkheim'in ekonomi ve sosyoloji teorisine ilişkin çalışmalarının temel önemi onun tartışma birliğidir. Bu tartışma öz çıkara dayalı ekonomik aktarımların zaman içinde ahenkli ve işler kalan bazı temel kültürel bağlara

dayanması gerektiği üzerindedir. Böylece da bu tarz bağların varlığı amprik analizlere konu olur.

Şimdi düzen sorunundan toplumsal dönüşüm problemine dönelim. Bu odak değişmesi toplumsal değişimin asıl sebebi üzerine ilgi gerektirir. Bazı bakış açılarına göre sosyal değişmeye kültürel analizleri uygulamak şaşkıncu bir harekettir. Zira kültür sosyal dönüşüm süreçlerinden çok, var olanı koruma ve entegrasyon güçleriyle ilişkilidir. Kültür ekonomik ve teknolojik temellerdeki değişimi anlatan ve böylece ayrıca ekonomik olarak belirlenmiş bu tür değişim tarzlarının kültürel etkilerini sıyanan ekonomi ve ekonomik tarihin bir çok yorumunun örneğidir. Bu yaklaşımda kültür değişimin kendisinin ortaya çıkardığı bir nedenden çok bizim uyarladığımız yada başa çıkmaya çalıştığımız değişme kavramıyla kuşatılır.

Ekonomik sosyoloji geleneği içinde kültürün toplumsal dönüşüm ve toplumsal değişim süreçleri üzerine önemi Max Weber tarafından belirtilmiştir. Weber'in değerlendirilmeleri hem çok alkışlanmış hem de çok eleştirilmiştir. Bu tepkiler protestan ahlakı tezi ile ilgilidir ki burada Weber modern kapitalizmin canlanmasıyla bazı dini pratikler arasındaki ilişkiyi gösterir. (Weber 1930, Ayr.bkz: 1982'de Marshall tarafında yapılan yorumlara) Bu tartışma dünya uygarlığının karşılaştırmalı tarihsel bir sosyolojisinin nasıl yapılabileceğine doğrudan yönelmiş olan geniş bir din sosyolojisi içinde yer alır.

Weber'in karşılaştırmalı tarihsel sosyolojisinin temelini oluşturan kültür sosyolojisini açmakta yarar var. Bu kültür tartışması liberalizm ve Marxist politik ekonomi ile ilgili eleştirilerden fazlasıyla etkilenmiştir. Weber'in varsayımı tüm sosyal eylemin, aktörlere bağlı anlamlı tanımlarla gerçekleşmiş olmasıdır. Bu varsayım davranışların alışkanlıklardan kaynaklandığı durumlarda olduğu gibi, amacın açık olmadığı ve refleksiv incelemenin öznesi yapılmadığı durumlarda dahi kullanılır. Amaca yönelik bu önem, tüm hareketlere kültürel bir uygunluk özelliği verir hatta saptanmış bir ereğe ulaşmada en iyi aracın ekonomik işlemler içinde olması gibi eylemin kendisinin adamakıllı teknik şekillerde bulunduğu durumlarda bile bu böyledir. Diğer bir deyişle kültür, ekonomik yaşamdan ayrılmış farklı bir alan değildir.

Hareketin anlamlılığını beyan etmede Weber sadece öz çıkar ve rasyonel seçimden söz eden ekonomik liberalizmin daha vulgar şekilleriyle ilişkisini keser. Weber'e göre eylemin açıklanmasında eylemin anlamının düşünülmesi gereklidir. Öz çıkar var gibi gösterilemez fakat bulunduğu yerde sosyal ve tarihsel açıklamalara gereksinim duyar. Bu anlamda Weber, eğer diğer bazı motivasyonlar bulunamıyorsa, öz çıkarı kullanılabilecek doğal bir davranış şekli gibi farz edebileceğimizi kabul etmez. Buna karşı Weber tarihsel süreçlere temel teşkil etme bağlamında, öz çıkarın tekrar etme derecesini anlatmak isteyen tarihsel bir kültür sosyolojisi öneririr. Weber'in batı bireyciliğinin dinsel kaynakları üzerine verdiği önem bu analiz metoduna bir örnektir.

Weber'in liberalizmden ,Durkheim'den daha fazla olumlu yönde etkilenmiş olduğu kuşkusuzdur. Bu etki iki şekilde ele alınır. Birincisi : Weber'in protestan alt yapısı bireysel vicdanın temeli ve neyin bireysel ahlaki egemenliği tanımlayabileceğine

ilişkin bir ilgi yaratmıştır. İkincisi: Özellikle Almanya'ya uygulandığı gibi organik kültür görüşlerinin bir çok çağdaş eleştirilerini kabul etmiştir. Burada bir çok kültür tartışması, özellikle aşağı yukarı duyu ve hissin mistik kavramları olarak anlaşılan millet ve halk gibi kolektiviteler üzerine odaklanmıştır. Bu gibi romantik kültürel hesaplar belkide kültürü tamamen inkar eden, kaba ekonomik indirgemeciliğe veya faydacılığa yada ekonomik liberalizme haklı bir reaksiyon olarak görülebilirler. Bununla beraber Weber, bu reaksiyonda çok fazla ileri gitmiştir. Özellikle bu reaksiyon organik var oluşları ile ilişkisi vasıtasıyla kültürün sosyal farklılaşma tarafından anlamlı bir şekilde aşındırılmış olan kültürel gücün anlaşılmasını zorlaştırır. Weber geleneksel aileden ekonomik örgütlerin ayrılması gibi piyasa benzeri kurumların oluşmasının, bireysel bağların toplumun güçlü bağlarından ayrılmasıyla oluşacağına inanmıştır. Alman kültürünü de içine alan batı kültürü milliyetçilik gibi kültürel idealleri içinde bulundurur ancak Weber'in görüşüne göre bu idealler, kültürün eski geleneksel romantik görüşleriyle karıştırılmamalıdır.

Weber'in kültür tartışması ne vulgar ekonomik liberalizm ile ne romantizm ile ne de gerçekten politik ekonomi ve Marxism ile ilişkili değildir. Ekonomik liberalizmi sosyal varsayımları ve romantizminden ötürü eleştirirken Weber'in sosyalite kavramlaştırması kültürü (amaç alanı), yalnız ekonomik güçle asimile etmemiştir. Değerler güç iddiaları boyunca ilerlemişlerdir fakat bu değerler çoğunlukla ahlaki ve ideal çıkarları maddi çıkarlar olarak yansıtırlar.

Durkheim'la önemli bir karşıtlık noktası da vardır. Buna göre Weber entegrasyonla olduğu kadar birbiriyle boy ölçüşen değerlerin çokluğu ve çatışmaları ile ilişkili kültürle de ilgilenmiştir. Kültür Weber için hayatidir fakat özellikle kültür ve ekonominin güçlü dini bağlardan sosyal ayırımlar gösterdiği dönemlerde değer uyumsuzluklarını anlatma eğilimi gösterir. Açığa vurulan dini gerçekteki inanç duygularında tanrının ölümü söylemi ile laik değerlerin rekabet etmelerindeki bir artış beklenen bir durum olmuştur. Bu anlamda kültür toplumsal entegrasyonun garantisi olmadığı gibi uzun süre için entegrasyonu muhafaza eden bazı değerlerin izlenmesinde kaba güç kullanımı da değildir. Eğer entegrasyon gerçekleşirse, kültür sosyal kurumların veya yöneticilerin hakimiyeti karşısında insanların rıza göstermesine daha sessiz kalacaktır. Bu rıza göstermenin bağlantıları sağlanabilecek değer uzlaşmasına gerçekten ihtiyaç duyması gerekmez ancak var olan düzenlemelerin meşruluğunun minimum kabulünü tercih eder. Burada 3 temel başvuru mümkündür. Birincisi geleneğe, ikincisi uygun bir şekilde harekete geçirilmiş (örneğin yasalaştırılmış) ve akılcı bir biçimde kurulan kurallara, üçüncüsü de karizmaya. Karizmayla Weber bazı kişilerin kişisel liderliğini pekiştiren özel bir takım özelliklere sahip olduğu yönündeki inancını belirtir.

Weber'in bir kültür teorisi konusunda ilgilenme çabalarında açıklanan sınırlı bilgiye malik olmak için onun karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji maddesine geri dönelim. Bu karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji Weber'in batı kültürü yada batıya ait kültürün (Occidental Culture) özgün özellikleri olarak gördüklerinin doğasının bir raporunu vermek üzere tasarlanmıştır. Weber, özel mülkiyet ve piyasa gibi modern

kapitalizme ve kurumların dinamik etkisine önem verirken bu olguları rasyonalizasyonun bağlayıcı özelliği ile birleştirmiştir. Yukarıda değinildiği gibi rasyonalizasyonun bağlayıcı özelliği ekonominin, politikanın ve hukuğun en önde gelen özelliği olarak görülür. Ayrıca Weber rasyonalizasyonun sadece dinde değil aynı zamanda müzik, mimari ve düşün alanlarında da kültürel pratiklere ayırıcı bir özellik verdiğini iddia etmiştir. Tüm bunlar piyasa temelli kar zarar hesaplarında, hukuğun formel yasalar haline getirilmesinde, dini pratiklerin dünyadan el etek çekme disiplinine tabi olmasında ve batı müzik yapısının formel örneklerinde eşit olarak yansıtılan resmileştirilmiş, (Formalised) düşünülmüş (Intellectualised), kişisel olmayan (impersonal) ölçücü bir ruh ile tanımlanırlar.

Weber sosyal farklılaşma ve değerlerdeki çoğulculuğun önemini modern batı toplumlarının gerekli özellikleri olarak görmesine rağmen, rasyonalizmi birleştirici baskın güç olarak gördüğünün de belirtilmesi gerekir. Rasyonalizasyonun insan tasarımının bir ürünü olarak, insan davranışlarının istedik olmayan sonuçlarının bir çok getirilerinde bulunan biraz tuhaf bir özelliği vardır. Eğer rasyonalizasyon kültürü batı toplumunda kültürel olarak baskın olan birleştirici (Integrative) güç olsaydı bu durumda insani niyetin sonucu veya rasyonalizasyonda kültürel değerlere ulaşmanın özellikle basit mantığı anlamında bu konuma gelemezdi. Bununla birlikte bilim ve rasyonel hukuk gibi bazı açık kültürel pratikler rasyonalizasyonun temel taşıyıcılarıdır. (Weber 1976) Bu anlamda rasyonalizasyon, anlamın baskın gelme (Prevailing) yapılarına hiç atıfta bulunmadan ,basitçe kendiliğinden araçlarla entegrasyonu üretmez.

Bu Batıya has özellikler Batıyı İslam veya Konfüçyanizm gibi diğer belli başlı dünya uygarlıklarından ayırt edici özellikler olarak görülür. Bu tür batılı olamayan uygarlıklar kendi dinamik özelliklerinin dışında olmayıp, bunlar da rasyonalizasyonun bazı şekillerini sergilerler. Bununla birlikte , Dünya tarihine gözattığımızda görürüz ki, bu toplumlar ekonomi ve toplumun bu dünyevi rasyonel farklılaşmanın batıda gerçekleştiği tarzın aynısını ortaya çıkartmamışlardır. Rasyonalizasyon hem İslam'ın dinsel hukuğunun şekillerindeki gibi farklı bir dünyevilik içinde tanımlanırken hem de Hindu Kast sistemindeki gibi diğer dünyevi dini amaçlarla oluşan gelenekselci kabuller vasıtasıyla toplumsal farklılaşmanın dinamik potansiyelini engellenmiştir. Diğer bir deyişle bu tür koşullar altında ekonomiler, özel mülkiyet haklarının ve piyasa merkezli bireyciliğin tam gelişimini sınırlayan kültürel entegrasyon şekilleri içine güçlü bir şekilde yerleştirmişlerdir. Bu sınırlı koşullar başarılı bir ticaretin veya teknolojik yeniliğin yapılmasını önlemişlerdir. Fakat Weber'in ilgilendiği kadarıyla bu koşullar batılı olamayan kültürlerin daha rasyonalize yönlerde toplumsal dönüşümlerini sınırlamışlardır.

Weber'in protestan ahlakının etkisi hakkındaki tarihsel söylemi bu geniş tarihsel içerik içerisinde şekillendirilir. Çünkü Weber'in söylemi sürekli yanlış kavranmıştır o nedenle bu söylemin ne olduğunun daha dikkatli bir biçimde açıklanması gereklidir. Weber protestanlığın kapitalizme neden olduğunu iddia etmemiştir. Eğer biz kapitalizmi ticaretten elde edilen kazançlara bir yönelme anlamında tanımlarsak, bu protestanizmin

eski görüntüsü olur. Weber için bu tür bir kapitalizm batının farklılığını anlamaya katkı sağlamayan hem tarihsel hem de uzaysal olarak son derece zayıf bir kapitalizm tanımıdır. Weber'in iddiaları onun modern rasyonel kapitalizm olarak gördüklerinin dışında genel olarak kapitalizme yönelik olmamıştır. Weber'in bu konudaki söylemi üretim araçlarının özel mülkiyeti, iş gücünün metalaştırılması aynı zamanda fiziksel üretim ve kişilerarası ölçücü kar sağlamanın ruhu bağlamında tanımlanmıştır. Weber'in bu konudaki argümanı protestanizmin etkisiyle oluşmuş olan ve Weber'in kısmi olarak düşünmüş olduğu rasyonel ruhtur.

Bu birleştime protestan dini pratiğinin bazı formları dışında, protestan teolojisi ile kapitalizmin ruhu arasında yapılmamıştır. Tüm bunların dışında Weber bireyin yaşamının ve davranışlarının içinde disipline edilmesi gereken çağrının dini tasarımı aynı zamanda bu disipline etmeyi sağlayan tanrıya karşı sorunlu olma, kişisel müteşebbislik nosyonu ve çalışma ahlakı gibi kavramlar arasındaki eğilime vurgu yapmıştır. Dini pratikler ekonomik yaşamla ilgili disiplinin ve rasyonel sorumluluğun niteliklerini bildiren olgular olarak görülmüşlerdir. Bu etkinin önemi hem kar arama davranışına karşı var olan ahlaki onayın, hem de ekonomik yaşamdaki gelenekselciliğin ölü toprağını kaldırmaya yardımcı olmuştur. Bu argümanın imaları iki kattır. Birincisi modern kapitalizm öncesi yaşam rasyonelasyon ile kültürel pratiklerin uyumsuzluğu içimde yok olmuştur. ikincisi, kültürel pratikteki değişimler toprak altından kurtulup rasyonelle edilmiş, değişime uğramış, ekonomik sistemin yerleşmesine geçiş için ön koşullardan biri haline gelmiştir. Bu yüzden, kültürel hatta ekonomik pratiklerdeki dönüşüm bağlamının dışında, rasyonel kapitalizmin oluşması (kültürel gelenekselcilik şekilleri içindeki) üzerinde öz- çıkar, kültürün önüne geçmesi anlamında anlaşılabilir bir şey değildi.

Bununla beraber, Weberin argümanını sonucu bir zaferden ziyade bir trajediyle hissedilmiştir. Bunun nedeni Weber'in görüşündeki rasyonelasyon süreci, rasyonel kapitalizmin gelişimi boyunca var olup onun oluşumuna yardımcı olan kültürel pratiklerin altını oymasındadır. Bir kere kurumsallaşan ve rasyonelleşen ekonomik davranışlar için artık dini olaylara fazla ihtiyaç yoktur. Bu rasyonelasyon süreci kurumsallaşmış veya amaca yönelmiş rasyonelite meşguliyetlerine yönelen laik bireyciliğin genel havasıyla işleyebilecekken böyle olmaz. Bu oluşup gerçekleşen rasyonelasyonun kişisel olmayan yönleri gibi kültürel anlam üzerindeki değerler ve çatışmalar için açık bir ilginin silik uzaklığının hayaleti diriltirilmiştir. Weber için bu kişisel olmama ekonomik ve toplumsal örgütlerin kişiselleştirilmiş üsluplarından çok artan bir şekilde bürokrasi ile ilişkilendirilmiştir. Politikayla birlikte Bismark gibi karizmatik kişilerin hünerli liderliği bürokratik memur kesiminin kişisel olmayan etkinliğine bir yön verirken piyasa ile birlikte kişiselleşmiş müteşebbislik büyük ölçekli birleşik bürokrasiye(örgütlü kapitalizmin gelişimi tartışması içinde toplanmış bir konu) yol açmaktaydı. Kişisel menfaat belki akademik çalışmalar için mümkün gibi görülebilir fakat toplumun sadece çok az bir kesiminde sessiz bir rol oynar.

Weber'in bıraktığı ekonomik sosyoloji mirasında bazı karışık noktalar vardır. Bir yanda ekonomi ve toplumun kültür içerikli bir teorisini kurmaya yardımcı olan bazı genel argümanlar vardır. Bunlar aşağıda sıralandığı şekilde ifade edilirler.

1- Sosyal davranışların hepsi kültürel amacı somutlaştırıncaya kadar kültürel olarak uygundur.

2- Ekonomik yaşamın içindeki kültürel etkiler sadece toplumsal düzen ve entegrasyonu değil, toplumsal değişimi ve dönüşümü de kapsar. Bu nedenle kültür sadece düzenin devamı (order-maintaining) değil düzenin dönüşümü (order - transforming) de olabilir. Bunun ötesinde batı rasyonalizasyonu ve kültürün özgün tartışması bir soruyu karşımıza çıkarır :

" Rasyonalizasyon, kültürü yok mu ediyor? " Benzer bir soru toplum üzerinde nakit kösteginin (cash-nexus) etkinliği bağlamındaki kapitalizmin Marxist eleştirisine de yöneltilir. Weber'in buradaki konumu kararsızdır. Bir taraftan Weber değerler için açık ilişki duygusu içinde rasyonalizasyonun amaç dışı hareket ettiğini söyler gibi görünmektedir. Bireylerin davranışları üzerinde fazla bir seçme hakkına sahip olma duygusunun verilmemesi, rasyonalizasyonun demir kafes hayaleti kültürel otonomiye toptan boyun eğdirdiği görülür. Diğer taraftan Weber'i bizi rasyonalizasyon ve araçsal rasyonaliteyi kültürün şekilleri olarak düşünmeye sevk eder. Şöyleki, saptanmış bir ereğe ulaşmaya en iyi araç ve teknikler için kaygı aynı zamanda bir değerden dolayı kendi içinde bir erek olabilir. Aslında kişisel olmayan ve ölçücü işlemlere kıymet biçen değer, rasyonalizasyonu daha az değerli bir hale getirmez. Bundan dolayı modern batı toplumu yönetici, teknokrat, bilim adamı ve profesyonel yani özel mülkiyet hakkına bağlı kalmaktan ziyade eğitime önem veren mesleklerin rollerine statü sağlayan formel yeterlilik, bilimsel nedensellik ve entellektüalizasyon gibi değerlerin yeni ortaya konuşlarının yaratılması olarak değerlendirilebilir.

Weber'de kaçırılan nokta aynı zamanda farklılaşma ve rasyonalizasyonun batıdaki sürecinin bir parçası gibi görünen demokratik değerlerin devamlı tartışmasıdır. Demokrasi kişisel krallığın ulusal vatandaşlığa dönüşmesi ve halka ait egemenlik fikrinin ortaya çıkmasıyla doğmuştur. Politikanın rasyonalleşmesi evrensel hak ve sorumluluklar çerçevesinde özel imtiyazların erozyona uğramasını kapsar. Weber demokrasinin sosyal entegrasyonu sağlayabilecek bir güç olabileceği konusunda şüphecidir. Demokrasinin hem rasyonel bürokrasi, hem de fırsatını bulduklarında karizmatik liderler tarafından baskın hale getirilebileceğine inanır. Weber'in yazılarındaki şüphecilik, Wilhelmine Almanyasındaki demokratik kurumların temellerinin zayıflığı ile kısmen ilgilidir. Bu aynı zamanda modern koşullar altındaki ahlaki söylemin kişiler arası modelinden çok Weber'in bireyciliğe yönelik tercihleriyle bağlantılıdır. Durkheim'in ahlaki düzeni bireyleri topluma bağlayan dışsal zorunluluklar bağlamında gördüğü noktada, Weber ahlaki düzeni ekonomik kurumları içeren toplumsal kurumlar içindeki ahlaki bilincin yansıması bağlamında görme eğilimindedir.

Weber'in kültür, politika ve ekonomik yaşama ilişkin tereddütleri onun ekonomik kültür sosyolojisinin ekonomik yaşamdaki değerlerin etkisine yaptığı vurgu

ile sınırlıdır. Bu tereddüt batı kapitalizmine protestan değerlerin görece etkileri konusunda yapılan geniş ve sonuçsuz bir tartışmayı üretmeye neden olmuştur. (Bkz: Holton 1985) Bu kısmen Japonya'da (Nakane 1970 ; Dore 1973) ve genel olarak uzak doğuda hatırlanacağı gibi daha yeni gerçekleşmiş dönüşüm süreçlerindeki değerlerin rolünün önemini etkilemeye hizmet etmiştir. (Hamilton ve Biggat 1988) Faaliyet alanının ötesinde bu çalışma herhangi bir detaydaki bu tartışmaların özünü özetleyen bir çalışmadır. Bununla beraber bu tartışmaların yansıttığı ilk olarak kültürün düzen dönüşümü olabileceği anlamında ve ekonomik örgütte ortaya çıkan değişimler içinde kültürel değerlerin yardımcı olabilmesiyle değişen teorik olasılığın bir kabulüdür. Bu tartışmanın ikinci özelliği kültürün kendisinin, ekonomik gelişmedeki ülkeden ülkeye (Cross nation) değişim gösteren kesin tanımlamaların olduğuna dair kaydadeğer kuşkuudur. Bir çok kimse ekonomik ve politik açıklamaların diğer şekilleriyle kültüre ait olanları birleştirmeyi tercih ederler.

Ekonomik yaşamdaki kültürün rolü üzerine yapılan tartışmalara ilişkin problemlerden biri, kültürün ekonomi ve politikadan soyutlanma eğilimidir. Buradaki prosedür dini değerler gibi kültürel faktörlerin sınanmasıdır. Sanki bu kültürel faktörler kültürden bağımsız farklı bir ekonomi üstünde değişmeyen bir tarzda etkin oldukları bir dış dünyadan gelmişler gibi. Weber'in metodolojisinin tersine hem kaçırılmış, hem de zayıf bir şekilde telaffuz edilmiş olan şey, ekonomik kültürün bir çeşit algılanışıdır. Buna rağmen eğer biz ekonomik kültür bağlamında düşünürsek, ortaya yeni konmuş bazı açıklayıcı olan sorular ortaya çıkar. Bu sorular şunları içerir: " Ekonomik sektör ve firma karşısı olarak ekonomik kültür değişik ulusabağı olarak ne kadar değişiklik gösterir ? " "Değişimi kabul etmekle ekonomik kültür neyi anlatır ve ekonomik kültür, ekonomik güç ilişkilerine veya öz çıkara ne kadar indirgenir?" İşte bunlar teorilerle çözülebilecek konulardan çok amprik sorulardır.

Biz 8. bölümdeki kültür ve ekonomi üzerine Weber'ci ve Durkheim'ci tartışmalardan taşınan amprik çalışma eylemini inceleyip değerlendirebiliriz. Aynı zamanda ileri derecede ifadeler ekonomik sosyolojide diğer anahtar ögenin ihtiyacını duyuruz; yani ekonomik yaşamdaki sembolizm.

Çev.:Muharrem Yıldız¹

¹Çeviri Holton'nun *Economy & Society*, "Economic Sociology: Bringing Culture Back in", Ch. 7, Routledge, 1992, s:179-215' den yapılmıştır.

BİLGİ SOSYOLOJİSİNE FENOMENOLOJİK- SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR*

Dünyevi gündelik bilgidен kopuk özler olarak özellikle entellektüel bilinç formlarına ilişkin bir analizden ziyade gündelik gerçekliğin sağduyusal inşasına yapılan vurgu, Schutz ve Husserl'i izleyen fenomenolojik temelli bilgi sosyolojisinin merkezi odak alanı olmuştur. Bundan dolayı, fenomenolojik temelli bilgi sosyolojisi, klasik yaklaşımlarda, genelleşmiş sosyal bilgi ile seçkin bir toplumsal grubun bilgisi arasında yapılan örtük dikotomileştirmeyi açık bir biçimde reddeder. Toplumsal ilişkilerin doğası ve onların öznelarası anlam yapısının, tüm bilginin yapısı ve içeriğini belirlemesi ölçüsünde bu sosyoloji, bireylerin toplumsal ilişkileri ile bu ilişkilerin anlamları arasında kesin bir bağ kurar. Buna göre, gerçekliğe ilişkin algularımız toplumsal etkileşim aktivitesiyle oluşur; yoksa gerçekliğin bireye dışsal olduğu herhangi bir soyutlanmışlık anlamında değil: etkileşim, sayesinde toplumsal aktörlerin gerçekliğin kendisini *inşa ettikleri* mekanizmadır. Fenomenolojik bilgi sosyolojisinin sırayla hem metodolojik hem de sosyolojik temellerini atmış olan Husserl ve Schutz'un yapıtları üzerinde duruyor olmasam da, bu yaklaşımları tartışıyor olmam, zorunlu olarak onların katkıları hakkında giriş düzeyinde bazı yorumlar yapmamı gerektirmektedir.

I

'Doğal' ve 'eidetic' bilgi arasında yaptığı ayrımla Husserlci fenomenoloji, kökünü tümüyle bireylerin birbirleriyle ilişkili olduğu ve öznelarası anlamları paylaştığı '*Lebenswelt*' ('Yaşam Dünyası') içinden alan bir bilgi anlayışı ortaya koymuştur. Buna göre, bilim ancak gündelik gerçeklik içinde köklenmişliği ve insanların pratik ilgilerinden dolayı mümkün olabilmektedir. Bilimi, biçimsel bir nesnellığe sahip bilgi haline getirme çabası, bu anlamda onu bütün insanların bilinci içindeki gerçek temellerinden koparan sahte bir soyutlamadır. Schutz'un, Husserl'in bilime yönelik saldırısındaki nesnelcilik karşıtı tutumunu açıklaması, toplumsal gerçeklik alanına aktarılmış ve bu yaklaşım, Weberci *anlama* (verstehen) yöntemiyle kaynaştırılma temelinde geliştirilmiştir. Buradan, sosyal bilimin doğalcı bir biçimde düşünülmemeyeceği sonucu çıkmaktadır. Çünkü o, anlam yapılarının, yani toplumsal ilişkilerin yönelimsel nesnel olarak verili oluşları temelinde inşa edilme tarzlarının incelenmesiyle ilgilidir. Topluma ve toplumsal sisteme ilişkin hiçbir fenomenolojik kavram olmadığından, toplumsal etkileşim incelemesini nihai olarak felsefenin branşı

* Peter Hamilton, *Knowledge and Social Structure* (Bilgi ve Toplumsal Yapı), London, Routledge Kegan Paul, s.135-146, 1974.

kılmak, yani insansal varoluşa ilişkin genel fenomenolojinin bir parçası kılmak için Schutz, her türlü pozitivizmi sosyolojiden dışlamaya çalışmıştır. Toplumsal yapılar üzerine herhangi bir analiz, konuyla ilgilenenler açısından, toplumsal ilişkilerin sahip oldukları anlamların kavranılışını içeren yorumsayıcı bir ölçüte bütünüyle bağımlı olmalıdır. Bu, sosyal bilimlerde herhangi bir nesneliliğin olamayacağını söylemek anlamına değil, bilakis bilimsel sorunların, bilimin kendi özerkliği ölçüsünde, bilim adamanın biyografik konumundan bağımsız olduğu anlamına gelir. Buradan çıkan sonuç, kuramsal bir tipleştirme sistemi, yani anlam düzeyinde mantıksal tutarlılık ve 'yeterlilik' gereklerini yerine getiren tipik amaç, güdü ve değerleri olan toplumsal bir 'kuklalar' dünyasıdır¹. Toplumsal gerçeklik, herhangi bir doğal gerçeklikten çok anlam inşası olarak kavranmalıdır : bu gerçeklik, bu gerçekliğin bizatihi içinde yer alan kimseler açısından bir anlama sahip olduğu ölçüde var olur. Bu yüzden, hem Husserlci hem de Schutzcu yaklaşımlar, epistemolojik sorunların, kuramsal ve mantıksal kavramları *a priori* olarak *Lebenswelt* (Yaşam Dünyası) içine yerleştirmelerinden dolayı, felsefe ve toplumsal kuramın alanından bütünüyle uzak tutulması gerektiğini ileri sürerler. Dolayısıyla, her türlü bilgi insansal etkileşim içinde meydana getirilen bir inşadır ve bu bilginin sistematik anlamda sahip olduğu yapı, sözü edilen bu temel toplumsal gerçekliğe uygun olarak üretilir. Buradan çıkan sonuç, bilgiyi toplumsal gerçeklikten kopuk bir şeye indirgeme doğrultusundaki çabaların isabetsiz ve çarpıtma olduğudur: özellikle de, topluma ilişkin araştırmanın yanlış bir biçimde doğabilimsel yapı içine oturtulması, tek tek aktörlerin bilinciyle inşa edilmiş ve onların öznelarasılığıyla anlamlı hale getirilmiş bir şey olarak toplumsal gerçekliğin asıl anlamını kavramanın her türlü imkanını ortadan kaldırır.

Sosyal bilim, sadece ontolojik sayılırları bakımından değil, aynı zamanda metodolojik sayılırları bakımından da yanlış bir çizgi üzerindedir. Çünkü, eğer toplumsal gerçeklik insanların bilinciyle inşa edilmişse, o halde bu gerçekliğin doğası ancak düşünümsel olarak, yani salt düşünüm etkinliği ('fenomenolojik indirgeme') yoluyla incelenebilir. Doğabilimsel nesnel araştırma veya deneyim yöntemlerini toplumsal gerçekliğe uygulamaya dönük her girişim, bu çerçevede temelinden yanlıştır. Schutz tarafından hermeneutiğe- *anlamın* (verstehen) yorumsal yöntemi - dönüştürülmüş olan fenomenolojik analiz yöntemi, fenomenolojik sosyolojiye (bu noktada etnometodolojiyi hesaba katmıyoruz) aktarılmıştır. Metodoloji, o halde açık bir biçimde - önemli epistemolojik sorunları ortaya koyduğu için - fenomenolojik yönelimli bilgi sosyolojisinin gerçekte en temel konusudur. Aynı zamanda bir önemli nokta da, bilgi sosyolojisini, fenomenolojik incelemenin kapsamı içinde yer alan sosyolojinin kendisinden yalıtılarak tartışmanın olanaksız olmasıdır. Çünkü, toplumsal ve doğal gerçeklik hakkındaki bilgimiz aslında bu gerçekliğin bizzat kendisidir : bilgimiz değiştiğinde, bu bilginin inşa etmiş olduğu gerçeklik de o ölçüde değişir.

¹ Alfred Schutz, 'Concept and theory formation in the social sciences' (Sosyal Bilimlerde Kavram ve Kuram Oluşumu), Alfred Schutz, *Collected Papers I: The Problem of Social Reality* (Toplu Yazılar 1: Toplumsal Gerçeklik Sorunu), The Hague, 1967, s. 63-5 içinde.

II

Bilgi sosyolojisi üzerine yazılarında Peter Berger ve Thomas Luckmann, Schutzcu fenomenolojinin temel bakış açısından hareket etmektedirler². Ancak onlar, bilginin belirleyicisi olarak toplumsal yapı ve toplumsal yapının belirleyicisi olarak bilgi şeklinde ifade edilebilecek formülasyonlarına Durkheim, Weber ve Marx'ı da dahil etmiş olmaları bakımından eklektiktirler. Aynı zamanda onlar, sembolik etkileşimci formu içinde sosyal davranışçılığın dilini ve kavramlarını (bilgi, bireyde toplumsallaşma süreci yoluyla içselleştirilir görüşü temelinde), uygun bir biçimde yeniden düzenleyerek, kendi yapısal kuramlarında kullanırlar. Sonuç olarak, bilginin toplumsal temellerine ilişkin çok katmanlı (hierarchical) bir kuramdır söz konusu olan. Schutzcu fenomenoloji, Marx'ın antropolojisi ve diyalektik perspektifini, Durkheim'in toplumsal gerçekliğe ilişkin kullanmış olduğu kavramları, Weber'in geliştirmiş olduğu öznel anlamlar sistemi olarak toplumsal gerçeklik görüşünü, bütün bunları Schutz ve G.H. Mead de temel olan toplumsal gerçekliğin içselleştirilmesinin sosyo-psikolojik kuramıyla sağlama sağlamak suretiyle, gerçekliğin toplumsal inşasına ilişkin tek bir kuramın kapsamı içinde tutarlılaştıran felsefi bir çerçeve ve metodoloji sunmaktadır. Bu çoklu bakışaçısından hareketle Berger ve Luckmann, bilgi sosyolojisini yeniden tanımlamaya çalışırlar: bilgi sosyolojisi, 'gerçekliğin toplumsal inşasının analizi' olmalı ve 'toplumda "bilgi" olarak kabul edilen her şeyle ilgilenmelidir'³.

Berger ve Luckmann, en önemli yapıtlarını (*The Social Construction of Reality*), her biri ayrı ayrı, hem nesnel hem de öznel bir gerçeklik olarak toplumun diyalektiksel olarak etkileşimi içinde analizine ayrılmış olsa da, iki bölümden oluşturmuşlardır. Fenomenolojik sosyolojinin, yüzyüze ilişkilerden oluşan öznelerarasılığın toplumsal gerçekliğin temeli veya dayanağı olduğu ve bu öznelerarasılığın ana göstergeler sistemimiz ve dilimiz yoluyla bize göre hem dolaymlandığı hem de genelleştirildiği gibi varsayımlardan hareketle bu yazarlar, kendi toplum kuramlarının en temel analitik unsurlarını tartışmaktadırlar. Herhangi bir toplumsal dünyada önemli olan şey, öznelerarası olarak inşa edilmiş toplumsal gerçekliğin *Kurumsallaştırılması, Meşrulaştırılması ve İçselleştirilmesi* süreçleridir. Demek ki bunlar, her toplumun, insani gerçekliğin katıksız olarak biyolojik veya psikolojik oluşumunun üstünde yer alan *başlıca* bileşenlerdir. Bu analitik-empirik kategorilerin her biri, insanı toplumsal bir çevre içinde kendi insansal doğasını kendisi yaratan bir tür olarak gören (*bakınız* : Paris Elyazmaları) Marksist antropolojiye dayanmaktadır. Bundan dolayı, *Gerçekliğin Toplumsal İnşası*, hem bu gerçekliğin bir parçası ve hem de bu gerçekliğin yapısına sınırlandırıcı koşullamalar getiren kullanılabilir hale getirilmiş örgensel bir çevreye

² Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, 'Sociology of religion and sociology of knowledge' (Din Sosyolojisi ve Bilgi Sosyolojisi), *Sociology and Social Research* (Sosyoloji ve Toplumsal Araştırma), vol. 47(1963), s. 417-27; *The Social Construction of Reality* (Gerçekliğin Toplumsal İnşası), London, 1967(SCR). Aynı zamanda bakınız: Peter Berger and Stanley Pullberg, 'Reification and the Sociological Critique of Consciousness' (Şeyleşme ve Bilincin Sosyolojik Eleştirisi), *History and Theory* (Tarih ve Kuram), vol. 4, no.2(1965), s. 196-211.

³ SCR, s. 15- 26.

mekanizması, sözü edilen kurumsal dünyanın *meşrulaştırılması* da gerektirir. Kurumların herhangi bir iç mantıktan yoksun bir biçimde empirik olarak birbirleriyle uyumlu oldukları gerçeği, onların birbirleriyle bütünleşmelerinin anlaşılmasının, bu kurum üyelerinin üyesi buldukları kurum hakkında sahip oldukları bilginin de belli bir ölçüde kavranmasını gerektirdiği anlamına gelir. Bu türden bir bilginin analizi, bu kurumsal düzene ilişkin herhangi bir analiz için de önkoşuldur. Elbetteki bu, bir uzlaşımın kuşku duyulmayan temel değer ve inançlar bazında mümkün olabileceğini kabul etmek demektir. Bu kurumsal yapı üzerinde, bu yapıya ilişkin bilgi temelinde verili olduğu kabul edilen uzlaşma, incelemenin odak noktası olarak alınmalıdır. Toplumsal gerçekliğin bilgisi, yani kurumsallaşmış davranışların normlarına ilişkin reçete bilgi, bu nedenle, toplumsal gerçekliğin kendisiyle eş anlı olarak birarada bulunur hale gelir. Bir toplumda bilgi olarak olduğu gibi kabul edilen birikimler, gelecekteki bilginin nasıl düzenlenmesi gerektiği yönünde çerçeve sunan bilginin de kendisidir aynı zamanda. Toplumsal düzen hakkındaki bilgi, kabul etmeliyiz ki, bu toplumsal düzenin meşrulaştırılması doğrultusunda işlev görür. Şimdi elbette ki, bu bilginin elde edilme yolu, yani dil, Berger ve Luckmann'ın da kabul ettikleri gibi çok önemlidir. Ancak, neden belirli bir kurumsallaşmanın ortaya çıktığı ve bu kurumsallaşmanın toplumsal aktörlerin kullanımına açık normatif davranışa ilişkin semantik bilgi yoluyla nasıl devam ettirildiği açıklanmamaktadır. Dil bir gelenek havuzu olarak işlev *görür* ve eğer toplumsal gerçeklik hakkındaki önemli enformasyonların aktarılması gerekliyse, onun böyle bir işlev yerine getirmesi zorunludur. Ancak, bunu ifade etmiş olmakla, dilin hem genel bir kuramsal bağlamda hem de somut bir toplumsal ortamda nasıl ve niçin bu şekilde işlev gördüğüne ilişkin tüm soruları geçiştirerek yanıtlamış oluruz sadece. Dolayısıyla, ister bir takım sembolik edimler ve ister bir takım eğitsel süreçler yoluyla olsun, geleneksel eylem dilinin bu tortulaşmasının kavranılması, bu tortulaşmanın sadece nasıl meydana gelmiş olduğunu saptamış olmakla mümkün olamaz. Biz, bu iddiaların geçerli olarak kabul edilebilmeleri için, daha yetkin bir kanıtlanmasına ihtiyaç duymaktayız.

Benzer uyarıların, Berger ve Luckmann'ın roller konusundaki tartışmalarına ilişkin olarak da ifade edilmesi gerekir. Kurumlar, onlara göre, roller yoluyla içselleştirilir. Birey, bir rolü yerine getirmekle toplumsal dünyanın içine dahil olur. Rol performansının içselleştirilmesi, bu dünyayı rolünü yerine getiren birey açısından öznel olarak gerçek kılar. Ancak, rollerin hepsi aynı kurumsal önemde değildir: bazı stratejik roller, örneğin monarkın yerine getirdiği rolde olduğu gibi, toplumun tüm kurumsal düzenini sembolize edebilir. (Berger ve Luckmann, bu türden 'total' rollerin, 'daha çok' siyasal ve dinsel kurumlarda bulunduğunu kabul etmek dışında, onların oldukça fazla miktarda güç veya prestij kullanımını gerektirmelerinden dolayı 'total' olduğunu söylemezler.) Roller, bu bakımdan, bilginin toplumsal dağılımına ve onun genel ve role özgü olmak üzere iki ayrı parçaya bölünmesine işaret eden anlamında bilgiyi tanımlarlar. Her ne kadar bunun, aynı zamanda, rol farklılaşmasını gerektiren toplumsal örgütlenme sistemlerine işaret ettiğine dikkati çekmiş olsalar da bu yazarlar, toplumsal yapı ve bilginin yapısı arasındaki ilişkiyi daha uzun boylu tartışmaya girmezler.

Bize, bilginin kurumsallaşması ve rolünün farklılaşmasının tarihsel bir bağlam içinde ele alınmasının gerekli olduğu söylenir. Bunlar, tüm etkinliklerin geçim üzerinde yoğunlaşmasına ihtiyaç olmasın diye, 'iş bölümü düzeyine' ve (sanki farklı bir şeymiş gibi) ekonomik bir artışın elde edilebilirliğine bağlıdır.

Kurumsal düzen temelinde bütünleştirme, öncelikli hedefi bireyin yaşamını toplumsal bir dünya içinde nesnel olarak anlamlı kılmak olan meşrulaştırmaya ait bir görevdir. Kurumsal düzen, bireyin kendisi sayesinde anlam bulduğu ve içinde hareket ettiği bir şeye dönüşür: meşrulaştırma, böylelikle, 'kuşatıcı bir anlam evreni', yani kurumsal düzenin, kapsamı içinde gündelik yaşamı en genel referans çerçevesi içine yerleştirecek şekilde konumlandığı bir 'sembolik evren' yaratır. Eğer herhangi bir şey Berger ve Luckmann'ın yapıtının merkezi teması olarak isim vermek gerekirse bu, onların kullandığı 'sembolik evren' kavramıdır. Zira bu kavram, onların toplumsal düzen ile bilginin birbiriyle kenetli olduğuna dair iddialarının da temelini oluşturmaktadır. Meşrulaştırma, bu kuramsal çerçeve de, bilginin değerlere göre önceliğini gerektirmektedir. Başka sosyolojik geleneklerde meşrulaştırma ya salt değer biçici, yargısal ve çıkar temelli olarak ele alınmış ya da en çok da (Durkheim, Weber ve Marx da olduğu gibi) *tahrif edilmiş* (distorted) bilgiye dayandırılmıştır. Berger ve Luckmann'a göre o, olayların nasıl ve niçinine ilişkin bir açıklamada bulunmanın temelinde yer almak bakımından *bilişseldir*. Meşrulaştırma ancak, kurumsal anlamda bilgi sunumundan, kurumsal anlamda hükümde bulunmaya doğru işlemeye başladığında yargısal hale gelir. Herbiri, yukarıda tanımlanan anlamda bilişsel - yargısal alan, analitik olarak dört farklı meşrulaştırma düzeyi bulunmaktadır. Bunlar, en basit kuram öncesi düzeyden - 'ilk meşrulaştırma düzeyi' - en soyut ve genel düzeye doğru olmak üzere sıralanırlar: 'farklı anlam alanlarını bütünleştiren ve kurumsal düzeni sembolik bir bütünlük içinde kuşatan kuramsal geleneğin kolları...' Bu pragmatik başvuru alanı en son aşkılaştırılan başvuru alanı olur⁶. Meşrulaştırma günümüzde, gündelik yaşam içinde hiç deneyimlenemeyen sembolik bütünlükler yoluyla gerçekleşmektedir. Berger ve Luckmann'ın meşrulaştırmanın 'sembolik evren' düzeyi olarak adlandırdıkları şey budur. Bu, '*Weltanschauung*' (Dünya görüşü) kavramına, yani kapsamı içindeki tüm yaşam alanlarını kuşatan, kültürel olarak bütünleştirici totalite kavramına çok benzeyen bir kavramdır. O, 'kurumsal düzene aşkın olan ve onu kapsayan bir evrensel içinde' yer alan tüm kurum ve kurumsal rolleri bütünleştirir⁷.

Bu sembolik evren, bireye kendi ölümlülüğünü emniyetli bir bağlama oturtma; topluma da kendisini tarihsel bir süreklilik içinde kavrama imkanı sağlar. O, aynı zamanda, sosyabilitenin ve diğer toplumsal olmayan olguların yukarıdan aşağıya doğru (ki bu, bazı insanların, mesela kölelerin 'insan'dan çok 'hayvan' olduğu anlamına gelebilir) sıralanmasını kapsama anlamında, neyin 'toplumsal' olarak nitelenebileceğini de tanımlar. Sembolik evrenler, sözü edilen bu nitelikleri dolayısıyla, görünüşte birey ve topluma, dayandıkları toplumsal temel ne kadar emniyetli olursa olsun, kendi

⁶SCR, s. 113.

⁷ SCR, s. 114.

kendilerini var etme (kurma) imkanı vermez. Onlar, bu sembolik evrenin bir meşrulaştırma sorunu ortaya çıktığında, işlev görmesi için 'evren (dünya) - korumanın kavramsal aygıtları'na ihtiyaç duyarlar. Bu üst - meşrulaştırıcı aygıtlar, esas olarak, kuramsal içerikte meydana gelen düzenli gelişmeler yoluyla, tarihsel olarak mitolojiden teolojiye, felsefeye ve günümüzde bilime doğru evrilme göstermiş total bilişsel sistemlerdir. Meşrulaştırıcı kuramların sözü edilen gelişim çizgisi, aynı zamanda, Weberci 'dünyanın büyüsünün bozulması' (disenchantment of the World) sürecine de denk düşmektedir. Mitoloji en naif kavramsal aygıt düzeyini; bilim en fazla sistematize edilmiş ve ussal düzeyi temsil etmektedir. Evren (dünya) korumanın bu kavramsal aygıtı, kendisini elbette toplumsal olarak örgütlendirir. Bu anlamda, sembolik evrenlerden bazılarının varlığını devam ettirmesini, onları elinde bulunduran grupların dayandıkları sosyo-yapısal temelin gücüne bağlamak mümkündür. Bu görüş, açık bir biçimde bizi, sahte marksist bir ideoloji kuramına; bu kavramsal aygıtları veya hatta sembolik evrenlerin kendilerini 'ideolojiler' olarak adlandırmak istemeyen Berger ve Luckmann'ın onlara verdiği adla 'meşrulaştırıcı kuram' lara yönelir. Bize, tüm sembolik evrenlerin ve meşrulaştırmaların insansal ürünler olduğu ve bunun, bizim onları ancak kendi somut toplumsal bağlamlarıyla ilişkisi içinde analiz edebileceğimiz anlamına geldiği söylenir.

Bununla birlikte, Berger ve Luckmann'ın bu analizlerinin bir kısmı, fiili olarak 'meşrulaştırıcı kuramlar' üreten; aktiviteleri, ihtimalen temsil ettikleri toplumsal grupların ilgileri ve 'ilişkili yapılar'ıyla bağlantılı olan grupların üyelerine ilişkin incelemeyi kapsamaktadır. Bu yüzden, neyin 'ideolojik' olduğu ya da olmadığı, son kertede, o şeyin, içinde üretildiği toplumun yapısıyla olan ilişkisine bağlıdır. İtiraf edilmiş bireyciliklerine rağmen Berger ve Luckmann, oldukça bütüncül kavramlara yönelmiş olurlar. Toplumsal sistemin kültürel totalitesini temsil eden herhangi bir totalite türü olarak sembolik evrene ilişkin bu bütüncül görüş; sözü edilen yazarları, üyeleri tarafından 'inşa edilmiş' toplumsal gerçeklik görüşünü tamamiyle gözardı eden bir ideoloji anlayışına sürükler.

Bu yüzden sorun, bu sembolik evrende kimin 'mesken tuttuğu'dur. Hıristiyanlık, Ortaçağ Avrupası'nda 'ideolojik' değildir; çünkü serften monarka kadar herkes Hıristiyanlığın evreni içinde yer alır. Bununla birlikte, Post-endüstriyel Devrim Avrupasında Hıristiyanlık, orta sınıf tarafından, bu evrene dahil edilemeyecek bir sınıf olarak işçi sınıfına karşı kullanıldığı zaman ideolojik bir niteliğe bürünür. 'İdeolojinin ayırdeciliği şudur ki... aynı kapsamlı evren, söz konusu toplum içinde somut kazanılmış çıkarlara bağlı olarak farklı farklı tarzlarda yorumlanır'⁸. Bu türden bir çıkar temelli ideoloji kuramı, esas itibariyle Marx'ın ideoloji kuramından veya bazı bakımlardan da Weber'in inanç sistemlerine ilişkin görüşünden farklı değildir. Bu yüzden, 'meşrulaştırıcı kuramların tarihi, bir bütün olarak her zaman toplum tarihinin bir parçasıdır'⁹. sözü, Marx'ın ideoloji anlayışıyla, yani ideolojinin toplumsal

⁸ SCR, s. 141.

⁹ SCR, s. 144.

gerçekliğin mevcut bölünmelerinin ifadesi; insanların içinde yaşadıkları tarihsel koşulların bir sonucu olduğu şeklindeki anlayışıyla hemen hemen özdeştir.

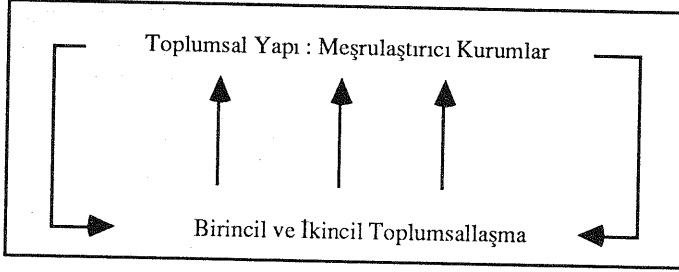
III

Berger ve Luckmann'ın bilgi sosyolojisine karşı takındıkları aslında türetilmiş olan bu yaklaşım, onların toplumsal gerçekliğin içselleştirilmesine ilişkin analizlerinde de sürdürülür. 'Birincil' ve 'ikincil' toplumsallaşmayı, tüm detaylarıyla, gündelik dünyanın nesnel gerçekliğini birey için öznel bir gerçekliğe dönüştürmenin mekanizmaları olarak kabul ederek onlar, kendi analiz çerçevelerini oluşturmak için

G. H. Mead'in sembolik etkileşimci kuramından yararlanırlar. İlk defa Mead tarafından, çocuğun anlamlı ve genelleştirilmiş diğeri rollerini içselleştirmesinden hareketle, 'anlamlı diğeri' ve 'genelleştirilmiş diğeri' kavramları temelinde tanımlanmış olan gerçekliğin inşası görüşü, öznel gerçekliğin analizi için bir hareket noktası sağlaması bakımından kabul edilir. Öznel ve nesnel gerçekliğin eşitlenmesi, gelişimsel olarak, rol yerine getirme sürecinde tamamlanır. Dilin gelişim sürecinde çocuğa aktarılan ilk gerçeklik tanımını sağlayan duygusal önemdeki ailesel ilişkiler yoluyla birincil toplumsallaşma, başkalarıyla olan ilişkisi içinde çocukta 'ben' (self) kavramını geliştirir. Dil yetisi geliştikçe çocuk, oyun oynama ve diğer aktiviteler yoluyla genelleştirilmiş diğeri rolünü benimsemeyi öğrenir. Genelleştirilmiş diğeri rolü, bir kez içsel olarak kavramsallaştırıldığında, birincil toplumsallaşma son bulur. Bu andan itibaren, ikincil toplumsallaşma, kurumsal rollerin içselleştirilmesi sürecini belirgin bir biçimde başlatır. Hangi rollerin hemen içselleştirilebileceği işbölümüne bağlıdır; ancak bu ikincil toplumsallaşma süreci daima role özgü bazı 'vokabüler'lerin edimini gerektirmektedir. Rol edimi, bu yüzden, yazarlarımıza göre normatif bir aktivite olmaktan ziyade, öncelikle bilişsel bir etkinliktir. Bu süreçte söz konusu olan şey, genelleştirilmiş diğeri rollerine ilişkin dilbilimsel olarak doğru kavramsallaştırmalar dizisinin derece derece gelişmesidir. Rol bilgisi, böylelikle, toplumsal aktivitelere ilişkin tıpselleştirmelerden hareketle oluşur. Bu bilgi, gerçekte, sosyolojinin yerine getirmesi gereken göreve ilişkin (ki buna göre sosyolojinin yapması gereken şey, tıpsel aktörler ve tıpsel öznelerarası anlamlardan oluşan bir dünya inşa etmektir) Schutzcu görüşle örtüşür. Bu türden bir 'kukla dünya', öznelerarası temelli gerçek toplumsal dünyayı kavramamızı kolaylaştırır¹⁰. Görevlerin birincil ve ikincil toplumsallaşma arasında bu fiili dağılımı, tarihsel olarak veya bilginin gündelik dağılımına göre değişebilir; ancak bu durum bile, esas olarak, yukarıda anlatılan koşullara uygunluk gösterir. Bu türden bir analizin bu bütünsel kuram içinde gördüğü işlev, bilgiye ilişkin bir tür 'mikro sosyoloji' gibidir; ancak bu türden analizin kendisi de aslında, toplumsallaşma - kurumsallaşma ve meşrulaştırmanın yapısal yönlerinin makro sosyolojik bir kavranılışını gerektirir. Toplumsal olarak inşa edilmiş gerçekliğin bütünselliğini üreten bu mikro ve makro sosyolojik unsurlar arasında, Berger ve Luckmann'ın söylediklerine bakılırsa, 'diyalektik' bir ilişki bulunmaktadır. Unutulmamalıdır ki, diyalektik burada ilişkili veya ilişkiyel anlamına gelmektedir.

¹⁰ Schutz, op, cit., s. 66.

Toplumsal gerçeğin inşasının ne yalnızca toplumsallaşmanın analizi ne de yalnızca toplumsal yapıya ilişkin bir analizle anlaşılacağı; ancak birbirlerini nasıl etkilediklerine ilişkin bir incelemeyi gerektirdiği şeklindeki önerme aşağıdaki gibi şematize edilebilir (bakınız, Şekil 1):

Şekil 1: Toplumsal Gerçeğin İnşası

IV

Bilginin, toplumsal düzen bakımından değerlere öncel olduğu şeklindeki hem Berger-Luckmann yaklaşımını hem de etnometodolojik bakış açısını karakterize eden bu genelleştirici görüş, toplumsal aktörleri temel biliş merkezli bireyler haline getirir.

Bu bilgi, toplumsal olarak örgütlendirildiği ölçüde, ilgilerle bağlantılı bir bilgidir. Etnometodologlara göre bu durum, kendisi sayesinde bu türden bilginin istikrarlı bir biçimde üretildiği 'gizli' yöntemlerin analizini gerektirir. Berger ve Luckmann yaklaşımı, etnometodolojik olarak adlandırılmış olsa da, bu doğrultuda değildir. Bu yaklaşım, gerçeğin toplumsal bir biçimde inşa edilmiş olduğu şeklindeki varsayım konusunda Schutzcu fenomenolojinin entellektüel mirasını paylaşır. Ancak, etnometodologlar toplumsal aktiviteye ilişkin olduğu gibi kabul edilen kuralların üretimi ve aktarılması, yani toplumsal bilginin normatif yapısı üzerinde odaklandıkları halde, Berger ve Luckmann hem bir rol kuramı hem de bir toplumsallaşma kuramı temelinde, toplumsal olarak inşa edilmiş gerçeğin kurumsallaşması ve onun meydana getirilişi üzerinde odaklanırlar. Durumun onların sandıkları gibi olmadığı ortaya çıksa da, etnometodologlara göre normatif düzen, bilişsel yapıya önceldir. Onlar, mantıksal rollerin, olduğu gibi kabul edilen ancak sistematik olarak farkında olunmayan normatif rollerden oluşan bir yapıya bağımlı olduğu iddiasında bulunurlar¹¹. Berger ve Luckmann'ın kalkış noktası olarak aldıkları temel sayıltı, bilginin toplumsal

¹¹ Örneğin bakınız: Harold Garfinkel, 'Aspects of the problem of common-sense knowledge of social structures' (Toplumsal Yapıya İlişkin Sağduyu Bilgisi Sorununun Yönleri), *Transactions of the Fourth World Congress of Sociology* (Dördüncü Dünya Sosyoloji Kongresi Raporları), 1959, s. 51-66. Aynı zamanda son dönemde yapılmış bir çalışma için bakınız: Alan F. Blum, 'The corpus of knowledge as a normative order' (Normatif Bir Düzen Olarak Bilginin Temeli), J.C. McKinney ve E. A. Tiryskian (edt), *Theoretical Sociology* (Kuramsal Sosyoloji), New York, 1970, s. 235-69. içinde.

gerçekliğin oluşturucusu olduğu ve normatif bir toplumsal kontrol düzenini, onun kurumsallaştırılması, meşrulaştırılması ve içselleştirilmesi yoluyla ürettiğidir.

Berger-Luckmann yaklaşımına ilişkin analizi gereksiz bir biçimde daha fazla uzatmaksızın, bu yaklaşımın hem dayanaktan yoksun hem de türetilmiş olduğunu burada ifade etmekte fayda vardır. Gerçekte, bu yaklaşımın kuramsal düzlemlerli bütüncü yöntemi, onun bir kuram olarak zayıflıklar içermesinin temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Çünkü, farklı sosyolojik konuların bütünleştirilmesi ancak sosyolojik analiz öncesi bir düzeyde mümkün olabilir gibi görünmektedir. Weber, Marx, Durkheim ve daha az bir ölçüde de Mead'in empirik görüşlerinin hemen hemen tümü, uzun bir kuramsal gezintiden sonra, üstünkörü bir biçimde, kendi çalışmalarında özümlelenebilir unsurlar haline getirilir. Bu durumun bizi, onların yapıtlarındaki temel eksiklikle karşı karşıya getirdiğini düşünüyorum. Bir bilgi sosyolojisi olarak onların kuramı, oldukça açık bir biçimde empirik olmayan bir kuramdır: o, toplumsal kuramdan ziyade toplumsal felsefenin alanı içinde yer alır. Zira bu kuram, Weber, Marx, Durkheim ve Mead'in birbirinden farklı olan kuramlarını *bilimsel kulan*, yani onların kendi kuramlarının temel tezleri için empirik kanıtlar olarak referans aldıkları tüm unsurları dışarda bırakır. Bu başarısızlığın tohumunun, Berger ve Luckmann'ın, kendi kuramsal eklektizimlerinin haklılaştırılması için, fenomenolojiyi kullanmalarındaki ısrarlarında yattığını düşünüyorum. Zira, bu durum onları Marx, Weber ve Durkheim'in sosyolojik kuramlarını, onların toplumsal gerçekliğe ilişkin *tanımlamalarını* eşit ölçüde kanıtlanabilir ve kullanılabilir olarak kabul etmek suretiyle, tek bir bütün haline getirebilecekleri şeklindeki bir sayılıya yöneltmiştir. Bu kuramlar arasındaki temel farklılıklar ve gerilimler, hemen hemen tamamıyla gereksiz bir bütünselleştirme temelinde, basitçe gözardı edilir veya küçümsenir ve bu sözü edilen hata, G.H. Mead'in sosyal psikolojisinin bu bütünleştirmeye saf haliyle olduğu gibi ilave edilmesiyle daha da pekiştirilir.

Berger ve Luckmann'ın sözü edilen çalışmalarının ayrıntıları hakkında eleştirel tavır almak ne kadar mümkün olursa olsun, önlerine koydukları temel amacın, yani hem yalnızca entellektüel bilgiden ziyade *her türlü* bilgiyi ele almak hem de sosyolojik kurama özgü kanallar oluşturmak için bir bilgi sosyolojisi tesis etmek doğrultusundaki amacın, en azından taktire değer olduğunu teslim etmek gerekir. Ne yazık ki, bu her iki amaçtan hiçbiri, onların temel almış oldukları yaklaşımlarından ötürü, gerçek anlamda yerine getirilmemiştir. Zira daha önce de vurguladığım gibi, böylesi bütünleştirici bir metodoloji, sosyolojik analiz öncesi düzey için bir ölçüde kabul görebilir ki, bu da ancak konuya genel yaklaşımın içinde bir öge olma düzeyini geçmez. Eğer bu bütünleştirici metodoloji, kapsayıcı bir kuram olduğu iddiasını taşırsa, eklektik yapısında mevcut bulunan çelişkiler onu zayıflatır ve tutarlı bir bilimsel analizin gerçekleştirilmesini önler. Kanımca Berger ve Luckmann, sosyolojiyi daha felsefi ve hermeneutik bir çizgide yeniden inşa etmenin mümkün olduğunu düşünmektedirler. Böylesi bir yeniden kurgunun yolu ise, kendisi daima son derece spekülâtif bir alan olan bilgi sosyolojisinden geçer. Bu yüzden ben, ne felsefi olarak inşa edilmiş bir

Peter Hamilton

sosyolojinin mümkün olduğuna inanıyorum ne de Berger ve Luckmann'ın çabalarını bilgi sosyolojisini özellikle çekiciliği olan 'fenomonolojik' çizgide yeniden formüle etmek yönünde çabalar olarak görüyorum. Bilimi bilim yapan ölçüt, son kertede, onun sistematik ve kuramsal olarak kesin bir anlamda sınanabilir 'açıklamalar' sunabilmesidir. Berger ve Luckmann'ın yapıtı tam da bu nedenlerden dolayı, 'bilim' adını almayı hak etmekten uzak gibi görünmektedir.

Çev.: Bekir Balkız

